

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLEDE TÛMLEÇLER

Cüneyt AKIN

YÛKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman : Doç.Dr. Erdoğan BOZ

Afyon

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak 2005

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE

CÜMLEDE TÛMLEÇLER

CÜNEYT AKIN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Doç. Dr. Erdoğan BOZ

Afyon

2005

İÇİNDEKİLER.....	Sayfa
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NESNE

I. TANIMI.....	3
II. NESNE TÜRLERİ.....	4
A) Belirli Nesne.....	4-5
B) Belirsiz Nesne.....	5-6
III. KULLANIMDAKİ ÖZELLİKLERİNE GÖRE NESNE TÜRLERİ.....	7
A) Ortak Nesne.....	7
B) Açıklamalı Nesne.....	7
C) Yinelenmiş Nesne.....	7-8
IV. HAREKETLE OBJE ARASINDAKİ İLİŞKİYE GÖRE NESNE TÜRLERİ..	8
A) Dolaysız Nesne.....	8
1. Belirli Dolaysız Nesne.....	8-9
2. Belirsiz Dolaysız Nesne.....	9
B) Dolaylı Nesne.....	9-10

V. DÜZ TÜMLEÇ YERİNDE BİR KULLANIM MI?.....	10-12
VI. NESNE – YÜKLEM BAĞLANTISINI SAĞLAYAN HAL EKLERİ HANGİLERİDİR?.....	13
VII. YALIN HAL, GERÇEKTE YÜKLEME HALİ Mİ?.....	13-14
VIII. NESNESİ BULUNAN CÜMLELER.....	14-19
IX. NESNE OLAN DİL BİLGİSİ BİRLİKLERİ.....	19-23
X. NESNELERİ BULMAK İÇİN SORULAN SORULAR.....	23-30
XI. NESNEYLE İLGİLİ DİĞER ÖZELLİKLER.....	30
A) Nesnelerin Cümledeki Yerleri.....	30-33
B) Nesnelerin Sayıları.....	33-36
C) Nesnelerin Cümledeki Asıl Görevleri.....	36
D) Nesnelerin Diğer Tümleçlerden Ayrılan Yönü.....	37
E) Eksiz Belirtili Nesnelere.....	37-38
F) Nesnelerin Düşmesi.....	38
G) Belirtili Nesnelerin Belirsizlik Alameti Aldığı Yerler.....	38-39
H) Nesne İle İlgili Diğer Anlam Özellikleri.....	39-40

İKİNCİ BÖLÜM

DOLAYLI TÜMLEÇ

I. TANIMI.....	41-44
II. DOLAYLI TÜMLECİ BULUNAN CÜMLELER.....	45-47
III. DOLAYLI TÜMLEÇ TÜRLERİ VE ÇEŞİTLİ ANLAM ÖZELLİKLERİ.....	48-53
IV. DOLAYLI TÜMLEÇ OLAN DİLBİLGİSİ BİRLİKLERİ.....	54
A) Seslerden Dolaylı Tümleçler.....	54
B) Hecelerden Cümlede Dolaylı Tümleçler.....	54
C) Takılardan Dolaylı Tümleçler.....	54

D) Eklerden Dolaylı Tümeçler.....	55
E) Adlardan Dolaylı Tümeçler.....	55
F) Ad Tamlamalarından Dolaylı Tümeçler.....	55
G) Sıfatlardan Dolaylı Tümeçler.....	55
H) Sıfat Tamlamalarından Dolaylı Tümeçler.....	55
İ) Adılardan Dolaylı Tümeçler.....	56
J) Belirteçlerden Dolaylı Tümeçler.....	56
K) İlgeçlerden Dolaylı Tümeçler.....	56
L) Bağlaçlardan Dolaylı Tümeçler.....	56
M) Ünlemlerden Dolaylı Tümeçler.....	56-57
N) Yansımalarından Dolaylı Tümeçler.....	57
O) İkileme ve İkizlemelerden Dolaylı Tümeçler.....	57
P) Çekimli Eylemlerden Dolaylı Tümeçler.....	57
R) Eylemsilerden Dolaylı Tümeçler.....	57
1. Eylemlikler.....	57
2. Ortaçlar.....	58
3. Ulaçlar.....	58
S) Sözcük Öbeklerinden Dolaylı Tümeçler.....	58
T) Deyimlerden Dolaylı Tümeçler.....	58
U) Bağımsız Yargı Bildirmeyerek Adlaşan Yan Tümeç ve İç Tümeçlerden Dolaylı Tümeçler.....	58

V. DOLAYLI TÜMECİ BULMAK İÇİN SORULAN SORULAR.....59-61

VI. DOLAYLI TÜMEÇLERİN SAYILARI.....61-64

VII. DOLAYLI TÜMEÇLERİN CÜMLEDEKİ YERİ VE SIRASI.....64-66

VIII. DOLAYLI TÜMEÇ GÖRÜNÜMLÜ ZARF TÜMEÇLERİ.....66-68

IX. CÜMLELERDE DOLAYLI TÜMEÇLERLE İLGİLİ ANLAM ÖZELLİKLERİ.....68-70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZARF TÜMLEÇLERİ

I. ZARFIN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ71-74

II. ZARF ÇEŞİTLERİ.....74

- A) Zaman Zarfı Anlamı Taşıyan Zarflar.....75
 - 1. Kelime Biçiminde Olan Zaman Zarfları.....75-77
 - 2. Kelime Grubu Biçiminde Olanlar.....77
- B) Yer-Yön Anlamı Taşıyan Zarflar (Yer-Yön Zarfları).....77
 - 1. Kelime Biçiminde Olanlar.....77-78
 - 2. Kelime Grubu Biçiminde Olanlar.....78
- C) Nitelik (durum) Anlamı Taşıyan Zarflar (Nitelik Zarfları).....78
 - 1. Kelimelerden Oluşanlar.....78-79
 - 2. Kelime Grubu Biçiminde Olanlar.....79
- D) Azlık Çokluk Anlamı Taşıyan Zarflar (Azlık-Çokluk Zarfları).....79
 - 1. Kelimelerden Oluşanlar.....79-80
 - 2. Kelime Grubu Biçiminde Olanlar.....80
- E) Sebep Anlamı Taşıyan Zarflar(Sebep Zarfları).....80-81
- F) Şart Anlamı Taşıyan Zarflar(Şart Zarfları).....81
- G) Vasıta Anlamı Taşıyan Zarflar(Vasıta Zarfları).....81-82
- H) Karşılık Anlamı Taşıyan Zarflar(Karşılık Zarfları).....82
- İ) Soru Anlamı Taşıyan Zarflar(Soru Zarfları).....82

III. ZARF TÜMLECİ.....83

- A) Tanımı.....83-86
- B) Zarf Tümlecinin Türleri ve Özellikleri.....86-100
- C) Zarf Tümlecini Bulmak İçin Sorulan Sorular.....101
 - 1. Zaman Belirteci Tümlecinin Bulunması.....101
 - 2. Durum Belirteci Tümlecinin Bulunması.....101-102

3. Nicelik Belirteci Tümlecinin Bulunması.....	102
4. Yer Belirteci Tümlecinin Bulunması.....	102-103
5. Soru Belirteci Tümlecinin Bulunması.....	103-104
6. Ortak Belirteç Tümlecinin Bulunması.....	104-105
7. Açıklamalı Belirteç Tümlecinin Bulunması.....	105
8. Yinelenmiş Belirteç Tümlecinin Bulunması.....	105-106
9. Karma Belirteç Tümlecinin Bulunması.....	106-107
D) Zarf Tümlecinin Sayıları ve Yerleri.....	108-110

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EDAT TÜMLECİ

I. EDAT TÜMLECİNİN TANIMI.....	111-114

II. EDAT TÜMLECİNİN TÜRLERİ VE ÖZELLİKLERİ.....	114-130

III. EDAT TÜMLECİ OLAN DİLBİLGİSİ BİRLİKLERİ.....	130-138

IV. EDAT TÜMLEÇLERİNİ BULMAK İÇİN SORULAN SORULAR.....	138

A) İlgeçle ya da İlgeç Öbekleriyle Kurulu İlgeç Tümleçlerinin Bulunması.....	138-140

B) Başka Dil Birliklerinden Oluşan İlgeç Tümleçlerinin Bulunması.....	142-143

C) Ortak İlgeç Tümlecinin Bulunması.....	143

D) Açıklamalı İlgeç Tümlecinin Bulunması.....	143-144

E) Yinelenmiş İlgeç Tümlecinin Bulunması.....	144

F) Karma İlgeç Tümlecinin Bulunması.....	144-146

V. EDAT TÜMLECİNİN SAYILARI.....	146-147

SONUÇ.....	148-149

KAYNAKÇA.....	150-154

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLEDE TÜMLEÇLER

Cüneyt AKIN

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak 2005

Danışman : Doç. Dr. Erdoğan BOZ

Çalışmada, Türkiye Türkçesinde cümlede tümleç türleri, bu türlerin; kullanım biçimleri, anlam özellikleri, sayıları ve bu türleri bulmak için sorulan sorular incelenmiştir. Tümleçler, söz dizimi konusuna girer. Tümleçleri “nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci ve edat tümleci” olarak dört ana başlık altında inceledik. “nesne”yi, fiilin tesir ettiği şeyi gösteren cümle ögesi; “dolaylı tümleç”i, -e, -de, -den eklerini alarak, yönelme, bulunma ve ayrılma ifade eden cümle ögesi; “zarf tümleç”lerini yüklem gösterdiği işi, hareketi veya oluşu, zaman, nitelik (durum), yer-yön, azlık-çokluk, sebep, şart (koşul), vasıta, karşılık veya soru anlamları katarak tamamlayan cümle ögesi; “edat tümleç”lerini de, cümleye çeşitli anlam ilgisi getiren veya ile (-le), için... ilgeçleriyle birleşerek yüklemi tümleyen cümle ögesi olarak değerlendirebiliriz. Ancak, bu genel ifadelerin dışında, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci ve özellikle edat tümleci ile ilgili olarak dilcilerimizin farklı görüşlerine de değinip karşılaştırmalarda bulunduk. Bu karşılaştırmaları birleştirerek, farklı sonuçlara ulaştık. Araştırmacılara, incelediğimiz konularla ilgili olarak faydalı olmayı amaçladık.

ABSTRACT

**SENTENCE THE COMPLEMENTS IN
TURKISH WHICH SPOKEN IN TURKEY**

CÜNEYT AKIN

The Main Branch Education In Turkish Language

Afyon Kocatepe University, The Institute of Social Sciences

January 2005

Advisör : Doç. Dr. Erdoğan Boz

At study the Turkish which is used in Turkey in a sentence the sort of complement, of these complements; forms of using, meaning of characteristics, numbers and questions which are asked to find out these sort of complements have been examined. Complements are involved in a sentence (Complement are interested in wordline). We have scrutinized the complement under the four topic such as “object, indirect object, adverbial complement, partial complement”. We can consider “object” as a part of sentence which show the thing included by the verb; “indirect object” is also a part of sentence which express direction, existence and leasing by taking the suffixes of position, -e, -de, -den, “adverbial” complement is a part of sentence which complete the work, action, attitude showed by the verb by adding time, position place, direction, scarcity – abundance, reason, condition device, on position or question meaning “particle complement” is a part of sentence which add different meanings to the sentence or imply time, verb by compounding the particles like ile (-le), için... but, apart from these general expressions, we have made a comparison by telling the different views about object, indirect object, adverbial complement especially particle complement. We have taken (reached) different results by compounding the comparisons. We expected to be beneficial to researchers about the topics which we have studied.

ÖN SÖZ

Dil, insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları sistemdir. “Elle başla, gözle kaşla işâretler yaparak da bazı duygularımızı, düşünce ve dileklerimizi anlatırız. Fakat en mükemmel **anlatma** (expression) vâsıtamız dilimizdir.”¹

Dillerin kendine özgü yapı ve mantıkları vardır. Aynı şekilde, her dilin dilbilgisi (örn: söz dizimi) kuralları ve terimleri de kendine özgüdür. Örneğin, “Türkçe” de fiil ile nesne bağlantısı ismin hâlleri olarak bildiğimiz eklerle yapılır. Yani Türkçe bu anlamda “hâl”li bir dildir. Fransızca’da ismin hâlleri yoktur. Fiil ile nesne bağlantısı doğrudan veya ilgeç (edat = préposition) ile yapılır.”² Bizde sonda olan, kurallı cümlenin yüklemi, İngilizcede ortada yer alır. Örnekleri çoğaltabiliriz. Türkçe cümlelerde söz dizimine baktığımızda, öznenin cümlenin başında, yüklem ise sonunda bulunduğunu, tümleçlerin de özne ile yüklem arasında sabit bir sıralanış olmadan yer aldıklarını görüyoruz.

Bu araştırmada, Türkçe dilbilgisinin tartışmalı konularından biri olan, cümlede tümleçleri inceledik. Cümlenin tümleçleriyle ilgili tartışmalı konuları, terim, tanım ve tasnif farklılıklarını veya ortak noktaları, bir sentez şeklinde, görüşlerimizi de belirterek, ortaya koymayı amaçladık. Bu amaçla, konu üzerinde yapılan çalışmaları çeşitli açılardan karşılaştırdık ve değerlendirdik. Burada, dilcilerimizin, cümlenin tümleçleri olan; nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci ve edat tümleci ile ilgili örnekleri verilirken seçme yapılmış, terimler ise aynen alınmıştır. Her konunun sonuna değerlendirme paragrafları konularak dilcilerin birleştikleri, ayrıldıkları noktalar belirtilmiştir.

Bu çalışmayı tamamlamamda, maddî ve mânevî her türlü zorluğu benimle paylaşan aileme, emeği geçen dostlarıma, bana şevk veren, azmimi arttıran, her türlü fedakârlığı yaparak, her türlü yardımı esirgemeyen ve ayrıca görüşlerinden de istifade ettiğim sayın hocam Doç. Dr. Erdoğan BOZ’a teşekkür ederim.

Cüneyt AKIN

¹ Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.9

² Mustafa DURAK, *Türkçe’de Dolaylı Tümleç Yoktur*, Çağdaş Türk Dili Dergisi, s.342, S.2001.

KISALTMALAR

- abt. : Açılmalı belirteç tümleci.
adt. : Açıklamalı dolaylı tümleş.
age. : Adı geçen eser.
bkz. : Bakınız.
b.li d.sız n. : Belirli dolaysız nesne.
b.li n. : Belirli nesne.
b.siz d.sız n. : Belirsiz dolaysız nesne.
b.siz n.: Belirsiz nesne.
bt. : Belirteç tümleci.
c. : Cilt.
dt. : Dolaylı tümleş.
dz. : Durum zarfı.
et. : Edat tümleci.
it. : İlgeç tümleci.
itö. : İlgeç tümleci öbeği.
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı.
obt. : Ortak belirteç tümleci.
odt. : Ortak dolaylı tümleş.
ö. : Özne.
ö. öbeği: Özne öbeği.
n. : Nesne.
s. : Sayfa.
S. : Sayı.
s.ö : Sözde özne
TDK : Türk Dil Kurumu.
y. : Yüklem.
ybt. : Yinelenmiş belirteç tümleci.
ydt. : Yinelenmiş dolaylı tümleş.
yt. : Yer tamlayıcısı.

zt : Zarf tümleci.

zz. : Zaman zarfı.

ÖZGEÇMİŞ

Cüneyt AKIN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans : 2002 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Lise : 1998 TCDD Meslek Lisesi, İşletme Bölümü

İş/İstihdam

1999- TCDD Hareket Memuru. TCDD Afyonşehir İstasyonu Merkez / Afyon.

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı : Emirdağ, 10 Mart 1982 Cinsiyet : Erkek

Yabancı Dil

İngilizce

GİRİŞ

Dil, fikrin ifadesi olup, herhangi bir bilginin başkasına ulaşmasına hizmet eder. Bu görevi de söz diziminin temel birimi olan, cümle yerine getirir.

Araştırmacılar dilin, birbiriyle çok sıkı ilişkiler kuran birimlerin oluşturduğu bir sistem, olduğunu söyleyerek dili, tek tek sözcüklerden oluşan bir iletişim aracı olmaktan ziyade cümleler topluluğu olarak kabul etmektedirler.

Cümle dilde temel birim olarak ele alınmakta, dilin temeli cümleye dayandırılmaktadır. İster genel dilcilikte, isterse de Türkoloji’de olsun en fazla araştırılan konulardan biri de cümledir. Bu konu çok araştırıldığı kadar, çok tartışmalara da sebep olmuştur. Bilhassa Türkçenin söz diziminin değişik konuları hakkında bilim adamları, çok değişik fikirler ileri sürmüşlerdir.

Köklü bir geçmişe sahip olan ve dil bilimcilerce sağlam ve mükemmel bir gramer mantığına sahip olduğu kabul edilen dilimiz, maalesef bugün, çözümlenmemiş sorunlarla karşı karşıyadır. Aslında dilimiz, matematikçileri bile kıskandıracak kadar sağlam, mükemmel bir mantık ve gramer yapısına sahiptir. Gerek kelime yapısında gerekse cümle dizilişinde, istisna sayılabilecek kurallara çok az rastlanır. Ancak, bu kuralların “ilmî kabullerinde” anlayış farkı mevcuttur.

Dilciler, cümle konularında çoğu kere birbirine kayıtsızdırlar. Bu sebeple, farklı yaklaşımlar giderek çoğalmaktadır.

Türkoloji’de cümlenin yapısıyla alakalı kavramların adlandırılmasında, bilhassa da cümle öğelerinin isimlendirilmesinde terim birliği yoktur. Bunlar, özellikle dilimizin kurallarının öğretiminde zorluklara sebep olmakta, dilin kurallarını öğretirken kafalarda karmaşaya sebep olmaktadır. Bütün bunların ortadan kaldırılması için, cümle öğeleri sınırlarının belirlenmesinin hem teorik hem de pratik önemi büyüktür.

Ayrıca Türkiye Türkçesinde cümlede yardımcı öğelerin yapısı hakkında da çok değişik görüşler vardır. Bu noktada, bizim bu çalışmadaki amacımız, ilmî araştırmalara dayanarak, bu ayrılıkları, cümlede yardımcı öğelerin yapısını, bütün yönleriyle ortaya koymaktır.

Bu çalışmamızı, “Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümleçler” ana başlığı altında dört bölüme ayırdık. Çalışmamız, Türkiye Türkçesinde nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci ve edat tümleci hakkında dilcilerimizin görüşlerinden yararlanarak, Türkiye

Türkçesinde cümlede tümleçlerin sınırlarını belirlemek, karşılaşılan zorlukları ortaya koymak ve cümlede tümleçler hakkında ileri sürülen görüşler arasındaki tezatları temas edip, ögelerin tasnifi ve isimlendirilmesinde birliktelik sağlamaya yöneliktir.

NESNE

(Düz Tümleç, Doğrudan Tamlayıcı, Sarih-i Mef'ul),

I.TANIMI

“Yüklemi geçişli fiil olan temel veya yardımcı cümlelerde öznenin eyleminden etkilenen belirtme ekli veya eksiz kelime veya kelime grubu şeklindeki ögeye denir.”¹

Farklı bakış açılarına temas edersek :

Kaya Bilgegil, Nesne teriminin nesne kelimesinden çok geniş bir kapsamla karşımıza çıktığından bahisle, bu görevi taşıyan cümle ögesinin, maddi manevi her varlık ve niteliğe delalet eden söz olabildiğini, bu nedenle terimin kapsamı ile ona tahsis edilen kelimenin içlemi arasında bir uygunsuzluk olduğunu söyler. Ona göre : <ben Allah'ı severim> cümlesini tahlil eden, Allah'ı sözünü nesne olarak ifade edecektir; hâlbuki Allah nesne değildir. Bu kadar büyük ve geniş anlamlı sözü bir kenara bırakalım : <Hasan Ali'yi görmüş> cümlesini inceleyen kimse, sıra Ali kelimesinin görevine gelince, yine nesne sözcüğüne başvuracaktır. Hâlbuki Ali de nesne değildir. Acaba eski terimle, maf'ul-i bih densesydi. <Ali> olabilse bile, <Allah> hakikatte mef'ul olabilir miydi? Hayır. Ancak Bilgegil, kelimelerin sözlük anlamlarıyla, terim olarak kullanışlarındaki bu ayrılığın her bilimde karşımıza çıkacağını vurgulayarak, biz; muhtemel karıştırmayı önlemek için, burada nesne teriminin sözlük anlamından çok geniş sahayı kapladığını işaretle yetineceğiz demektedir.”²

¹ Erdoğan BOZ, *Türkiye Türkçesi'nde +Dan Ekli Nesne ögesi Üzerine*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20 – 26 Eylül 2004, Ankara (Basılmamış bildiri). Geniş bilgi için bkz. Muharrem ERGİN: *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1999, s.377-378. Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.527. Samim SİNANOĞLU, *Basit Cümlede Nesne ve Tümleç*, Türk Dili, S. 5-6. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1957, s.370. Sezâi GÜNEŞ, *Türk Dil Bilgisi*, İzmir, 2002, s.346. Haydar EDİSKUN, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1999, s.349. Mehmet HENGİRMEN; *Türkçe Dil Bilgisi*, Ankara, 1995, s. 330-331. Yusuf OLGUN, ; *Türk Dili ve Kompozisyon*, Alfa Yay., İstanbul 1996, s.110. Sezâi GÜNEŞ, *Türk Dil Bilgisi*, İzmir 2002, s.371-372. Kaya BİLGEGİL, *Türkçe Dil Bilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.31. Burhan PAÇACIOĞLU, *Türk Dili Dersleri*, Cumhuriyet Üniversitesi yayınları, Ankara, 1987, s.103. Rasim ŞİMŞEK , *Örneklerle Türkçe Söz Dizimi*, Trabzon 1987, s.104-105. Leyla KARAHAN, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, 3. baskı Ankara 1995, s.52-53. Tahir Nejat GENCAN; *Dil Bilgisi*, TDK Yay., 3. baskı, İstanbul 1975, s.83,99. Hikmet DİZDAROĞLU, *Tümce Bilgisi*, TDK yay., Ankara 1976, s. 79-81. Sıtkı SAĞLAM, *Türkçe'nin Söz Dizimi*, Örneklerle Cümle Çözümlemeleri, Diyarbakır, 1977, s.74. M.Ata ÇATIKAŞ, *Türk Dili ve Kompozisyon Kılavuzu*, Alfa Yay., İstanbul, Ekim 1996, s.260.

² BİLGEGİL (1982 : s.31).

Alaaddin Mehmedoğlu ise : Nesnenin, cümlede eşya bildiren yalın ve ilgi hâllerinden başka, kalan hâllerde kullanılan öge olduğunu, yani nesneyi, diğer tanımların büyük bir kısmında olduğu gibi, sadece yalın ve yükleme hâleriyle yükleme bağlanan bir öge olarak değil, *gerektiğinde diğer hâl ekleriyle de yükleme bağlanabilen bir öge* olarak tanımlamak gerektiğini hatırlatır.³

Yukarıda yapılan tanımları şöyle yorumlamak mümkün: Nesne unsurunun sadece yalın ve yükleme (eksiz, belirtme) hâllerinde bulunduğu ifade ediliyor. Bu durumda; “Ahmet *kapıyı* açtı.” cümlesinde nesne, *kapıyı* kelimesidir. Fiilin tesir ettiği varlık ‘kapı’dır. Diğer taraftan, “Ahmet *kapıya* vurdu.” cümlesinde de nesne ‘kapıya’ kelimesidir. Çünkü fiilin tesir ettiği varlık yine ‘kapı’dır. Şu hâlde nesne, genel kabullerde belirtilen “ismin sadece yalın ve yükleme hâlinde bulunan” bir öge değildir. örneklerini çoğaltabileceğimiz bu duruma göre, nesne aynı zamanda yönelme hâli eki alabiliyor.⁴

1. Nesne, yüklemi geçişli fiil olan cümlelere getirilir. Geçişsiz fiiller nesne almazlar.

2. Cümlede, yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen varlıktır.

3. Öznenin yaptığı işten doğrudan doğruya etkilenir.

II. NESNE TÜRLERİ

Nesneler iki çeşittir :⁵

³ Alattin MEHMEDOĞLU, *Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi*, Âşiyân Yayınları, Adapazarı, 2001, s.80

⁴ Geniş bilgi için bkz. BANGUOĞLU (1990 : s.409). Leylâ KARAHAN, *Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine*, Türk Dili, S.549, Eylül 1995.

⁵ Genel kabuller doğrultusunda yapılan bir tasniftir. Geniş bilgi için bkz. BİLGEGİL (1982 : s.31). MEHMEDOĞLU (2001 : s.80). PAÇACIOĞLU (1987 ; s. 103). ŞİMŞEK (1987 : s. 104-105). ERĐİN (1999 : s.377). OLGUN (1996 : s.110). KARAÖRS (1993 : s.40). KARAHAN (1995 : s.52,53)

A) Belirli Nesne :

Cümleyi söyleyen ve dinleyen kişi tarafından, nitelikleri iyice bilinen, özel bir varlığın veya kavramın karşılığı olan nesneye *belirli nesne* denir. Belirli nesne durumundaki adlar, adın belirtme durumu ekini almış olur.

Belirli nesne örnekleri:

Türk san'atının muhabbeti bana tabiat muhabbetini öğretmiştir. (A. Haşim)

b.li n.

Bazen, devrilmiş yepyeni bir kamyonun şose hendeğine saplanmış olduğunu

b.li n.

görüyorsunuz. (F. R. Atay)

Belirtili nesnelere "belirlilik" özelliği, konuşan ve dinleyen kişilerce bilinen bir belirliliktir. Konuşan ve dinleyen kişi değişince, bu nesnenin karşıladığı kavramın belirtililiği ortadan kalkar. Bu nedenle, söz konusu "belirlilik" özel, kişisel ve geçici bir özelliktir.

B) Belirsiz Nesne :

Cümleyi söyleyen veya dinleyen kişilerin, özelliklerini tam bilmediği, genel bir varlığın veya kavramın karşılığı olan nesneye *belirsiz nesne* denir. Belirsiz nesnelere herhangi bir durum eki almamış adlardan oluşurlar, dolayısıyla, eksiz nesne durumunda bulunurlar.

Derken mavi bir ışık gördüm. (O. Pamuk)

b.siz n.

Örneğin hükümetin izlemek dediğine, Bakan, takip etmek diyor. (Ö. A. Aksoy)

b.siz n.

b.siz n.

Belirsiz nesnelere, dili bilenlerin hepsine göre aynı ölçüde bilinen, tanınan varlık veya kavramların karşılığıdır. Dolayısıyla, bunların “belirsizlik” özelliği geneldir; konuşan ve dinleyen kişilerin değişmesiyle, bu özellik de değişmez.”⁶

Farklı yaklaşımlara bakacak olursak :

Banguoğlu, adların, *kimi* ve *kim* hâlleriyle nesne olduklarını kimi hâliyle olanların belli bir kişiyi veya şeyi etkilediğini ve *belirli nesne* adını aldıklarını, kim hâlindekilerin ise belirtilmemiş bir kişi veya şeyi etkileyerek nesne olduklarını belirtir.

➤ Mehmet *tavuşu* kesti.

➤ Mehmet *tavuk* kesti.

Banguoğlu, az sayıda bazı fiillerin, anlamca geçişli olmakla beraber kime hâlini isterler diyerek farklı bir tür ortaya koyar ve buna da ‘*kime hâlli nesne* (complément direct datif)’ adını verir.

➤ Hemşire *hastaya* bakıyor.

kime hâlli n.

➤ Bu *çocuğa* kıymayın.

kime hâlli n.

➤ Kamyon bir *ineğe* çarptı

kime hâlli n.

➤ Çocuklar erkenden *işe* başladılar.”⁷

kime hâlli n.

⁶ Tâhir KAHRAMAN, *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi*, Ankara , 1996, s.187-188.

⁷ BANGUOĞLU (1990 : s.527-528).

III. KULLANIMDAKİ ÖZELLİKLERİNE GÖRE NESNE TÜRLERİ

Hikmet Dizdaroğlu nesneyi, yapılarına ve kullanımındaki özelliklerine göre ikiye ayırarak inceler. Yapılarına göre olan tasnifi genel kabullere göredir. Ancak, kullanımındaki özelliklerine göre üç türlü (Ortak nesne, açıklamalı nesne, yinelenmiş nesne) nesne bulunduğuna işaret ederek, bu türleri aşağıda olduğu gibi dikkatlere sunar.

Kullanımdaki özelliklerine göre üç türlü nesne vardır:

A) Ortak Nesne : Sıralı tümcelerde, tümcelerden birinde bulunup da hepsiyle ilgili olan nesneye '*ortak nesne*' denir.

➤ Ellerini yıkadı, temizledi, kuruladı. (*Memduh Şevket Esenal*)
ortak n.

➤ Dinlenme sırasında atını ağaca bağladı ve yavaşça okşadı. (*Abbas Sayar*)
ortak n.

B) Açıklamalı Nesne : Asıl nesneyi daha belirtili kılan birliğe '*açıklamalı nesne*' denir. Açıklayıcı nesne asıl nesneden sonra gelir. Bu açıklayıcı nesne, asıl nesneden ayrı düşünülemez ve ikisi birden nesne öbeğini oluşturur.

➤ Istirapsız ölmek, çekmeden, sürünmeden ve inmeli olmadan ölmek, eğer bir
açıklamalı n.

şey istemekte anlam olsaydı, / bunu /isterdim. (*Falih Rifkı Atay*)
b.li n.

C) Yinelenmiş Nesne : Nesnenin ya olduğu gibi ya da değişik kalıba girerek yinelenmesine '*yinelenmiş nesne*' denir.

➤ İstemem, istemem, istemem diyorum. (Yahya Kadri Karaosmanoğlu)
yinelendiği n.

➤ Başımı, dertli başımı aldım, sokaklara fırladım... (Fahri Celal Gökçulga)⁸
yinelendiği n.

Görüldüğü gibi bu tasnif, yeni türler ortaya koymaktan çok, nesnelere (belirtili, belirtisiz) cümledeki kullanım şekillerini açıklayan özelliklerini sıralamaktadır.

IV. HAREKETLE OBJE ARASINDAKİ İLİŞKİYE GÖRE NESNE TÜRLERİ

Alaattin Mehmedoğlu'na göre, nesnelere tasnifi, hareketle obje arasındaki ilişkinin niteliğine göre olmalıdır. Buna göre nesnelere, *dolaylı* ve *dolaysız nesne* olmak üzere ikiye ayrılır.⁹

A) Dolaysız nesne

Dolaysız nesne cümlede geçişli fiille ifade edilen yükleme ait olur. Dolaysız nesne, ismin yükleme hâlinde olup, geçişli fiillerle yönetilir.ve kimi? neyi? ne? Sorularından birine cevap olur.

Yükleme hâli belirli ve belirsiz olduğu için dolaysız nesnelere iki tür olur:

1. Belirli Dolaysız Nesne :

➤ Yuvayı dişi kuş yapar.

b.li d.sız n.

➤ Gelen, gideni aratır.

b.li d.sız n.

⁸ DİZDAROĞLU (1976 : s. 79-81).

⁹ MEHMEDOĞLU (2001 : s.88).

“Cümlede fiili geçişli olan yüklemın belirli bir kişiyi veya şeyi etkilediğini gösteren ve belirli yükleme hâlinde kullanılan nesne *belirli dolaysız nesnedir.*” diyen Mehmedoğlu, belirli dolaysız nesnelerin belirli yükleme hâlinde olan kelime ve kelime öbekleriyle ifade olunduğunu ifade eder.

2 Belirsiz Dolaysız Nesne :

Belirsiz dolaysız nesneleri de, yüklemın, belirtilmemiş bir kişi veya şeyi etkilediği ve belirsiz yükleme hâlinde kullanılan bir öge olarak niteleyerek, belirsiz dolaysız nesnelerin, belirsiz yükleme hâlinde olan kelimelerle ifade olunacağını belirtir.

Artık mal, göz çıkarmaz.

b.siz d.sız n.

➤ Nûri, resim yapmaktadır.

b.siz d.sız n.

B) Dolaylı Nesne :

Dolaylı nesne, üzerinde vasıta ile hareket icra edilen objeyi bildiriyor. Yükleme hâlinin sorularından başka, diğer sorulara cevap olan nesnelere dolaylı nesne denir.

Dolaylı nesnelere, kime? neye? kimde? nede? kimden? neden? kim ile? ne ile? kim için? sorularının birine cevap oluyor diyen Mehmedoğlu'nun yukarıdaki sözlerinden, nesne tarifindeki hareket noktasının, nesnenin fiilden ne şekilde etkilendiği, eylemle olan ilişki biçimi olduğunu anlıyoruz. Ancak, bu tasnifte de dilciler arasında bir birliktelik göremiyoruz. Bu tasnifi sadece Mehmedoğlu'nda görmekteyiz. ”¹⁰

Dilciler arasında bu konuda bir birlik yoktur. Ancak, genel kabullere bakıldığında, sadece iki nesne türünü görürüz. Yaptığımız aktarmalara bakılacak olursa,

¹⁰ MEHMEDOĞLU (2001 : s.88).

nelerin nesne olarak kabul edileceğinin ve kaç çeşit nesneden bahsedebileceğimizin izaha muhtaç olduğu görülecektir.

Erdoğan Boz ise, cümle incelemelerinde, ögeler bulunurken çekim eklerinin yalnızca şekil özelliklerine (yüzey yapıya) veya işlevlerine (derin yapıya) bağlı kalmanın bir takım yanlışlara sebep olabileceğini, bunu önlemek için, yüzeysel ve derin yapının bir bütünü iki parçası olduğu düşüncesiyle hareket edilmelidir der. Boz, nesne eki kabul ettiğimiz +(y)I⁴ dışında, ister +(y)A ister +DAn ekli olsun, cümlede bu eklerden herhangi birini almış ögenin nesne kabul edilebilmesinin temel şartını, geçişli fiillerde olduğu gibi, eylemin, özne dışında başka bir varlığı etkilemesi olarak kabul eder.¹¹ Bize göre de durum aynı şekildedir. Yani nesne, fiilin tesir ettiği, özne dışındaki varlıktır. Bu nedenle, nesneyi ve türlerini belirlerken ölçü, öncelikle bu olmalıdır.

V. DÜZ TÜMLEÇ YERİNDE BİR KULLANIM MI?

Bu hususta, Mustafa Durak'ın görüşlerinden istifade edeceğiz. Durak, dillerin kendine özgü yapı ve mantıklarının olduğunu, bir dildeki terimin başka bir dile aktarılması durumunda beraberinde sorunların da aktarılacağına vurgu yaparak düz ve dolaylı tümleş terimlerinin de böyle bir aktarımın kurbanı olduğunu dile getiriyor ve düz ve dolaylı tümleş terimlerine bakıldığında, Fransız dil bilgisinin etkisinde kalındığının kolayca söylenebileceğini savunarak, ispat noktasında da, Fransızcada tümleş karşılığı olarak “complément” teriminin kullanıldığını, ancak Fransızcanın bir ayrıma giderek “complément du nom” (adın tümleci) ve “complément du verbe” (fiilin tümleci) dediğini, adın tümleci olarak bizdeki tamlamaları, özellikle de iyelik tamlamalarını göstererek, fiilin tümleşlerini de “complément d’objet direct” (doğrudan nesneli tümleş) ve “complément d’objet indirect” (dolaylı nesneli tümleş) olarak ikiye ayırdığını belirtir. “objet” teriminin devreye sokulması, fiilin nesne ile ilişkilendirilmesinden dolayıdır. “objet” sözcüğünün tam karşılığı: “şey, nesne”dir diyen Durak, dikkat edilirse bizim kullandığımız “nesne”, “düz tümleş” terimlerinin “complément d’objet direct”in çevirisinden başka bir şey olmadığını görüleceğini söyler. Hele “complément d’objet indirect”i, sözcüğü sözcüğüne çevirirsek ortaya

¹¹ BOZ, a.g.bildiri.

“dolaylı nesneli tümleş”in, yani bizdeki kullanımın aynısının çıkacağını işaretler, bu hususta: Başka bir dilden hiç terim almıyor muyuz? Almayacak mıyız? Elbette alıyoruz ve diller varoldukça bu etkilenimler ne denli kaçınılırsa kaçınılır mutlaka olacaktır der. Ancak ben, doğru terimleri almadığımızı söyleyeceğim sözlerinin ardından, Fransızcanın bu terimleri kullanmasındaki GEREKÇE’nin Türkçe dil bilgisine uygun olmadığını belirterek, nedenini: Türkçe’de fiil ile nesne bağlantısının ismin hâlleri olarak bildiğimiz eklerle yapılması olarak açıklar. Yani Türkçe bu anlamda hâl (cas, case) li bir dildir. Fransızcada ise ismin hâlleri yoktur. Fiil ile nesne bağlantısı doğrudan ya da ilgeç (edat=proposition) ile yapılır. Bu yüzden Fransızcada fiilleri öğrenirken bunların nesneyle birlikte, nesneye geçiş biçimleriyle öğrenilmesi zorunluluktur. İşte bir nesnenin hiçbir ilgeç almadan doğrudan fiile bağlanması durumu doğrudan olma, düz tümleşlik, (complément d’objet direct) durumudur. Eğer bir fiil nesneye bir ilgeçle bağlanıyorsa, yani bu ilgeç nesneye geçişin olmazsa olmazı ise, araya giren ilgeçten dolayı, “complément d’objet indirect”, dolaylı tümleş olur. Fransızcada dolaylı olma durumunu yaratan, bağlanımda zorunlu olan ilgeçtir şeklinde belirtir. Bu noktada, Türkçe dil bilgisine dönerek: “Yüklem etkisini üzerine alan, öznenin yaptığı eylemden etkilenmiş varlık ya da niteliği gösteren tümce ögesine nesne denir.(...) bir tümleş türü olarak, nesneye ‘düz tümleş’ de denir.” (Hikmet Dizdaroğlu; *Tümcebilgisi*; Türk Dil Kurumu Yayınları; Ankara 1976; s: 77.) tanımını dikkatlere sunar ve nesnenin belirtili ve belirtisiz olarak ikiye ayrıldığını, yalın hâliyle bağlananlara, *belirtisiz*, –i hâliyle bağlananlara *belirtili nesne*, eylem tümcelerinde adların –e, -de, -den durum takılarını alarak yüklem anlamını yönelme (yön), kalma (yer), çıkma (başlangıç) ilgileriyle tümleyen tümce ögesine de *dolaylı tümleş* dendiğini, bu bilgilerin benzer şekillerinin Türkçe dil bilgisi ile ilgili yazılmış herhangi bir (herhangi bir kitaba bakılması yeterli. Zira bu konuda, tüm Türkçe dil bilgisi kitaplarında benzer şeyler bulacaksınız.) kitaba bakılarak bulunabileceğini ifade eden dilcimiz, görüldüğü gibi Türkçedeki ismin hâlleri iki tümleş tipi arasına dağıtılmış. Ve burada şunu ileri sürüyorum, eğer yalnızca yalın hâlde bulunan bağlanımlar için düz tümleş terimini kullanmış olsaydık bu kullanım anlamlı olabilirdi.¹² Yalın, düz, birbirleri yerine aynı değer için kullanılabilir sözcükler diyeceğim. Ama işin içine –i hâli de girince Fransızcadaki “complément d’objet direct”

¹² Sadece Vecihe Hatiboğlu’nun tanımında düz tümleş kullanımının belirtisiz nesne ile sınırlandırıldığını görmekteyiz. Hatiboğlu, kitabında (Türkçenin Söz Dizimi, DTCF Yayınları, Ankara, 1982, s.130) “Özellikle yardımcı eylemlerle kullanılan ve yalın durumunda bulunan tümleşlere düz tümleş denir. Düz tümleş belirtili nesne olamaz.” demekte ve bununla ilgili örnekler vermektedir.

kullanımlarının genellikle Türkçeye nasıl aktarıldıkları bu ayırmda etkili olmuş. Eğer – e, -de ve –den hâl ekleri bir dolaylılık getiriyorsa biçimsel (morphologique) olarak –i biçim-birimin de bir dolaylılık getirmesi gerekmez mi? demekte ve düz-dolaylı tümleç ayırımında, başka bir karşı çıkış noktasını dikkatlere sunmaktadır: Eğer tümleçleri düz ve dolaylı ya da dolaylı/dolaysız diye ayırırsanız, artık bu sınıflandırma arasına başka bir terim sıkıştırılamazsınız. Tek sıkıştırabileceğiniz nötr (ne dolaylı, ne dolaysız) terimidir. Hem sonra, bu dolaylılığın nereden kaynaklandığını, bunun biçimsel, söz-dizimsel ya da anlamsal bir dolaylılık mı olduğunu kestirmeniz gerekir. Düz ve dolaylı tümleç ayırımını yaptıktan sonra “belirteç tümleci”, “ilgeç tümleci” ayırımlarını getiremezsiniz. Görüldüğü gibi böyle bir ayırım hâl eklerinden başlayıp (sözde) sözcük türlerine kayıyor. Yani tamamen biçimsel (morphologique) alana hapsediyor kendini. Ama kullandığı düz ve dolaylı terimleri yanlış da olsa söz-dizimle ilgili. Sınıflandırmalarda (catégorisation) dil bilimsel alanlar arası ilişkiye dikkat edilmesi gerekir. Elbette birden fazla alana ait kullanımlar olabilir ama bunun bilincinde olmak gerekir. Burada iki ayrı sınıftan (1-dolaylılık/dolaysızlık 2-belirteç, ilgeç) söz ederken hangisinin genel olabileceğini kestirmek kolay değil. Belirteç, ilgeç sınıfı (catégorie) genel ise uzantısında ad, fiil terimlerini isteyecektir. Düz ve dolaylı terimleri genel ise zaten diğerlerini hiç kabul etmeyecektir. Bunlar ne dolaylı ne de dolaysız, nötr sınıflardır dersenez, söylediğim gibi, dolaylılık kavramını yerli yerine oturtmanız gerekir.”¹³

Fransızca dil bilgisinin tesirinde kalarak aldığımız ortada olan “düz tümleç” terimini Fransızcadan alma gerekçemiz, terimin karşılığı olan nesnenin özelliklerini karşılamamaktadır. Terimdeki ‘düz’ ifadesi, yalın oluşu mu bildirmekte? Yoksa, doğrudan oluşla mı alâkalı? Şayet yalın oluş kastediliyorsa; -i hâlinde bulunan nesneye ne demeliyiz? Sonrasında, dolaylılık biçimsel mi? Söz-dizimsel mi? Anlamsal mı? Düz ve dolaylı isimlendirmeleri bir genellik mi taşıyor? Böyle bir durumda, belirteç ve ilgeç terimlerini hangi sınıfa koyacağız? Fransızcada dolaylılık ve düzlük ayırımını, ilgeçli/ilgeçsiz bağlanım belirlerken, bizde, fiille, hâl ekli bir bağlantı söz konusu olduğuna göre, biz de terim isimlendirmelerini, hâl eki odaklı yapmalı değil miyiz? Neticede; Durak’ın da dediği gibi, dolaylılık-dolaysızlık terimleri İngilizce kitaplarında dahi net değildir. Ancak bizim sorunumuz Türkçedir.

¹³ Mustafa DURAK, *Türkçe’de Dolaylı Tümleç Yoktur*, Çağdaş Türk Dili Dergisi, 2001, s.342-343.

VI. NESNE YÜKLEM BAĞLANTISINI SAĞLAYAN HÂL EKLERİ HANGİLERİDİR?

Dil bilgisi kitaplarımızın genelinde karşımıza çıkan iki durumdan bahsedebiliriz. Sadece yalın ve yükleme hâllerini nesne yapan unsurlar olarak kabul etmek, bir soruyu akla getiriyor. O da şu : Bu iki hâl dışında, örneğin : -e yönelme hâlinin bulunduğu bir kelime de nesne olamaz mı? ‘*Ali kapıya vurdu.*’ cümlesinde ‘kapı’ fiilin tesir ettiği ‘şey’i göstermiyor mu? ‘*Ahmet sırada oturuyordu.*’ cümlesinde, Ahmet’in oturma eyleminden etkilenen varlık ‘sıra’ olduğuna göre, bulunma hâli ekiyle de nesne yapıldığı ortadadır. Aynı şekilde; “Mehmet ayağından darbe aldı.” cümlesinde de ayrılma hâli ekinin bir nesneyi karşıladığını görmekteyiz. Çünkü bu ek, cümlenin yüklemi olan “darbe al-“ eyleminin etkilediği, tesir ettiği şeyi yükleme bağlamaktadır. Bunun gibi örnekleri sıralayabiliriz. Şu hâlde ortaya çıkan sonuç; nesnenin, belirtme hâlindeki kelimelerin, sadece yalın veya –i hâlindeki şekilleriyle oluşturulan cümle ögesi olup olmadığının, başka hâl ekleriyle de nesne yapılıp yapılmayacağını, izaha muhtaç bir mesele olduğudur.¹⁴

VII. YALIN HÂL GERÇEKTE YÜKLEME HÂLİ Mİ?

Konuyla ilgili bir diğer mesele de şu : Yükleme hâli nedir? Yalın hâlde bulunan kelime aslında yükleme hâli durumunda mıdır? Bu sorulara cevap bulmadan önce, birkaç dilcimizin nesneyi tanımlarken belirttikleri hâl eklerine bakalım:

“...-i hâlinde bulunanlar, yani belirli bir varlık veya niteliğe karşılık olanlar belirtili nesne

Yalın hâlde bulunanlar, yani belirli bir varlık veya niteliğe delâlet etmeyenler belirtisiz nesne adını alır.”¹⁵

Yukarıda yer alan tasnifte görüldüğü gibi, nesne: yalın ve yükleme (-i hâli, belirtme) hâllerinde bulunan bir öge olarak niteleniyor. Acaba yalın hâl, esasında,

¹⁴ Bu konuyla ilgili, dilcilerimizin görüş ve örnekleri yukarıda *Nesne Türleri(blm.1)* bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde, dilcilerimizin, nesne türlerinin hangi hâl eklerinde bulduklarıyla ilgili görüş ve örnekleri mevcut.

¹⁵ BİLGEGİL, (1982 : s.31). (genel kabuller doğrultusunda bir tasnif şeklidir.) Geniş bilgi için bkz. Zeynep KORKMAZ, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s.111. EDİSKUN ; (1999 : s.349) GÜNEŞ ; (2002 : s. 371). SAĞLAM, (1977 : s.74) PAÇACIOĞLU, (1987 : s. 103).

yükleme hâli mi? Bu hususta, yalın hâl terimini doğru bulmayarak, yükleme hâlini belirli ve belirsiz şekilde ayıran Mehmedoğlu, belirli yükleme hâli (Mehmet mektubu yazdı.) ve belirsiz yükleme hâli (Mehmet mektup yazdı.) şeklinde örneklendirir.¹⁶ Muharrem Ergin de nesnelere özelliklerini belirtirken:

“... Nesne unsuru daima akuzatif hâlde bulunur, fiile akuzatifle bağlanır. Bu akuzatif ya ekli ya eksiz olur. Ekli akuzatif nesnenin belirli olduğunu, belki de bilindiğini; eksiz akuzatif ise nesnenin belirsiz, umumî olduğunu ifade eder. Ekli nesneye *belirli nesne*, eksiz nesneye *belirsiz nesne* denir...”¹⁷ demektir. Yani, nesnenin yalın hâlde değil, daima akuzatif (belirtme,yükleme) hâlde bulunacağına vurgu yapmaktadır.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılıyor ki, nesnenin, yüklemle hangi hâliyle ilişkide olduğu hususu, izaha muhtaç bir meseledir.

VIII. NESNESİ BULUNAN CÜMLELER

Nesnesi bulunan cümleler hakkında dilcilerimizin ekseriyeti birbirine yakın görüşler ifade etseler de, birtakım farklı görüşler söz konusudur. Genel kabulleri birkaç maddede sunduktan sonra, farklı görüşlere temas edelim.

1. Nesnelere geçişli fiil cümlelerinde bulunurlar.
2. Geçişsiz fiil cümlelerinde nesne bulunmaz.
3. İsim(ad) cümlelerinde genellikle nesne bulunmaz.¹⁸

Farklı görüşlere temas edersek. Ediskun’a göre : Ancak, yüklemi geçişli çatılı fiilimsi ya da fiilimsi niteliğinde bir kelime olan isim cümle ya da cümlecikleri nesne alabilirler. Yüklemle *var, yok, gerek, değil, lazım* sözcükleriyle kurulu ad tümceleri de nesne alabilir.”¹⁹ Kükey’e göre de nesne, geçişli çatılı eylemlerin ve bunların türevi olan eylemsilerin kuracağı tümceye, tümceciğe has bir yardımcı ögedir. Nesne, geçişsiz çatılı

¹⁶ MEHMEDOĞLU (2001 : s.88).

¹⁷ ERGİN, (1999 : s.399-400).

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. ERGİN, (1999 : s. 377) ÇATIKKAŞ, (1996 : s.260) OLGUN, (1996 : s.110), GENCAN, (1975 : s.83,99), KAHRAMAN, (1996 : s.185-186) KARAHAN, (1995:s.52,54,55), Hâli İbrahim DELİCE, *Türkçe Söz Dizimi*, Sivas, 2001, s.153. BİLGEGİL, (1982:s.31). BANGUOĞLU, (1990:s.527) KARAÖRS, (1993 : s.40).

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. EDİSKUN (1999 : s. 349). SAĞLAM, (1977 : s.74)

eylemlerin ve bunların türevi olan eylemsilerin kuracağı tümcelerde, tümceciklerde bulunmayacağı gibi, genel olarak ad tümce ve tümceciklerinde de bulunamaz.

1) Yükleme, geçişli çatılı bir eylemsi olan ad tümceleri ad tümcecikleri,

➤ Seyretmede bir kabile Türk ordularından,

y. ö.

Şarkın ebedi fecrini İzmir sularından. (Faruk Nafiz Çamlıbel)

b.li n.

2) Yükleme, geçişli çatılı hâl bileşik zamanlı bir eylem olan ad tümceleri nesne alır. (Kükey'in ad tümcesi olarak değerlendirdiği aşağıdaki cümlelere bakıldığında fiil cümleleri görülüyor. Ancak biz, dilcimizin örneklerini aynen vermek durumundayız.)

➤ O şimdi sılada bıraktığı anasını düşünüyordu.

ö. b.li n. y.

➤ Atalarımız, bize her olanağı sağlamıştır.

ö. b.li n. y.

➤ Türk ulusu, Ata'sını hiç bir zaman unutmayacaktır.

ö. b.li n y.

➤ Bu çalışmalarınızın karşılığını bir gün görürsünüzdür.

b.li n y.

➤ Her öğrenci ödevini yapmalıdır. ²⁰

ö. b.li n y.

Ancak, Kükey'in iki madde şeklinde sıraladığı görüş ve örneklere baktığımızda; birinci maddede ; *yüklemi geçişli çatılı eylemsi olan ad cümle ve cümleciklerinde*

²⁰ KÜKEY (1975 : s. 118,119, 120).

nesnenin bulunacağı belirtiliyor. Ancak, bu durumda Kükey'in sözünü ettiği öge nesne olmayacak, nesne olarak gösterilen öge fiilimsi grubu ile birlikte cümlenin yüklemi olacaktır. Örneğin :

➤ Büyük ülkümüz, en medeni ve müreffeh millet olarak /vatanımızı/

ö.

yükseltmektir. (Atatürk)

y.

cümlesinin yüklemi bir isim fiil grubu olan “*en medeni ve en müreffeh millet olarak vatanımızı yükseltmektir.*” sözüdür. Bu grup içindeki “*vatanımızı*” sözünü ise cümlenin değil, fiilimsi grubunun nesnesidir.

Ayrıca, yüklemi ek fiilin geniş zamanının III. kişisinde görülen “-dir” eki ile yapılan birleşik zamanlı yapılardan çekimlenmiş geçişli bir fiilin oluşturduğu cümlede nesne bulunabilir. Ancak burada anlaşılmayan nokta, bu birleşik zamanlı fiilin oluşturduğu cümlenin isim cümlesi sayılmasıdır. Böyle oluşturulmuş bir cümle isim cümlesi sayılabilir mi? Çünkü hâl birleşik zamanı diye adlandırılan bu bileşik zaman çekimi yapısı bakımından diğer birleşik zaman çekimlerine benzemektedir.²¹ Dolayısıyla bu ekle yapılan ve hâl birleşik zamanı ya da kuvvetlendirme ve ihtimal olarak adlandırılan şekilleri de “birleşik zamanlı fiiller” olarak değerlendiririz. Aynı şekilde oluşturulmuş “hikaye”, “rivayet” ve “şart” çekimlerinde olduğu gibi, yüklemi bu birleşik zamanlı fiillerden oluşan cümleler de yüklemelerinin soyuna göre isim cümlesi değil, birer fiil cümlesi sayılmalıdır.

Bu açıklamalardan da şu yargıya varılabilir: Yüklemi, geçişli çatılı hâl birleşik zamanlı bir fiil olan fiil cümlelerinde nesne bulunabilir.

➤ Her insan, görevini yerine getirmelidir.

ö. nesne y.

Şu halde, yukarıda Kükey'in “Yüklemi, geçişli çatılı hâl bileşik zamanlı bir eylem olan ad tümceleri nesne alır.” başlığı altında vermiş olduğu örnekleri, “Yüklemi,

²¹Geniş bilgi için bkz. ERGİN (1999 : s.312, 313)

geçişli çatılı hâl bileşik zamanlı bir eylem olan ‘fiil’ tümceleri nesne alır.” başlığı altında vermek mümkündür.

Son olarak Hikmet Dizdaroğlu’nun görüşünü değerlendirelim :

“Nesne, geçişli eylem tümcelerinde bulunur. Ad tümceleri nesne almaz. Ancak yüklemi geçişli çatıdaki eylemsilerden oluşan ad tümceleri nesne alabilir.

➤ İşte bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve Türk cumhuriyetini
b.li n.

kurtarmaktır. (Atatürk)

y.

➤ Huduttan hududa yol bulup koşan,
Cepheden cepheyi soranlarıdır. (Orhan Şaik Gökyay)
b.li n. y.

Yukarıda Dizdaroğlu’nun verdiği örneklerdeki nesnelere aslında yükleme dahil ögeler olmalıdır.

Yüklemleri *var, yok, gerek, değil, lazım* sözcükleriyle kurulu ad tümceleri de nesne alabilir:

➤ Bundaki güzele niçin kıyalar
Güzel balın beslemek gerek (Karacaoğlan)
b.li n. ö. y.

➤ Ettiğin işleri bilmez belleme
Kara karıncayı gece gören var (Ruhsati)
b.li n. ö. y.

- Ali hasta değilmiş.²²
 ö. n. y.

Yukarıda yer alan ilk görüş M. Kükey'in de ortaya koyduğu : '*yüklemi geçişli çatılı eylemsi olan ad cümle ve cümleciklerinde*' nesne bulunur. Görüşüyle aynı doğrultuda yer alıyor. Bu görüşün incelemesini yapmıştık. Dizdaroğlu'nun diğer dilcilerimizin görüşlerinden ayrıldığı nokta : Yüklemeleri '*var*', '*yok*', '*gerek*', '*değil*', '*lazım*' kelimeleriyle kurulu isim cümlelerinde nesnelere bulunabileceği görüşüdür. Bu açıklama altında verilen örnekler incelendiğinde bu örneklerde nesne olarak değerlendirilen kelimelerin, aslında, bir kelime grubunun içinde yer aldığı ve bu öbekte birlikte özne olduğu görülecektir.

- Bundaki güzele niçün kıyalar
Güzeli balınan beslemek gerek (*Karacaoğlan*)
 ö. y.

Bu örnekteki "*Güzeli balınan beslemek*" kelime grubu bir isim-fiil grubudur ve "*gerek*" yüklemine özne görevindedir. Cümlede nesne yoktur.

- Ettiğin işleri bilmez belleme
Kara karıncayı gece gören var (*Ruhsâti*)
 özne y.

Bu örnekteki "*Kara karıncayı gece gören*" kelime grubu bir sıfat-fiil grubudur ve "*var*" yüklemine özne görevinde kullanılmıştır. Cümlede nesne yoktur.

- Ali hasta değilmiş. (*Ahmet Cevat Emre*)
 ö. y.

²² DİZDAROĞLU, (1976 : s.77).

Bu örnekte de nesne yoktur. İsim cümlelerinde olumsuz biçim, “*değil*” kelimesiyle yapılır. “*değil*” ile olumsuzlaştırılan isim cümlelerinde yüklem, “*değil*” kelimesiyle birlikte düşünülmelidir. Bu tip cümlelerdeki “*değil*”in görevinin eylem cümlelerinde kullanılan “-*me*” olumsuzluk ekiyle aynı olduğu ve içinde bulunduğu cümleyi olumsuzlaştırdığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla Dizdaroğlu’nun nesne olarak aldığı “*hasta*” kelimesi aslında bir yüklemidir. Bu cümlenin öğeleri,

➤ Ali hasta değilmiş.

ö. y.

şeklinde ayrılmalıdır.

Nesnesi bulunan cümleler hakkında yukarıda yer alan görüşleri de dikkate alarak şunları söyleyebiliriz: Nesnelere geçişli fiil cümlelerinde bulunurlar, geçişsiz fiil cümlelerinde bulunmazlar. İsim cümlelerinde de bulunmazlar. Ancak, bu durumun çok ender rastlanan örnekleri mevcuttur. Örneğin :

➤ İstanbul fatihi, büyük hükümdarlığını böyle bir babanın oğlu oluşuna

ö. nesne

borçludur. (*Yahyâ Kemâl Beyatlı*)

y.

➤ Ben, en güzel ve en dinlendirici uykularımı, sinemanın ipek yastıkları

ö. nesne

gibi başın arkasına yığılan yumuşak karanlığına borçluyum. (*Ahmet Haşim*)

y.

IX. NESNE OLAN DİL BİLGİSİ BİRLİKLERİ

Tümcede başlıca dört tür dil birimi nesne görevi alabilir diyen Şimşek, Bunlar, kavram sözcükleri, belirtme öbekleri, tümcecikler ve -yan tümce işleyişiyle kullanılan-tümceler’dir izahıyla devam eder. Biz burada, genel kabulleri de dikkate alarak Şimşek’in değerlendirmelerinden istifade edeceğiz. Şimşek’e göre; kavram

sözcüklerinden nesneye en yakın olanlar, *adlar*'la *adillar*'dır. Önadlardan da nesne olur. Belirteçler bu işe daha az elverişlidir. Belirtme öbeklerinin nesneye en yatkın olanları ise, *adtakımları*'yla *önadtakımları* ve *son öbekleridir*. Öbür belirtme öbekleri nesne göreviyle kullanılmaya pek elverişli görünmüyor; çok az örnekleri var. *Eylemlilik* tümcecikleri ile *ortaç* tümcecikleri de nesne göreviyle kullanılır. Özellikle, -me'li/-iş'li *eylemliliklerle* kurulan *eylemlilik* tümcecikleri ve ilgi ortaçları ile oluşturulan ortaç tümcecikleri, belirtili nesne göreviyle kullanılmaya çok elverişlidir. Ona göre, ulaç tümcecikleri de nesne göreviyle kullanılmaz. Ayrıca, kaynaşık tümcelerde, yan tümce işleyişindeki iç tümce, genellikle belirtisiz nesne görevinde bulunur. Son tahlilde Şimşek, dil incelemeleriyle ilgili kaynaklar dışında, seslerden, hecelerden, eklerden, ilgeçlerden nesne olmaz diyerek meseleyi sonlamaktadır.”²³ Nesne olan dil bilgisi birliklerini, yine genel kabuller doğrultusunda, örnekleriyle beraber verecek olursak :

“Belirtisiz ve belirtili nesne fiil cümle veya cümleciklerinde:

a. İsim olabilir.

- > Artık mal, göz çıkarmaz. (*Atasözü*)
- > Yuvayı dişi kuş yapar. (*Atasözü*)

b) Belirtili isim takımı olabilir.

- > Bahçenin duvarı yıkıldı.
- > Evin bahçesini gezdim.

c) Belirtisiz isim tamlaması olabilir.

- > Bahçe duvarı yıkıldı.
- > Çay fincanını kırdım.

ç) Sıfat takımı olabilir.

- > Bir derin nefes bıraktı. (*Peyami Safa*)

²³ ŞİMŞEK, (1987 : s. 116).

- > O *kalın kitabı* bana veriniz.

d) Zamir olabilir.

- > *Kimisi* tutuldu; *birkaçı* bırakıldı.
- > Ne ekersen *onu* biçersin. (*Atasözü*)

e) Fiil olabilir. (cümle olabilir)

- > Tosun'un beyaz ve gergin yüzünü ölüm ıstırabı içinde *görüyorum* sandı.
b.siz n.

(*Hâlîde Edip Adıvar*)

f) İsim-fiil (=mastar) olabilir.

- > Nedense hep *konuşmak* istiyordu. (*Yahya Kemâl Beyatlı*)
- > *Okumayı* severim.

g) Bağ-fiil (=ulaç) olabilir.

- > *Gelirken*, “gelir iken” biçiminde de yazılır.
- > *Gelip*'i sık sık kullanmayınız.

ğ) Sıfat-fiil (=ortaç) olabilir.

- > *Kaçan* tutuldu.
- > Gelen, *gideni* aratır. (*Atasözü*)

h) Zarf olabilir.

- > *Bugün* içinde bulunduğumuz günü anlatıyorsa, birleşik yazılmalıdır.
- > *Yarını* düşünmüyorum, *bugünü* düşünüyorum.

1) Edat olabilir.

- *Gibi*, bazen “kadar” yerine kullanılır.
- *İçin*’i, için diye yazmayınız.

i) Bağlaç olabilir.

- *Ve* yazıda sık sık kullanılmamalıdır.
- Bağlaç olan *ki*’yi ayrı yazmalısınız.

j) Ünlem olabilir.

- *Eyvah*, “evah” diye okunmamalıdır.
- O *eyvallah*’ı çok kullanır.

k) Hece olabilir.

- Sert sessizlerle biten kelimelere ulanan *de*, *te* diye yazılmalıdır.
- Sokaktan daki *-tan*’i, -dan diye yazmayınız.

l) Harf olabilir.

- Fransız alfabesinde *ı*, görünmez.
- *C*’yi ç ile karıştırmayınız.

m) Bir cümle ya da cümle niteliğinde söz olabilir.

- Leventler: “*Kaptan Kara Memiş geldi.*” dediler.
- O, dilinden: “*Teşekkür ederim*”i hiç düşürmez.²⁴

²⁴ EDİSKUN, (1999 : s.350-351) Geniş bilgi için bkz. SAĞLAM, (1977 : s.79-81). BİLGEGİL, (1982 : s.33,34). DİZDAROĞLU, (1976 : s.82-93). KÜKEY, (1975 : s.122-130). KARAHAN, (1995 : s.53-54).

Yukarıdaki edilgen cümlelerdeki nesne, sözde özne olarak da kabul edilebilir.

X. NESNELERİ BULMAK İÇİN SORULAN SORULAR

Nesneleri bulmak için sorulan sorular arasında, genellikle, şu üçünü görmekteyiz: “ne?,neyi?,kimi?”. Bunlar dışında karşılaştığımız soru şekilleri, istisna teşkil etmektedir. Bir ögenin bulunmasını şekilsel kalıplara hapsedip, işlevsel mantığı devreden çıkarmanın, bazı sorunları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Çünkü, nesne, bazı cümlelerde, yukarıdaki üç sorunun dışında, başka bir sorunun muhatabı olabilmektedir. Örneğin : “Ahmet *masaya* vurdu.” cümlesinde nesnenin “*masaya*” kelimesi olduğu açıktır. Çünkü nesne, malum olduğu üzere, fiilin tesir ettiği şeyi gösteren cümle unsurudur. Şu hâlde, yukarıdaki cümlenin yüklemi durumunda bulunan ‘*vurdu*’ kelimesinin tesir ettiği şeyin “*masa*” olduğu kolaylıkla görülebilir. Ancak, nesneyi bulmamız için sorulacak soru neyi? kimi? ne? sorularından biri değil “*neye*” sorusudur. Bu durumda; nesneyi bulmak için sorulan sorular kısmına ‘*neye*’ hatta ‘*kime*’ (“Araba *Ahmet’e* çarptı.” cümlesinde de nesne durumunda olan kelimeyi bulmak için ‘*kime*’ sorusunu sorarız.) sorularını da eklemeliyiz.

Bu konuda, nesnenin, belirtili veya belirtisiz oluşuna göre, değişik sorularla bulunacağını söyleyen Dizdaroğlu, *Eylem Tümcelerinde Nesnenin Bulunması* başlığı altına *Belirtisiz Nesnenin Bulunması* bahsini açarak: Geçişli etken çatılı eylemlerle kurulu cümlelerde belirtisiz nesneyi bulmak için *ne?*, *neler?* sorularının yükleme sorulacağını belirterek örneklendirir:

> Bana yıldırım telgrafı çekmiş. (*Aka Gündüz*)

B.siz n. öbeği

- Ne çekmiş?

- yıldırım telgrafı: Belirtisiz nesne öbeği.

> Devlet, uyusal ve uslu bendeler ister. (*Yahyâ Kemâl Beyatlı*)

B.siz n. öbeği

- Neler ister?

uyusal ve uslu bendeler: Belirtisiz nesne öbeği.

Geçişli edilgen çatılı eylemlerle kurulu tümcelerde ise, edilgen çatılı eylemin tabanı alınarak, sonuna -en ortaç eki getirilir ve yüklem üzerinde *kim?*, *kimler?* ya da *ne?*, *neler?* soruları sorulur diyen Dizdaroğlu, *Kim?*, *kimler?* soruları insanlar için, *ne?*, *neler?* soruları insandan başka varlıklar ya da nitelikler için olduğunu, bu soruların karşılığı olan dil birliklerinin de belirtisiz nesneyi vereceğini belirterek, bu belirtisiz nesne, sözde özne görevindedir der ve yine örnek verir:

➤ O zaman, çocuklar başka eve götürüldü. (*Hâlit Ziyâ Uşaklıgil*)

B.siz n. öbeği

- Götürülenler kimler?

çocuklar: Belirtisiz nesne.

➤ Yangın yerlerinde derme çatma evler yapılıyordu. (*Yusuf Atılgan*)

B.siz n. öbeği

- Yapılan ne?

derme çatma evler: Belirtisiz nesne öbeği.

Geçişli etken eylemlerle kurulu tümcelerde kişi adları ya da onların yerini tutan sözcükler belirtisiz nesne olamaz diyen Dizdaroğlu, Bu nedenle *kim?* ya da *kimler?* soruları sorulamaz. Kişi adları ya da onların yerini tutan sözcükler ancak geçişli edilgen çatılı eylemlerle kurulu tümcelerde belirtisiz nesne olabilir şeklinde bir yorumla bahsi kapatarak belirtili nesneye geçer. Belirtili nesnenin ancak geçişli etken çatılı eylem tümcelerinde bulunacağını, geçişli edilgen çatılı eylemlerde nesne olmayacağını ifade eden Dizdaroğlu, belirtili nesneyi bulmak için, yüklem üzerinde *kimi?*, *kimleri?* ya da *neyi?*, *neleri?* sorularının sorulacağını belirterek, *Kimi?*, *kimleri?* soruları insanlar için, *neyi?*, *neleri?* soruları da insandan başka varlık ya da nitelikler içindir şeklinde parantez oluşturur ve ardından örneklere geçer :

➤ Beni teyyareci sınıfına ayırdı. (*Ömer Seyfettin*)

- Kimi ayırdı?

Beni: Belirtili nesne.

> Mösyö Lambo, radyonun düğmesini çevirerek *artık evlere dönmek zamanının yaklaştığını* sezdirirdi. (Naim Tiralı)

- Neyi sezdirirdi?

artık evlere dönmek zamanının yaklaştığını: Belirtili nesne öbeği.

Daha önce, ortak nesneden bahsetmiştik. Şimdi, nasıl bulunacağına değinelim. Dizdaroğlu, nesnenin ortak olduğu cümlelerde, ortak öge hangi cümlede ise, çözümlemede o cümlenin dikkate alınacağını söyler.

> Ellerini yıkadı (1), / (ellerini) temizledi (2), / (ellerini) kuruladı (3).

B.li n.

B.li.n

B.li n.

1. Ellerini / yıkadı.

yıkadı: yüklem

- Yıkayan kim?

O: özne

- Neyi yıkadı?

Ellerini: Belirtili nesne.

2. temizledi: yüklem

- Temizleyen kim?

O: özne

3. kuruladı: yüklem

- Kurulayan kim?

O: özne

Daha önce değindiğimiz başka bir nesne şekli de açıklamalı nesnedir. Dizdaroğlu'na göre bu nesne belirtili nesne kalıbındadır ve asıl nesne ile birlikte bir bütündür. İki birden nesne öbeğini meydana getirir. Bundan ötürü, belirtili nesneyi bulmak için sorulan sorular, açıklamalı nesne için de geçerlidir. Ayrıca açıklamalı nesnenin bulunduğu cümlede, birden çok nesne var demektir. Örnek :

- > Arada bir geçmiş, çok gerilerde kalmış renkli, parlaklığı hiç gitmeyen, gitmemiş

B.li nesne

Açıklamalı

gibi görünen geçmiş güzel günleri düşünür. (Burhan Arpad)

nesne öbeği

- Neyi düşünür?

geçmiş: Belirtili nesne.

çok gerilerde kalmış renkli, parlaklığı hiç gitmeyen, gitmemiş gibi görünen geçmiş güzel günleri: Açıklamalı nesne öbeği.

Daha önce bahsi geçen son nesne şekli olan *yinelenmiş nesne* için, Dizdaroğlu, belirtili ya da belirtisiz nesne kalıplarından hangisinde ise, onunla ilgili sorular sorulur. Sorunun yanıtı, yinelenmiş nesnelere verir değerlendirmesini yapar. Örnek:

- > Başımı, / dertli başımı / aldım, sokaklara fırladım... (Fahri Celâl Gökçulga)

b.li n. yinelenmiş. n.

- Neyi aldım?

Başımı, / dertli başımı: Yinelenmiş belirtili nesne öbeği.

Daha önce adı geçmeyen bir diğer nesne şekli *Karma Nesne*'dir. Bu kullanım için, Bir cümlede değişik türde (belirtili, belirtisiz) nesne bulunabilir. Aynı cümlede değişik türdeki nesnelere bulmak için, nesnenin türüne ilişkin sorular sorulur diyen Dizdaroğlu, sonrasında örnekler verir:

- > Davul seslerini / düğün mü / sandın? (Halk Türküsü)

B.li n

B.siz n.

- Neyi sandın?

Davul seslerini: Belirtili nesne öbeği,

- Ne sandın?

düğün mü: Belirtisiz nesne öbeği.

- > O, toprağı / altın / yaptı. (*Haydar Ediskun*)
B.li n. B.siz n.

- Neyi yaptı?

toprağı: Belirtili nesne.

- Ne yaptı?

altın: Belirtisiz nesne.

Genellikle nesne bulunmayan ad cümlelerinde nesnenin tespiti için sorulacak sorulara değinen Dizdaroğlu, eylem cümlelerinde nesnelere bulmak için sorulan soruların, ad cümleleri için de geçerli olduğunu vurgulayarak örnekler verir.

- > Askeri Müze'nin önündeki ağaçlar / bir su baskını sahasından yükselmiş hissini /
B.li n. öbeği

vermede. (*Nâhit Sırrı Örik*)

- Neyi vermede?

bir su baskını sahasından yükselmiş hissini: Belirtili nesne öbeği.

- > Dili olgunlaştıran somut sözleri de / söylemek gerektir. (*İsmail Hakkı*
B.li n. öbeği

Baltacıoğlu)

- Neyi söylemek gerektir?

- Dili olgunlaştıran somut sözleri de: Belirtili nesne öbeği.²⁵

Yukarıda Dizdaroğlu'nun verdiği örnekte nesne olarak kabul edilen öge, aslında, "söylemek" fiilinin nesnesi olur. Bu durumda "*Dili olgunlaştıran somut sözleri de söylemek.*" ögesi, "*gerektir.*" yüklemine öznesidir.

²⁵ DİZDAROĞLU (1976 : 380-386). Geniş bilgi için bkz. ŞİMŞEK (1987 : s.408-410). GENCAN (1975: 97,98). PAÇACIOĞLU (1987 : s.104). HENGİRMEN (1995 : 330,331). OLGUN (1996 : s.110). GÜLENSOY (1994 : 435). KÜKEY (1975 : 120,121). EDİSKUN (1999 : 349,350). BİLGEGİL (1982 : 32,33). ÇATIKKAŞ (1996 : S.260).

Farklı görüşleri değerlendirecek olursak :

Banguoğlu, ‘kime hâlli nesne’ adını verdiği bir nesne türüne işaret ederek bulmak için yükleme *kime* ve *neye* sorularının sorulacağını belirtir. Örneklerine bakacak olursak :

- “Hemşire *hastaya* bakıyor.
- Bu *çocuğa* kıymayın.
- Kamyon *bir ineğe* çarptı.
- Çocuklar erkenden *işe* başladılar. „²⁶

Bir başka görüş de Alaattin Mehmedoğlu’na ait. Mehmedoğlu, nesnelere dolaylı ve dolaysız olarak ikiye ayırmakta ve bizim *nesne* dediğimize “*dolaysız nesne*”, *dolaylı tümleç* dediğimize de *dolaylı nesne* demektedir. Hareketle obje arasındaki ilişkinin niteliğine göre nesnelere ikiye bölünür diyen Mehmedoğlu, dolaysız nesne için genel kabuller çerçevesinde görebileceğimiz, ismin yükleme hâlinde olup geçişli fiillerle yönetilen ve *kimi?*, *neyi?*, *ne?* sorularından birine cevap olan nesne türü. Şeklinde bir değerlendirme yapıp örneklendirir:

- Yuwayı dişi kuş yapar.
b.li d.sız n.
- Gelen, gideni aratır.
b.li d.sız n.
- Artık mal, göz çıkarmaz.
b.siz d.sız n.
- Nûri, resim yapmaktadır.
b.siz d.sız n.

²⁶ BANGUOĞLU (1995 : s.527-528).

Dolaylı nesne için de; üzerinde vasıtayla hareket icra edilen objeyi bildiriyor. Yükleme hâlinin sorularından başka, diğer sorulara cevap olan nesnelere denir. Şeklinde açıklama yapıyor. Dolaylı nesnelere, *kime?, neye?, kimde?, nede?, kimden? neden? kim ile? ne ile? kim için?* Sorularının birine cevap olur ifadeleriyle de bize, farklı soruları gerektiren bir nesne türü sunuyor. Örnekler:

- Baş ucumdaki lambayı yakıp, saate baktım.
d.lı n.
- Bu cümleyi bir kitapta okudum.
d.lı n.
- Kara taştan su damla damla akar.²⁷
d.lı n.

Nesne ögesini +(y)I⁴ ekli veya eksiz kabul eden genel anlayışın dışında, diğer hâl ekleriyle kurulan bazı tamlayıcıların da nesne olarak kabulünün söz konusu olduğunu, ancak, dilciler arasında bu konuda bir birlik olmadığını belirten Boz, +(ya) ekli ve +Dan ekli nesne ögesi'nden bahsederek, +(ya) ekli nesne ögesi ile ilgili, Banguoğlu, Sinanoğlu, Korkmaz, Emre, Deny ve Karahan'ın tespitlerini de dikkate aldığımızda, anlamca geçişli olan bazı fiillerin, nesne eki dediğimiz +(y)I⁴ yerine zorunlu olarak +(y)A ekli tamlayıcı olarak kullanılabileceğini, dolayısıyla +(y)A ekli bir nesne ögesi kabul edilebileceğini, ayrıca, geçili bazı fiillerin de anlam farkıyla hem +(y)I⁴ hem de +(y)A ekli tamlayıcı şeklinde kullanılarak, bunun sonucunda da +(y)A ekli bir nesne ögesi oluşacağını, ancak her +(y)A ekli tamlayıcının nesne olmadığını vurgular. Boz, devamında, Cemiloğlu'nun +(y)A ekli nesne ögesini, analogi yoluyla oluşmuş bir yapı olarak, Kononov ve Mehmedoğlu'nun ise, +(y)A ekli tamlayıcıyı dolaylı nesne olarak kabul ettiğini, ki, bunun da bizim genelde dolaylı tümleç dediğimiz öge olduğunu söyler.

²⁷ MEHMEDOĞLU (2001 : s.88).

Bu örneklerde görüldüğü üzere: Nesnenin bulunmasına yönelik sorular, birçok dilcinin sıraladığı soru kelimelerinin dışında; ‘*neye*’ ve ‘*kime*’ (Mehmedoğlu’na göre *kimde?,nede? kimden?,neden?, kim ile?, ne ile?,kim için?* de dahil) sorularını da içermelidir.Yani nesne: fiilin doğrudan tesir ettiği varlık olduğu hâlde, nesneyi bulmak için yükleme sorulan sorular, fiilin doğrudan tesir ettiği varlık olanı, her zaman işaret etmemekte ve bazı durumlarda farklı soru şekillerini (*neye?,kime?kimden?,gibi.*) gerektirmektedir.

XI. NESNEYLE İLGİLİ DİĞER ÖZELLİKLER

A) Nesnelerin Cümledeki Yerleri

Malum olduğu üzere Türkçe dil bilgisine göre, cümle ögeleri, gelişigüzel değil, belli bir kurala göre dizilirler. Bu dizilişte nesnenin yeri, genellikle yüklemden öncedir. Ancak, bu durum, kurallı cümlelerde görülür. Yüklemde sonda olmadığı durumlarda nesne yüklemden sonra da gelebilir. Dilcilerimiz de bu hususta görüş ayrılığı içinde değildir.

Rasim Şimşek’e göre: Türkçe’nin olağan kuruluşlu tümcelerinde nesne, yüklemde önünde yer alır: “Uğradığımız köylerde *buna benzer türküler, masallar* soruşturuyordum.”(SE)/ “O zaman, nadiren, *bu divanlardan birini açar//ve beş on satır* okurum.”(*Refik Hâlit KARAY*), örneklerindeki gibi.

Bu sıralanış, belirtisiz nesne için kesindir. Belirtisiz nesne hep yüklemde önünde bulunmak ister. Gerçekten belirtisiz nesne, yüklemde ayrılmaz. Bu öge ile yüklem arasında, “*daha, dahi, bile, de*” ilgeçleri dışında, sözcük giremez. Bu yardımcı sözcükler ise tümcede kurucu öge olamazlar.

Örnekler:

- > Güney istasyonlarından birinde iki saatten beri *tren* bekliyorum. (RNG)
b.siz n.
- > Bu yazarlardan birçoğu sonraki dönemlerde de *roman* yayımladılar. (RE)
b. siz n.

- > Ortaya büyük lâmbalı bir fener getirdiler.

b.siz n.

- > Genç muallime, kapının yanındaki küçük odada, güzel, ince sesiyle yavaş yavaş şarkı söylüyordu. (Reşat Nuri GÜNTEKİN)

b.siz n.

- > Bu akıma uyan Faruk Nafiz de, Han Duvarları'ndan önce, bu temi ihtiva eden

b.siz

malzemeler kaleme almıştır. (Mahzar Kükey)

n.

Belirtili nesne, sıra değişimleri olgusuna bağlı olarak yüklemün önünden ayrılabilir:

- > Fikret'in öldüğünü biz Çanakkale'de öğrenmiştik. (AH)

b.li n.

- > İşte bugün, yazı yazarlarımız arasında en küçük yaşında iken tanıştığım hâlde, en

b.li

sonra görüştüğüm Refik Hâlit Bey'i böyle bir evde buldum. (REÜ)

n.

- > Ali'yi bir gece yarısı, Tophane'nin arka sokaklarındaki izbelerden birinde tanıdım.

b.li n.

(OH)

Tâhir Kahraman, olağan bir ortamda ve özel bir vurgulama amacı güdülmeden söylenen Türkçe bir cümlenin öğelerin genel sıralamasında, nesnenin yeri yüklemün

öncesidir sözlerinin ardından, böyle cümlelerde nesne, cümlenin önemsenen ögesidir, cümle vurgusu da onun üzerinde bulunur yorumunu yapar.”²⁸

Son tahlilde Leylâ Karahan, belirli nesnenin cümle içinde belli bir yeri olmadığını ifade ederek örneklendiriyor :

- Bunu bana bir çocuk anlattı. (*Hâlîde Edîp Adıvar*)
b.li n.
- Cesur Arslan Bey, kır atını ileriye sürdü. (*Sait Faik Abasıyanık*)
b.li n.

Belirsiz nesne için ise, daima yüklem önünde yer alır. Yüklemle belirsiz nesne arasına “da, de, dahi, bile” gibi kuvvetlendirme edatlarının dışında başka bir unsur giremez yorumunu yaparak örnek verir.

- Senelerden beri leylek görmüyordum. (*Ahmet Haşim*)
b.siz n.
- Yirmi dört saatte üç mevsim değiştirirsin. (*Ahmet Haşim*)
b.siz n.
- Beyaz gömleğinin üzerine, siyah kazak da giymişti.
b.siz n.
- En sevdiği kalem de kırıldı. ²⁹
b.siz n.

“Bir cümlede özne ayrıca belirtilmişse, belirtisiz nesneden önce gelir.

²⁸ KAHRAMAN (1996 : s.185-186)

²⁹ KARAHAN (1995 : s.53).

> Vapur iskeleye yolcu çıkardı. (*Ziya Osman Saba*)
 ö. b.siz n.

> Annesi ona soğanlı yumurta göndermişti. (*Meral Çelen*)
 ö. b.siz n.

Karahan ayrıca, bir cümlede özne ayrıca belirtilmişse, belirtili nesne öznenin önce de, sonra da gelebilir der.

> İskeleye geldikleri zaman Ali Efendi elini paketine attı. (*Bekir Sıtkı Kunt*)
 ö. b.li n.

> Her işini üç odalı evinde kendi yapar. (*Sacit Yumer*)³⁰
 b.li n. ö.

Türkçe dil bilgisinde nesnenin yeri, bazı durumlar (belirli nesnenin yüklemden sonra kullanıldığı ender durumlar) dışında yüklemden öncedir. Bu durum, belirsiz nesne için kesindir ve yükleme belirsiz nesne arasına “da, de, dahi, bile” gibi kuvvetlendirme edatlarının dışında başka bir unsur giremez. Özne ile olan öncelik sonralık meselesi ise kurallı bir durum arz etmez.

B) Nesnelerin Sayıları

Nesnelerin sayıları ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bunların bir kısmı, bir cümlede birden fazla nesne bulunmayacağını savunurken, kimileri de bu durumun olabileceğini, yani bir cümlede, birden fazla nesne olabileceğini ifade etmektedir. Ancak, örneklerini de gördüğümüz durum, bir cümlede birden fazla nesne olabileceği yönündedir. Bu durum genellikle ortak yüklemler, bağımsız sıralı cümlelerde görülmektedir.

³⁰ DİZDAROĞLU (1976 : s.94).

- > kadınları buğulu buğulu gördü. (*Emine Işınsu*)
b.li n.
- > Uçurtmalar biraz gök, açık hava, rüzgar ister.
b.siz n. b.siz n. b.siz n.
- > Ansızın bir çığlık, kendi sesine benzer bir feryad işitmişti. (*Ahmet Hikmet Müftüoğlu*)³²
b.siz n. b.siz n.

Gencan ve Karahan'dan farklı bir görüşü Dizdaroğlu'nda görmekteyiz. Ona göre; açıklamalı nesnelere dışında, bir tümcede *aynı türden* bir tek nesne bulunur.

- > Yaşadığımız kadar bulmak, bulduğumuzla bir şeyler kurmak, gelişen bir varlık
B.siz

olmak istiyoruz. (*Selahattin Batu*)

n.

Bu cümlede üç belirtisiz nesne var gibi görünüyorsa da aslında böyle değildir diyen Dizdaroğlu, bu tümce, ortak yüklemli bağımsız sıralı tümcedir, üç ayrı tümceden oluşmuştur şeklinde yorumlar. Bağımsız sıralı tümceyi oluşturan cümlelerin her birinde bir tek belirtisiz nesne vardır der.

Dizdaroğlu ayrıca, aynı tümcede değişik türde (belirtili, belirtisiz) nesne bir arada bulunabilir. Bu tür tümcelerde önce belirtili nesne, sonra belirtisiz nesne gelir. Ancak açıklamalı nesnelere belirtisiz nesne belirtili nesneden önce gelebilir ifadelerini kullanarak örneklendirir:

- > Bu acıyı / duymak mı istiyorsun? (*Yaşar Nabi Nayır*)
B.li n. B.siz n.

³² KARAHAN (1995 : s. 54).

- > O toprağı / altın yaptı. (Haydar Ediskun)
B.li n. B.siz n.

- > Onu, başkan seçtik. (Emin Özdemir) ”³³
B.li n. B.siz n.

Bilgegil’e baktığımızda ise; Bir cümlede yüklemeleri ortak olan nesnelere art arda sıralanır; sonuncusundan önce bir bağlaçtan faydalanmak, söyleyenin takdirine bağlıdır şeklinde, net olmayan, kısa bir yorum görmekteyiz.

- > Kalemlerinizi, kağıtlarınızı, kitaplarınızı alıp yandaki odaya gidiniz.

B.li n.

- > Annenizi de babanızı da göreceğim. ³⁴

B.li n.

C) Nesnelere Cümledeki Asıl Görevleri

Bu hususta görüş bildiren dilcimiz Gencan, nesnenin cümlede asıl görevini, geçişli yüklemelerin (eylemlerin) pek geniş olan etki alanını sınırlamak olarak kabul eder. örneğin *ALMAK* geçişli yüklemine *neyi?* ya da *kimi?* sorularını katalım. Yanıt sonsuz olabilir der ve örnek verir :

Kitabı, çiçeği, toprağı, suyu, elmayı, çocuğu... Hava almak, izin almak, öğ almak, cevap aldı, mektup almış.

Bunlardan birisinin olduğu tümcede etki alanı sınırlanmış olur:

- > Orhan uçak bileti alıyor.

b.siz n.

Bu bakımdan nesne de tümleçtir. Ona ‘*düz tümleç*’ de denir.”³⁵

³³ DİZDAROĞLU (1976 : 93,94).

³⁴ BİLGEĞİL (1982 : s.34).

D) Nesnelerin Diğer Tümleçlerden Ayrılan Yönü

Nesnelerin öbür tümleçlerden ayrılan yönüyle ilgili, geçişli eylemlerin tümcelerinde -yüklem gibi, özne gibi- nesnenin de bulunması ve düşmüş nesnelerin de var sayılması gerekir diyen Gencan, ayrıca, geçişli eylemlerden birçoğunun kendi köklerinden gelme eylem adlarından da nesne aldıklarını söyler ve şu örnekleri verir:

Yazı yazmak, dikiş dikiyor, soru sordu, yemek yiyelim, örgü örer...³⁶

b.siz n. b.siz n. b.siz n. b.siz n b.siz n.

Geçişli fiillerin, tesir edecek nesne istediklerini biliyoruz. Dolayısıyla nesne, geçişli fiillerin olmazsa olmaz ögesi durumunda olmaktadır. Bu durumu, diğer tümleçlerden ayrılan yönü olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca nesne, geçişli fiillerin zorunlu ögesi durumunda ve cümlenin üçüncü ögesi olarak kabul edebileceğimiz bir öge özelliği gösteriyor.

E) Eksiz Belirtili Nesnelere

Konuyu inceleyen tek dilmimiz olan Karahan'a göre : Bazı nesnelere yüklem eki almadıkları hâlde, anlamca 'belirtili nesne'dir. Örneğin :

- > Onun yerine Türkçe'yi bir mevlid gibi adeta tecvidle telaffuz eden bir hoca, beş mumluk bir petrol lambası ışığında Battal Gazi okuyordu.

b.li n.

(Ahmet Hamdi Tanpınar)

- > "Küçük bir çirak tutmalıyız." derdi. (Sait Faik Abasıyanık)

b.li n.

³⁵ GENCAN (1975 : s.98,99).

³⁶ GENCAN (1975 : s.99).

- > Atalarımız, “Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur.” demişler.”³⁷
b.li n.

F) Nesnelerin Düşmesi

Dizdaroğlu’na göre : Tümcenin gelişinden anlamın kolayca anlaşılacağı durumlarda nesne söylenmeyebilir. Nesne düşmesi denilen bu durum, sorulara verilen yanıtlarda olur. Örnek :

- Dün sana verdiğim kitabı getirdin mi?
b.li n. öbeği.

- Getirdim. (Dün bana verdiğin kitabı getirdim.)”³⁸
düşen b.li n. öbeği.

G) Belirtili Nesnelere Belirsizlik Alâmeti Aldığı Yerler

Cümlede belirtisiz nesnelere önce, gerektiği zaman, bir belgisiz sıfat gelebileceğini belirten Ediskun, ‘Bugün, bir telgraf aldım.’ örneğini verdikten sonra
b.siz n.

belirtili nesneye geçerek, cümlede belirtili nesnenin, belli bir varlığı gösterdiği, ‘bir’ belgisiz sıfatının ise varlığı belli belirsiz belirttiği için -mantık bakımından- belirtili nesne ile belgisiz sıfatın yan yana gelmemeleri ve bunların belirtili nesne kabul edilmemeleri gerektiğini vurgular. Ancak, şu durumlarda, bunların yan yana geldiklerini görmekteyiz diyerek birkaç maddede izahını yapar:

- a. Belirtili nesne olan varlık ya da kavram, cümlede adı geçen ya da konuşan, yazan tarafından biliniyorsa,

- > Râif, bir gün, bir okulu geziyormuş.
B.li n

³⁷ KARAHAN (1995 : 53).

³⁸ DİZDAROĞLU (1976 : s.94). Geniş bilgi için bkz. BİLGEGİL (1982 : s.34,35).

- Her gün, bir gazeteyi okuyorum.

B.li n.

b. ‘*Bir*’ belgisiz sıfatı, belirtili nesneyi, genel bir kavram olarak düşündürüyorsa,

- Bir anayı (bir büyüğü) azarlamak olur mu?

B.li n.

c. Dikkat cümlede belirtili nesne üzerine çekilmek isteniyorsa,

- Bir deliyi serbest bırakmak olur mu?

B.li n.

kullanılır.

Son olarak, *birkaçı, birçok, birtakım, bazı, herhangi bir... vb.* belgisiz sıfatların da -bir belgisiz sıfatı gibi- belirtili nesnelere birlikte bulunabileceklerini ve bunlarla oluşacak sıfat takımlarının belirtili nesne olarak kabul edilebileceklerini unutmamak gerektiğini hatırlatarak meseleyi noktalar. „³⁹

H) Nesne İle İlgili Diğer Anlam Özellikleri

İyelik eki almış kelimelerin, aslında belirtili olduklarını, sonlarındaki iyelik eklerinin, varlığın kime ait olduğunu belirttiklerini ve böyle kelimelerin ayrıca belirtili nesne eki almalarının, onlara, katmerli belirlilik kazandıracağını belirten Ediskun, ‘Kitabımı kaybettim.’ Örneğini verir ve ayrıca hem iyelik, hem belirtili nesne eki almış

b.li n.

kelimelerden önce gelen ‘*bir*’ kelimesi, belirtili nesneye, *bir tek, bir kez olsun, bir miktar, bir gönülsüzlük... gibi* anlamlar kazandırır diyerek örnekleri sıralar.

³⁹ EDİSKUN (1999 : s.350,351) Geniş bilgi için bkz. GENCAN (1975 : s.98). BİLGEGİL (1982 : 34).

- > Bir elinizi bana veriniz. (Bir elinizi yerine bir tek elinizi ya da ellerinizden birini b.li n. denilebilir.)
- > Bir selamınızı alamadım. (Bir yerine bir kez olsun denilebilir.)
b.li n.
- > Bir yemeğimizi yemediniz. (“*Bir yemeğimizi*” sözünden, bir kez olsun b.li n. yemeğimizden birazcık ya da bir miktar anlamı sezilmektedir.)
- > Bir çorbamızı içmediniz. (“*Bir çorbamızı*” sözünde, bir gönülsüzlük anlamı b.li n. bulunduğu sezilmektedir.)⁴⁰

⁴⁰ EDİSKUN (1999 : s.352).

DOLAYLI TÜMLEÇ

(Osm. gayr-i sarih mef'ul, yer tamlayıcısı, yer-yön tümleci, dolaylı tamlayıcı, dolaylı nesne Fr. complment indirect, İng. Indirect object Alm. entfernteres)

Dolaylı tmlecın tanımına geçmeden önce, tartışma konusu olabilecek bir mesele olan ‘*Dolaylı Tümleç*, yerinde ve doğru bir kullanım mı?’ sorusuna açıklama getirmeye çalışalım.

Bu hususta faklı bir açılımla karşımıza çıkan Mustafa Durak, dillerin kendilerine özgü yapı ve mantıklarının olduğunu, bir dildeki terimin başka bir dile aktarılması durumunda beraberinde sorunların da aktarılacağına vurgu yapıyor ve dolaylı tümleç teriminin de böyle bir aktarımın kurbanı olduğunu dile getiriyor. Ayrıca, dolaylı tümleç terimine bakıldığında, Fransız dil bilgisinin etkisinde kalındığının kolayca anlaşılabileceğini savunarak, ispat noktasında da, Fransızca ‘‘Complment d’objet indirect’’i, aynen çevirdiğimizde ortaya ‘‘dolaylı nesneli tümleç’’in, yani bizdeki kullanımın aynısının çıkacağını işaretle, başka dillerin dil bilgisinden terim alınabileceğini, ancak, Fransızcanın bu terimleri kullanmasındaki GEREKÇE’nin Türkçe dil bilgisine uygun olmadığını belirterek, nedenini: Türkçe’nin hâl (cas, case) li bir dil olmasına karşın Fransızcada ismin hllerinin olmayıp ve bu nedenle de fiil ile nesne bağlantısının doğrudan veya ilgeç (edat=proposition) ile yapılması, şeklinde açıklar. Doğrudan olma durumunda düz tümleç (complment d’objet direct), ilgeçle bağlandığında ise, bu ilgeç nesneye geçişin olmazsa olmazı ise, araya giren ilgeten dolaylı, ‘‘complment d’objet indirect’’, dolaylı tümleç olacağını belirtir. Yani Fransızcadaki dolaylı olma durumunun, bağlanımda zorunlu olan ilgeten kaynaklandığını ifade eder.

Bu noktada, Türkçe dil bilgisine dönerek: ‘‘Eylem tümcelerinde adların –e, -de, -den durum takılarını alarak yüklemin anlamını yönelme (yn), kalma (yer), çıkma (başlangıç) ilgileriyle tümleyen tümce ögesine de dolaylı tümleç denir.’’(İbid; s.95) tanımını vererek, bu bilgilerin benzer şekillerinin Türkçe dil bilgisi ile ilgili yazılmış herhangi bir (herhangi bir kitaba bakılması yeterli. Zira bu konuda tüm Türkçe dil bilgisi kitaplarında benzer şeyler bulacaksınız.) kitaba bakılarak bulunabileceğini ifade eden Durak, devamında; eğer yalnızca yalın hâlde bulunan bağlanımlar için düz tümleç

terimini kullanmış olsaydık bu kullanımın anlamlı olabileceğini, (yalın, düz, birbirleri yerine aynı değer için kullanılabilir sözcükler olabileceğinden) Ama işin içine –i hâli de girince Fransızcadaki “complément d’objet direct” kullanımlarının Türkçe’ye nasıl aktarıldıklarının bu ayrımda etkili olduğunu söyleyerek, eğer –e, -de ve –den hâl ekleri bir dolaylılık getiriyorsa biçimsel (morphologique) olarak –i biçim-birimin de bir dolaylılık getirmesi gerekmez mi? Sorusunu sorar ve düz-dolaylı tümleş ayrımında, başka bir karşı çıkış noktası olarak, tümleşleri düz ve dolaylı veya dolaylı/dolaysız diye ayırırsak artık bu sınıflandırma arasına başka bir terim sıkıştıramayacağımızı, tek sıkıştırabileceğiniz terimin, nötr (ne dolaylı, ne dolaysız) terimi olabileceğini belirtir. Aynı zamanda, bu dolaylılığın nereden kaynaklandığı, biçimsel mi? Sözdizimsel mi? Veya anlamsal bir dolaylılık mı olduğunu? Düz ve dolaylı tümleş ayrımını yaptıktan sonra “belirteç tümleci”, “ilgeç tümleci” ayrımlarını getiremeyeceğimizi, neticede böyle bir ayrımın hâl eklerinden başlayıp, sözcük türlerine kayarak kendini tamamen biçimsel (morphologique) alana hapsedtiğini vurgular. Ona göre, burada iki ayrı sınıftan (1-dolaylılık/dolaysızlık 2-belirteç, ilgeç) söz ederken hangisinin genel olabileceğini kestirmek kolay değildir. Belirteç, ilgeç sınıfı (catégorie) genel ise, uzantısında ad, fiil terimlerini isteyecektir. Düz ve dolaylı terimleri genel ise zaten diğerlerini hiç kabul etmeyecektir. Bunlar ne dolaylı ne de dolaysız, nötr sınıflardır dersiniz dolaylılık kavramını yerli yerine oturtmanız gerekir. Kullanılan düz ve dolaylı terimleri sözdizimle ilgili olsa da doğru değil, sınıflandırmalarda (catégorisation) dilbilimsel alanlar arası ilişkiye dikkat edilmeli ve birden fazla alana ait kullanımlar olsa da, bunun bilincinde olunmalıdır.⁴¹

Yukarıdaki uzun açıklama, dilciler arasında henüz kabul görmüş değil. Ancak, dolaylı tümleş teriminin tartışmaya ne kadar açık olduğu da ortadadır.

I. TANIMI

Cümlede yüklem gösterdiği eylemin, yerini veya yönünü bildiren kelime ve kelime gruplarına dolaylı tümleş (Osm. gayr-i sarîh mef’ul; Derl. yer tamlayıcısı, yer-yön tümleci, dolaylı tamlayıcı, dolaylı nesne Fr. complément indirect, İng. Indirect

⁴¹ Mustafa DURAK, *Türkçe’de Dolaylı Tümleş Yoktur*. Çağdaş Türk Dili Dergisi, S.2001, s.342-343.

object Alm. entfernteres) denir. Dolaylı tümleç cümlede yaklaşıma (-e), bulunma (-de) ve ayrılma (-den) hâl eklerini almış olarak bulunur.⁴²

Banguoğlu, cümlede yüklemnin gerçekleşmesiyle ilgili kişileri ve şeyleri gösteren adlara ve zamirlere '*isimleme*' (déterminant nominal, complément indirect) diyerek, bu adların ve zamirlerin en çok, yer ve yön hâllerinde bulduklarını söylemekle, öncelikle dikkatlerimize farklı bir terim sunuyor. Bununla birlikte, başta verdiğimiz genel kabuller doğrultusundaki tanımda geçen '*yüklemnin gösterdiği eylemin, yerini ve yönünü bildiren kelime ve kelime gruplarına*' ifadesi yerine '*yüklemnin gerçekleşmesiyle ilgili kişileri ve şeyleri gösteren adlar ve zamirler*' der. Bu ögenin, daha çok yer ve yön bildirdiğine de değinen Banguoğlu, diğer birçok dilcinin *dolaylı tümleç* adını verdikleri, kendisinin *isimleme* olarak nitelediği ögeyi, genel olarak, yüklemnin gerçekleşmesiyle ilgili kişi ve şeyleri gösteren bir tümleç, şeklinde değerlendirmektedir.

Gencan ve Ediskun, *Dolaylı tümleçleri*, ismin -e, -de, -den durum takılarıyla çekimlenmiş tümleç olarak kabul eder.⁴³

Bilgegil : Yüklemdeki anlamı, başlangıç, zuhur ve yöneliş yönlerinden birine delalet etmek suretiyle tamamlayan söze '*dolaylı tümleç*' denir der.⁴⁴

Ergin'e göre, *Yer tamlayıcısı*, fiilin mekanını ve istikametini gösteren cümle unsurudur.⁴⁵

Karahan, cümlede, yaklaşıma, bulunma ve uzaklaşıma bildirerek yüklemi tamamlayan unsuru, *yer tamlayıcısı* olarak tanımlar.⁴⁶

⁴² Bu tanım, genel anlayış dikkate alınarak yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. GENCAN (1975: s.100), EDİSKUN (1999 : s.353). BİLGEĞİL (1982 : s.37). BANGUOĞLU (1990 : s.529). ERGİN (1999: s.378). KARAHAN (1995 : s.55). KÜKEY (1975 : s.131). GÜLENSOY (2000 : s.435). KAHRAMAN (1996 : 188-189). OLGUN (1996 : s. 111). M. Ata ÇATIKKAŞ : *Örneklili ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu*, Alfa Yay., İstanbul 2001, s.262. HENGİRMEN (1995 : s.330). DELİCE (2001 ; s.153). Fuat BOZKURT, *Türkiye Türkçesi*, Hatiboğlu Yay., Ankara 2000, s.294. DİZDAROĞLU (1976 : s.95). KARAÖRS (1993 : s.41). ATABAY, ÖZEL, ÇAM ; *Türkiye Türkçesi'nin Sözdizimi*, TDK Yay., Ankara 1991, s.58. SAĞLAM (1977 : s.90). A. Cevat EMRE, *Türk Dil Bilgisi*, TDK Yay., İstanbul 1945, s.291. PAÇACIOĞLU (1987 : s.103). ŞİMŞEK (1987 : s.120).

⁴³ GENCAN (1975 : s.100). EDİSKUN (1999 : s.353).

⁴⁴ BİLGEĞİL (1982 : s.37).

⁴⁵ ERGİN (1999 : s.378).

Kükey, -e', '-de', '-den' durum eklerinden birisiyle çekimlenerek, eylemin, işin 'neye, nereye, kime' yöneldiğini; 'nede, nerede, kimde' geçtiğini; 'neden, nereden, kimden' çıktığını gösteren yardımcı ögeye '*dolaylı tümleç*' adını verir.⁴⁷

Dizdaroğlu'na göre : Eylem tümcelerinde adların -e, -de, -den durum takılarını alarak yüklem anlamını yönelme (yön), çıkma (başlangıç) ilgileriyle tümleyen tümce ögesine '*dolaylı tümleç*' denir.⁴⁸

Çatıkkaş, Fiilin gösterdiği hareketin zaman ve mekân içinde bir yeri ve istikameti olduğunu belirterek, "*Yer ve yön tamlayıcısı*", hareketin mekân ve istikametini gösteren tamlayıcıdır der.⁴⁹

Mehmedoğlu'na göre; "*Dolaylı nesne*", üzerinde vasıta ile hareket icra edilen objeyi bildiriyor. Yükleme hâlinin sorularından başka, diğer sorulara cevap olan nesnelere dolaylı nesne denir. Dolaylı nesnelere, kime? neye? kimde? nede? kimden? neden? kim ile? ne ile? kim için? sorularının birine cevaptır.⁵⁰

Buraya kadar aktardıklarımıza baktığımızda, bu tümlecin isminin farklı şekillerini görüyoruz. *Yer tamlayıcısı, isimleme, dolaylı nesne ve yer ve yön tamlayıcısı* gibi... Tanımlara göre dolaylı tümleç, *yer ve istikamet bildiren, başlangıç, zuhur ve yöneliş ifade eden, -e', '-de', '-den' durum eklerinden birisiyle çekimlenerek, eylemin, işin 'neye, nereye, kime' yöneldiğini belirtme, üzerinde hareket icra edilen objeyi bildiren, cümlede yüklem gerçekleşmesiyle ilgili kişileri ve şeyleri gösteren ögedir.*

⁴⁶ KARAHAN (1995 : s.55).

⁴⁷ KÜKEY (1975 : s.131).

⁴⁸ DİZDAROĞLU (1976 : s.95).

⁴⁹ ÇATIKKAŞ (2001 : s.262).

⁵⁰ MEHMEDOĞLU (2001 : s.80).

II. DOLAYLI TÜMLECİ BULUNAN CÜMLELER

Dolaylı tümleçler, fiil cümle ve cümleciklerinde bulunurlar; isim cümle ya da cümleciklerinde bulunmazlar. Bununla birlikte, yüklemi bir fiilimsi veya fiilimsi niteliğinde bir kelime olan, isim cümle ve cümlecikleri de dolaylı tümleç olabilir.

> O, şimdi bize geliyor.

dt.

> Ben size ilk gelenim.

dt.

> Mektup Ahmet'ten gelmiş.

dt.

Haydar Ediskun, yüklemi *var*, *yok*, *gerek*, *değil* kelimelerinden biri olan cümlelerin de dolaylı tümleç alabileceğini ekleyerek şu örnekleri verir:

> Bana var, sana yok.

dt. dt.

> Yolcu yolunda gerek.⁵¹

dt.

> Sözlerim size değil.

dt.

Kükey de, Ediskun ile aynı görüşü paylaşır ve ayrıca, hâl bileşik zamandan çekimli bir eylemin hazırlayacağı ad tümcelerinde de dolaylı tümleç bulunacağı⁵² görüşünü ekler ve örnek verir.

⁵¹ EDİSKUN (1999 : s.353, 355, 357). Geniş bilgi için bkz. KÜKEY (1975 : s.133-139). DİZDAROĞLU (1976 : s.115-116-117)

- > Yolcular, bu odada yatmalıdır.
 ö. dt. y.

Ancak, burada anlaşılmayan nokta, bu birleşik zamanlı fiilin oluşturduğu cümlelerin isim cümlesi sayılmasıdır. Böyle oluşturulmuş bir cümle, isim cümlesi sayılabilir mi? Çünkü hâl birleşik zamanı diye adlandırılan bu bileşik zaman çekimi yapısı bakımından diğer birleşik zaman çekimlerine benzemektedir.

Ek-fiilin geniş zaman çekimi genel olarak isimleri fiilleştirmekte kullanılır. Ancak bu çekimin III. kişisindeki “-dir” eki “*son zamanlarda eylem çekimlerine de katılmakta ve onları arka arkaya iki çekim eki almış bir birleşik çekim durumuna sokmaktadır*”. Bunlar “*birleşik çekimlere kuvvetlendirme ve ihtimal anlamlı ikinci bir mana da katmaktadır*”. “*Bu mana her zaman hikaye, rivayet ve şart şekillerindeki kadar belirli değildir. Bu ek fiil kiplerinin bütün şahıslarına değil, çeşitli kiplerin bir kısım şahıslarına getirilir. Ancak fiil çekiminin yapısında ve manasında tuttuğu yer, bu eki de birleşik çekim yapan bir ek saymak gerektiğini gösterecek durumdadır*”.⁵³ Dolayısıyla bu ekle yapılan ve hâl birleşik zamanı ya da kuvvetlendirme ve ihtimal olarak adlandırılan şekilleri de “birleşik zamanlı fiiller” olarak değerlendiririz. Aynı şekilde oluşturulmuş “hikaye”, “rivayet” ve “şart” çekimlerinde olduğu gibi, yüklemi bu birleşik zamanlı fiillerden oluşan cümleler de yüklemelerinin soyuna göre isim cümlesi değil, birer fiil cümlesi sayılmalıdır diyoruz.

Banguoğlu, genel kabullerden ayrı olarak, bütün fiil ve isim cümlelerinin isimleme alabileceklerini, ayrıca, isim cümleleriyle, geçişsiz fiil cümleleri nesne almadıklarından bunlarda isimlemenin cümlede üçüncü üye durumunda olacağını belirterek şu örnekleri verir.

⁵² KÜKEY (1975 : s.133-139). Kükey’in, hâl birleşik zamanlı eylemler’le ilgili verdiği diğer bilgiler şöyledir: “*Ek eylem(-)’in geniş zamanının 3. Kişisinde gördüğümüz ‘-dir’ koşacı bir kısım yalın zamanlı eylemlere gelerek onları, ‘hâl bileşik zamanı’ diye adlandırdığımız ayrı bir birleşik zamana götürür. Bir kısım yalın zamanlı eylemlere ünlü-ünsüz uyumuna bağlı ‘-dir’ ekini eklemekle oluşturduğumuz bileşik zamanlı eylemleri, hâl bileşik zamanlı eylemler olarak adlandırırız. Hâl bileşik zamanın; şimdiki zaman, görülmeyen geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman ve gereklilik çekimleri vardır. Bütün hâl bileşik zamanlı eylemlerin oluşturacağı tümceler, yüklemelerinin soyuna göre ad tümcesi sayılır.*” KÜKEY (1975 : s.119, 120)

⁵³ ERGİN (1999 : s.312, 313).

- > Bence teklif uygundur.
dt.
- > Zaimoğlu Çamlıca'da oturuyor.
dt.

Yukarıda Banguoğlu'nun verdiği örnekteki "bence" ögesini, zarf tümleci olarak da değerlendirebiliriz.

Bu örneklerden sonra : Ancak, bu da her cümleinin tabii üyesi değildir diyen Banugoğlu, geçişli fiil cümlelerinde ise, isimlemenin, bulunur veya bulunmaz, nesneden ayrı bir cümle üyesi olduğunu belirterek şu örneği verir:

- > Odacı mektubu postaya vermiş. yahut : Odacı mektubu vermiş. ⁵⁴
dt.

Karahan ise, yer tamlayıcılarını (dolaylı tümleç) kendi içinde tasnif ederek, hangi cümlelerde bulunup bulunmayacağına temas eder. Ona göre; Yaklaşma ve uzaklaşma ekli yer tamlayıcıları, isim cümlelerinde çok az kullanılır. Bulunma ekli yer tamlayıcıları ise her cümlede bulunabilir.

Örnek :

- > Hâlbuki bu sergilerin getireceği sanat ve güzellik terbiyesine bilhassa biz
dt.

muhtacız. (*Ahmet Hamdi Tanpınar*)

- > Her şeyde kimsenin bilmediği bir eksiklik vardı. (*Şükrü Karaca*) ⁵⁵
dt.

⁵⁴ BANGUOĞLU (1990 : s.529).

⁵⁵ KARAHAN (1995 : s.56).

III. DOLAYLI TÜMLEÇ TÜRLERİ VE ÇEŞİTLİ ANLAM ÖZELLİKLERİ

Ergin'in de ifade ettiği gibi, dolaylı tümlecın ana fonksiyonu zaman ve mekan içinde geniş manasıyla yer ve istikamet ifade etmektir. Fakat bu ana fonksiyon, birlikte kullanıldığı fiilin manasına bağılı olarak yer, ayrılma, uzaklaşma, yaklaşma, bulunma, yön, zaman, müddet, sür'at, tarz, miktar, derece, durum, hâl, hedef, sebep, bedel, leh, aleyh, karşılaştırma, verme, bildirme, kuvvetlendirme, gaye, tercih, vasıf, şekil, devamlılık, iş, vasıta, aitlik, çıkma, terkip, ölçü, değer, görüş, noktainazar vs. gibi datif, lokatif ve ablatifin taşıdığı çeşitli ifadeler hâlinde görülür.⁵⁶

Dolaylı tümleçler; -e durum takısıyla çekimlenen tümleçler, -de durum takısıyla çekimlenen tümleçler, -den durum takısıyla çekimlenen tümleçler şeklinde sınıflandırılabilir diyen Gencan, bu başlıklar altında izah yapar ve örnek verir :⁵⁷

-e durum takısıyla çekimlenen tümleçler:

-e'li tümleçlerin birinci görevi yüklemdeki eylemin -oluş, kılış ve yargının- nereye, kime, neye yöneldiğini; başka bir deyimle; o varlığa doğru yaklaştığını gösterir.

> Şen adam güneşe benzer; girdiği yer aydınlanır. (Cenap Şehabettin)
dt.

> Tüllenen mağribi akşamları sarsam yarana
dt.

⁵⁶ ERGİN (1999 : s.378).

⁵⁷ GENCAN (1975: s.100) Geniş bilgi için bkz. EDİSKUN (1999 : s.353-358), EDİSKUN (1999 : s.353). BİLGEGİL (1982 : s.37). BANGUOĞLU (1990 : s.529). ERGİN (1999: s.378). KARAHAN (1995 : s.55). KÜKEY (1975 : s.131). GÜLENSOY (2000 : s.435). KAHRAMAN (1996 : s.188-189) OLGUN (1996 : s. 111). M. Ata ÇATIKKAŞ (2001 : s.262) HENGİRMEN (1995 : s.330). H.İbrahim DELİCE (2001 ; s.153). BOZKURT (2000 : s.294) DİZDAROĞLU (1976 : s.95-104). KARAÖRS (1993 : s.41). ATABAY, ÖZEL, ÇAM ; (1991 ; s.58) SAĞLAM (1977 : s.90). EMRE ; (1945 : s.291) PAÇACIOĞLU (1987 : s.103). ŞİMŞEK (1987 : s.120).

Gene bir şey yapabildim diyemem hâtırana. (Mehmet Âkif Ersoy)
dt.

-e'li tümleçler, amaç, neden... gibi türlü ayrıntılar da içerir.

> Her tartışma, az çok çekişmeye ve kızgınlığa yol açabilir. (İsmet İnönü)
dt.

> ... ün kazanmaya, varlıklı bir kişi olmaya çalışıyordu.
dt.

-de durum takısıyla çekimlenen tümleçler:

-de'li tümleçler, daha çok, eylemin; yani yüklemdeki işin, oluş veya kılışın:
Nerede, kimde, nede; ne zamanda, kimi kez de *ne durumda* olduğunu gösterir.

> Bir canlı izin varsa yer üstünde silinmez. (Mehmet Akif Ersoy)
dt.

-den durum takısıyla çekimlenen tümleçler:

Çok kez, eylemin -yüklemdeki işin, oluşun, kılışın- çıktığı, koptuğu, ayrıldığı yeri,
yani nereden başladığını, kendinden uzaklaştığını gösterir.

> Turgut okuldan çıktı.
dt.

> Ben evden geliyorum.
dt.

> Ondan kitap aldım.
dt.

-den takılı kimi tümleçler eylemin nedenini gösterir:

- > Sevinçten hopladı.
dt.
- > Üzüntüden hastalanmış.
dt.
- > Kahkahadan bayıldık.
dt.
- > Yorgunluktan uyuyakalmışım...
dt.

Yukarıdaki cümlelerde, dolaylı tümleç olarak belirlediğimiz öğeleri, zarf tümleci olarak da kabul etmek mümkündür.

Asıl ve üleştirme sayılarıyla kurulmuş tümlemelere -den takısı gelince fiyat anlamı katar.

- > Bu defteri üç liradan hesap etti.
dt.
- > Yedişer liradan kalemler aldık.
dt.

Aşağıdaki örneklerde türlü anlam ayrıntılarıyla kullanılmaktadır:

- > Ne yanar kimse bana ateş-i dilden özge
dt.

Ne açar kimse kapım bad-ı sabadan gayrı (Fuzuli, 16.yy)
dt.

- > Gülün derdinden ey bülbül ne çektin gerçi ün verdin
dt.

Gamundan dilberin senden hezeran derd-nakim ben (Hayali, 16.yy)
dt. dt.

- > Tanrıdan dilerim.
dt.
- > Sizden sonra sıra benimdir.
dt.
- > Gözlerinden öperim...⁵⁸
dt.

Bilgegil, *Dolaylı Tümleç Çeşitleri* başlığı altında, *Başlangıç Yeri İfade Eden Dolaylı Tümleçler*, *Doğrudan Doğruya Yer İfade Eden Dolaylı Tümleçler*, *Yön Bildiren Dolaylı Tümleçler* şeklinde üç çeşit dolaylı tümleç türünü dikkatlere sunmaktadır. Bu başlıkları da, yüklemdeki anlamı, başlangıç(-den), zuhur(-de) ve yöneliş(-e) yönlerinden birine delalet etmek suretiyle tamamlayan söz diye özetlemektedir.

Örnek:

- > Tren, Haydarpaşa'dan kalktı.(başlangıç)
dt.
- > Geçen sene bir akşam Ankara'da Palas Oteli holünde bulunuyorduk. (A. İhsan)
dt.

(zuhur)

⁵⁸ GENCAN (1975 : 100-104).

- Nesrin, uzun müddet aynaya baktı.(yöneliş)⁵⁹
dt.

Nesne bölümünde Dizdaroğlu, nesneyi, yapılarına ve kullanım özelliklerine göre ikiye ayırmıştı (bkz. s.5-6). Dolaylı tümleş türlerini de Şimşek, benzer şekilde ayırarak, ancak, ‘*kullanıma*’ ve ‘*yapısına göre*’, başlıklarını koymadan inceliyor : Başlangıçta, *yönelmeli*, *kalmalı* ve *çıkmalı tümleş* şeklindeki klasik tasniften sonra, farklılık gösteren başlıkları görüyoruz. Dolaylı tümleşlerden, özellikle kalmalı tümlecin ortak kullanıldığını, bunun da daha çok, sıralı tümcelerde görüldüğünü belirten Şimşek, sıralanan yan tümcelerin de ortak dolaylı tümleşleri olabilir der. *Ortak dolaylı tümleş* dediği bu kalmalı tümleş türünü, ayrı yüklemle dile getirilen iki ya da daha çok kılışın yerini belirten tümleş olarak niteleyerek şu örnekleri verir:

- Bir geçitten çok toplantı yeri: Mahâlleli orada muhabbet eder,// konuşur,//
odt.

kavga eder,//eğlenir. (HEA)

- Râbia Bilâl’e sofada rasgelmiş,//durmuş biraz konuşmuştu. (HEA)
odt.

- Hâmid’de bol bol yenilikler, büyüklükler vardır;//eksik olan
odt.

mükemmelliktir. (AHT)

- Uzun ve uzak gurbetlerde zannedildiğinden çok fazla kaybeder;//ilk
odt.

kazançların değeri düşer. (AHT)

Şimşek’in ikinci başlığı *açıklamalı tümleş* türüdür. Bu başlık altında; yazar veya ozanın, anlatımdaki belirsizliği ve bulanıklığı gidermek için bir açıklayıcıya

⁵⁹ BİLGEGİL (1982 : 37-40).

başvurduklarını, işte bu açıklayıcı ile birlikte kullanılan tümlecin de *açıklamalı dolaylı tümleş* olduğunu belirterek şu örnekleri sıralar:

- Melahat Hanım'sa çocukları almış *karşı lojmandakilere, Âdem Ustalara*
dt. adt.

gelmişti. (MS)

- O resimde *Atatürk'e, ulusuna güç dağıtan insana* bu açıdan bakmalı. (CAK)
dt. adt.

- Ulusun siyasal eğitiminde, daha *orada, Mersin Millet Bahçesi'nde* 1923
dt. adt.

martında Atatürk'ün, Türk halkının kafasından sökmek istediği şudur: (CAK)

Öteki ögeler gibi, dolaylı tümleşler de yinelenerek veya birtakım yardımcı sözcüklerle vurgulanıp pekiştirilebilir diyen Şimşek, bu tür tümleşleri de *pekiştirmeli dolaylı tümleş* terimiyle ifade ederek, örnek olarak : *Senden istiyorum, senden.../Bana bile söylemedi. cümlelerini verir.* ⁶⁰ Şimşek'in yukarıda yaptığı tasnifin benzerini Dizdaroğlu'nda da görmekteyiz. Ayrıldıkları nokta sadece, Şimşek'in *pekiştirmeli dolaylı tümleş* dediğine Dizdaroğlu'nun, *yinelenmiş dolaylı tümleş* demesi ve Dizdaroğlu'nun, *yapılarına ve kullanım özelliklerine göre* başlıklarını koyarak tasnif yapmasına karşın Şimşek'in, bu iki başlığı vermeden, benzer tasnifi yapmasıdır. ⁶¹

Dilcilerimizin tasnifleri birbirine yakın. *Yönelmeli (datif,e-'li), kalmalı (bulunmalı, lokatif, de-'li), çıkmalı (ayrılmalı, ablatif, den'li)* şekillerin dışında, bir tür olarak nitelenecek dolaylı tümleş şekli ortaya çıkmıyor. Bir kısım dilcimizin *ortak, açıklamalı ve pekiştirmeli (yinelemeli) dolaylı tümleş* adları altında verdikleri şekilleri bir tür olarak kabul etmek zor görünüyor.

⁶⁰ ŞİMŞEK (1987 : s.122-127).

⁶¹ Geniş bilgi için bkz. DİZDAROĞLU (1976 : s.95-104).

IV. DOLAYLI TÜMLEÇ OLAN DİL BİLGİSİ BİRLİKLERİ

Bu konudaki genel anlayışı da dikkate alarak, Dizdaroğlu'nun da dediği gibi; her çeşit dil bilgisi birliği, -e, -de, -den durum takılarını alarak tümcede dolaylı tümleç olabilir ve aynı zamanda, dolaylı tümleç olan dil birlikleri adlaşmıştır diyebiliriz.

Durumu, Dizdaroğlu'nun verdiği örnekler üzerinde görelim.⁶²

A) Seslerden Dolaylı tmleçler

- > Mesela "t"ye özgü gürültü p'ye ince karakteriyle zıt bulunmaktadır. (Muzaffer dt.

Tansu)

B) Hecelerden Dolaylı Tümleçler

Hecelerden oluşan dolaylı tmleçler, dil bilgisi kurallarıyla ilgili cümlelerde görülür.

- > Taşlık sözcüğünde vurgu, taş'ta değildir. dt.

C) Takılardan Dolaylı Tümleçler :

Takıdan oluşan dolaylı tmleçler, dil bilgisi kurallarıyla ilgili tümcelerde görülür.

- > Durum takısı alan '-de', nsz benzeşmesinde -te'ye dönüşür. dt.

⁶² Geniş bilgi için bkz. GENCAN (1975: s.109-110), EDİSKUN (1999 : s.353-357). BANGUOĞLU (1990 : s.530). ERGİN (1999: s.378). DİZDAROĞLU (1976 : s.95). SAĞLAM (1977 : s.98-108). ŞİMŞEK (1987 : s.133-135). KARAHAN (1995 : s.55-56). KÜKEY 1975 : s.139-147).

D) Eklerden Dolaylı Tümleçler

Eklerden oluşan dolaylı tümleçler, dil bilgisi kurallarıyla ilgili tümcelerde görülür.

- > -lik'ten, ad ve sıfat türetmede yararlanırız.
dt.

E) Adlardan Dolaylı Tümleçler

- > Emmiden, dayıdan, dosttan yad oldum
dt.

Ne yaman uzağa attı yol bizi (*Karcaoğlan*)

F) Ad Tamlamalarından Dolaylı Tümleçler

- > Evin bahçesinde bir elma ağacı vardı. (*Eflatun Cem Güney*)
dt.

4.7. Sıfatlardan Dolaylı Tümleçler :

- > Güzele kırk günde doyulur, iyi huya kırk yılda doyulmaz. (*Atasözü*)
dt.

G) Sıfat Tamlamalarından Dolaylı Tümleçler

- > Kibar tavrından, mağrur sükunundan, düzgün sözlerinden onun öyle adi bir insan
dt.

olmadığı belliydi. (*Ömer Seyfettin*)

İ) Adıllardan Dolaylı Tümleçler

- Canım benden ne kam gördün kaçarsın
dt.

Aman güzel insaf eyle de bana (*Köroğlu*)

j) Belirteçlerden Dolaylı Tümleçler

- Dışarıda gelip gitmeler, bağrışmalar, çığrışmalar artıyor. (*Yakup Kadri*
dt.

Karaosmanoğlu)

K) İlgeçlerden Dolaylı Tümleçler

Bu tür dolaylı tümleçlere, dil bilgisi kurallarıyla ilgili tümcelerde rastlanır.

- Kadar'a eşitlik ve benzetme ilgeci denir. (*Tahir Nejat Gencan*)
dt.

L) Bağlaçlardan Dolaylı Tümleçler

Bağlaçların dolaylı tümleç oluşlarına, genellikle, dil bilgisi kurallarıyla ilgili tümcelerde rastlanır.

- Ve'den hoşlanmıyorum. (*Nurullah Ataç*)
dt.

M) Ünlemlerden Dolaylı Tümleçler

Ünlemlerin dolaylı tümleç oluşu, genellikle, dil bilgisi kurallarıyla ilgili tümcelerde görülür.

- > Türkülerden sonra hey hey'lere başladılar. (*İbrahim Zeki Burdurlu*)
dt.

N) Yansımalarından Dolaylı Tümleçler

- > Şakır şakır'da yağmur yağışını andıran bir özellik vardır.
dt.

O) İkileme ve İkizlemelerden Dolaylı Tümleçler

- > Dedikodu, dilden dile, ağızdan ağıza, kulaktan kulağa, yürekten yüreğe bir yel
dt.
gibi, bir jet gibi, hızlanır, yayılır. (*Vecihe Hatiboğlu*)

P) Çekimli Eylemlerden Dolaylı Tümleçler

Eylemlerin dolaylı tümleç oluşlarına, genellikle, dil bilgisi kurallarıyla ilgili tümcelerde rastlanır.

- > Elin geldisinden gittisinden bana ne? (*Emin Özdemir*)
dt.

R) Eylemsilerden Dolaylı Tümleçler

1. Eylemlikler

- > Kız yine değişmeye başladı. (*Reşat Nuri Güntekin*)
dt.

2. Ortaçlar

- > İnsan sevdiğinden korkar; fakat korktuğunu sevemez. (Cenap Şehabettin)
dt.

3. Ulaçlar

Ulaçların dolaylı tümleç oluşu dil bilgisi kurallarıyla ilgili tümcelerde görülür.

- > Geldiğince'de bir miktar ayırtısı bulunduğu da gözden kaçmıyor. (Tahir Nejat
dt.

Gencan)

S) Sözcük Öbeklerinden Dolaylı Tümleçler

- > Her akşam güneş batar, göğü ve bulutları hayale sığmayan gizli renklere bular.
dt.

(Hâlîde Edip Adivar)

T) Deyimlerden Dolaylı Tümleçler

- > Lafa çanak tutmakta ne yarar buluyor ki?
dt.

U) Bağımsız Yargı Bildirmeyerek Adlaşan Yan Tümce ve İçtümcelerden Dolaylı Tümleçler

Bu tür dolaylı tümleçler, kaynaşık tümcelerde bulunur.

- > Asıl maksat "Şunlar gitsin, kağıt, efendimiz arz olunsuz da işler bitsin, ben de
dt.

evime gideyim"den ibarettir. (Mehmet Teyfik) ⁶³

⁶³ DİZDAROĞLU (1976 : s.105-114).

V. DOLAYLI TÜMLECİ BULMAK İÇİN SORULAN SORULAR

Gencan ve Banguoğlu bu konuda, Dolaylı Tümleç Türleri ve Çeşitli Anlam Özellikleri kısmında geçmiş olan düşüncelerini söylemekle yetinmekte, ayrıntıya inmemektedir. Ergin de bu konu hakkında ele alınan kitabında herhangi bir görüş belirtmemiştir.

Ediskun'a göre -e'li tümlecini yöneliş ilgisini verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce "nereye?"; amaç ya da sebep ilgisini verip vermediğini anlamak için "kime (=kim için), neye (=niçin)"; fiyat ya da bedel ilgisini verip vermediğini anlamak için ise "kaç?, neye?" soruları getirilir. Alınan yanıt, -e'li tümleci gösterir.

-de'li tümlecini yer ilgisi verip vermediğini anlamak için ise, yüklemden önce "nerde?"; zaman ilgisi verip vermediğini anlamak için "ne zaman?"; süre ilgisi verip vermediğini anlamak için "kaç (günde?, ayda?, yılda?, gün sonra?, ay sonra?, yıl sonra?...)" ; durum ilgisi verip vermediğini anlamak için ise "ne durumda?" soruları getirilir. Alınan yanıt, -de'li tümleci gösterir.

-den'li tümlecini bir noktadan çıkış düşüncesi verip vermediğini anlamak için de, yüklemden önce "nereden?"; sebep düşüncesi verip vermediğini anlamak için "neden?" ya da "niçin?"; fiyat düşüncesi verip vermediğini anlamak için "kaçtan?" ya da "kaçardan?"; karşılık, bedel düşüncesi verip vermediğini anlamak için "nereden?" soruları getirilir. Alınan yanıt, -den'li tümleci gösterir.⁶⁴

Ediskun'un yukarıdaki ifadeleri konuyu kısa ve kapsamlı olarak özetler niteliktedir. Diğer birçok dilcimiz de konuyu, benzer ifade ve örneklerle incelediği için sadece farklılıklara değineceğiz.

⁶⁴ EDİSKUN (1999 : s.354-358). Geniş bilgi için bkz. BİLGEGİL (1982 : s.38-40). KARAHAN (1995 : s.57). KÜKEY (1975 : s.131-132). DİZDAROĞLU (1976 : s.387-396). EDİSKUN (1999 : s.353-357).

Daha önce *Dolaylı Tümleç Türleri ve Çeşitli Anlam Özellikleri* kısmında adı geçen *Ortak, Açıklamalı ve Yinelemeli (pekiştirmeli) Dolaylı Tümleç*'leri bulmak için sorulan soruların neler olduğunu görebiliriz.

Dizdaroğlu, *Ortak Dolaylı Tümlecin Bulunması* başlığı altında; dolaylı tümlecin ortak olduğu tümcelerde, ortak öge hangi cümlede ise, çözümlemede, o cümlenin dikkate alınacağını söyler ve şu örneği verir:

➤ *Gözlerinde* üzüntünün izleri vardı, / (*gözlerinde*) bir donukluk vardı. (*Mahmut Özey*)

1. *Gözlerinde* / *üzüntünün izleri* / *vardı.*

dt. ö. öbeği y.

vardı: Yüklem

- Var olan ne?

üzüntünün izleri: özne öbeği.

- Nerede vardı?

Gözlerinde: Dolaylı tümleç.

2. *Bir donukluk* / *vardı.*

ö. öbeği y.

vardı: yüklem

-Var olan ne?

bir donukluk: Özne öbeği.

Açıklamalı Dolaylı Tümlecin Bulunması hakkında ise; açıklamalı dolaylı tümlecin, asıl dolaylı tümleçle bir bütün olduğunu, ikisinin birden, dolaylı tümleç öbeğini oluşturduğunu belirtir. Bu nedenle, dolaylı tümleci bulmak için geçerli olan sorular, açıklamalı dolaylı tümleç için de geçerli olur ve açıklamalı dolaylı tümlecin bulunduğu tümcede, birden çok dolaylı tümleç var demektir diyerek, tümcenin

çözümlemesi sırasında, ikisi bir arada düşünülerek ‘dolaylı tümleç öbeği’ diye adlandırıldığını belirtir ve şu örnekleri sıralar.

Örnek :

- > Arası biraz geçti geçmedi, onu da içeriye, / odaya / aldılar. (*Mahmet Seyda*)
dt. adt.

-Nereye aldılar?

içeriye: Yönelme tümleci,

odaya: Açıklamalı yönelme tümleci.

Yinelenmiş Dolaylı Tümlecin Bulunması’nda da, yinelenmiş dolaylı tümleç hangi türde ise, o türle (yönelme, kalma, çıkma) ilgili sorular sorulur, yanıtları, yinelenmiş dolaylı tümleci verir. Şeklinde açıklama yaparak şöyle örnek verir:

- > Yalnız dudaklarında, / bembeyaz dişlerini gösteren aralık dudaklarında / bir parça
ydt.

hayat rengi kalmıştı. (*Reşat Nuri Güntekin*)

-Nerede kalmıştı?

Yalnız dudaklarında, / bembeyaz dişlerini gösteren aralık dudaklarında: Yinelenmiş kalma tümleci öbeği.⁶⁵

VI. DOLAYLI TÜMLEÇLERİN SAYILARI

Dolaylı tümleçlerin sayıları ile ilgili dilcilerimizin birkaçının görüş belirttiğini görüyoruz. Bazı farklılıkların da olduğu bu tespitleri aktaracağız.

Karahan’a göre, bir cümlede birden fazla aynı veya ayrı cinsten yer tamlayıcısı bulunabilir ve bazı yer tamlayıcıları, kendilerinden önceki yer tamlayıcılarının açıklayıcısıdır.

⁶⁵ DİZDAROĞLU (1976 : s.387-396).

Örnek :

- > Ormanlardan, / derelerden, / köprülerden, / tepelerden, / uçurumlardan şimşek
dt. dt. dt. dt. dt.

gibi geçti. (Ömer Seyfettin)

- > Selçuklu devrinden ve sanat işlerinde onun devamı olan ahilerden / Ankara'da /
dt. dt.

büyük eser kalmadı. (Ahmet Hamdi Tanpınar)

- > Her tarafta, / yükselen otların kenarlarında, / kırların en tenha ve göze görünmez
dt. dt. dt.

noktalarında / başlı başına tam bir güzellikle açılmış, belki renkleri biraz soluk kır çiçekleri vardı. (Abdülhak Şinâsi Hisar)

Ayrıca Ona göre, yaklaşma ve uzaklaşma ekli yer tamlayıcıları, isim cümlelerinde çok az kullanılır. Bulunma ekli yer tamlayıcıları ise her cümlede bulunabilir.

Örnek :

- > Hâlbuki bu sergilerin getireceği sanat ve güzellik terbiyesine bilhassa biz
dt.

muhtacız. (Ahmet Hamdi Tanpınar)

Her şeyde kimsenin bilmediği bir eksiklik vardı. (Şükrü Karaca)⁶⁶

dt.

Gencan konuyu, *eylem tümcelerinde* ve *ad tümcelerinde* bulunuşuna göre, ikiye ayırarak inceliyor. Eylem cümlesindeki sayılarıyla ilgili; aynı ekle veya ilgeçle biçimlenmiş dolaylı tümleçlerin birden fazla olamayacağını, yinelenmiş eşit öğelerin, kaçar tane olursa olsun bir sayılacağını belirterek şu örneği verir:

⁶⁶ KARAHAN (1995 : s.56).

- > İyi çocuklar evde, okulda, sokakta, her yerde temizliğe dikkat ederler.
dt.

Aynı zamanda, eylem tümcelerinde dolaylı tümleçlerin, değişik biçimleriyle birden çok da olabileceğini söyler.

Örnek :

- > Okulda / Orhan'dan şu kitabı aldım.
dt. dt.
- > Korkut'tan / Yalçın'a selam getirdim.
dt. dt.

Ad cümlelerinde dolaylı tümleçlerin -eylem cümlelerine göre- daha seyrek kullanıldığını belirten Gencan, bununla ilgili de birkaç örnek sıralar.

- > Yalçın okulda usludur.
dt.
- > Bülbül güle aşıkmiş.
dt.
- > Korkut, arkadaşlarından daha çalışkan, daha terbiyeli idi...⁶⁷
dt.

Dolaylı tümlece *isimleme* diyen Banguoğlu ise, isimlemenin cümlede önceki cümle üyelerine bakarak daha çoklukla, birden fazla sayıda bulunacağını ve bunların aynı hizada ve kalıpta kelimeler olmaktan ziyade, oluş ve kılışı türlü yönlerden belirten, sınırlayan çeşitli çekim hâllerinde kelimeler olduklarını söyledikten sonra birkaç örnek verir:

⁶⁷ GENCAN (1975 : s.110-114).

- > Sürüler yayladan köye inmişti.
dt. dt.
- > Parayı hazıranda bankayla size yollarım.
dt. dt.

Yukarıdaki cümlede, Dizdaroğlu'nun dolaylı tümleç olarak gösterdiği “*bankayla*” ögesinin zarf tümleci olarak da kabul etmek mümkündür.

- > Onlar bayram için Ankara'dan İstanbul'a arabayla geleceklermiş.⁶⁸
dt. dt.

Yukarıdaki görüşleri de göz önünde bulundurarak şunları söyleyebiliriz: Dolaylı tümleçler cümlede, birden fazla sayıda bulunabilir. Bu tümleçler arka arkaya sıralanan ve her bakımdan eşit aynı türden kelimeler şeklinde olabilir. Bu durum genellikle ortak yüklemli bağımsız sıralı cümlelerde görülür. Daha önce de belirtildiği gibi yaklaşma (-e) ve uzaklaşma (-den) ekli dolaylı tümleçler isim cümlelerinde az kullanılmaktadır. Bulunma (-de) ekli dolaylı tümleçler ise her cümlede bulunabilir.

VII. DOLAYLI TÜMLEÇLERİN CÜMLEDEKİ YERİ VE SIRASI

Yine birçok dilcimizin değinmediği bir mesele de, *Dolaylı Tümleçlerin Cümledeki Yeri ve Sırası* meselesidir. *Dolaylı Tümleçlerin Sırası* başlığı ile konuya değinen Şimşek şunları söyler :

Olağan kuruluşlu bir eylem cümlesinde dolaylı tümleç, genellikle yükleme yakın bulunur: geçişsiz eylem yüklemiyle kurulan cümlelerde yüklem hemen önünde, geçişli eylem yüklemiyle kurulan cümlelerde ise – yüklem önüne nesne geleceği için – nesnenin önünde yer alır. Ancak bu, değişmez bir yer/sıra değildir. Dolaylı tümleçler de, sıra değişmelerine bağlı olarak, yargının oluşum biçimine göre, tümce öğeleri

⁶⁸ BANGUOĞLU (1990 : s.530).

arasında sık sık yer değiştirirler. Bundan dolayı, onların cümledeki yeri konusunda her durumda geçerli olabilecek genel bir kural belirleme olanağı yoktur.

Dolaylı tümleçlerin kendi aralarındaki sıralanışı hakkında ise, her eylem yüklemının yönelmeli ve çıkmalı dolaylı tümleç gerektirmediğini kimi eylem yüklemeleri yönelmeli, kimi eylem yüklemeleri çıkmalı, kimileri de hem yönelmeli hem çıkmalı dolaylı tümleç istediğini belirterek, kalmalı tümleç de bütün eylem ve ad tümcelerine girebilir der.⁶⁹

Bilindiğı gibi, Türkçe'nin cümle yapısında temel ögeler sonda bulunur, yardımcı ögeler ise daha önce gelir. Dolaylı tümleçler de cümlenin yardımcı ögelerinden olduğu için temel ögelerden -özellikle yüklemden- önce gelir. Dolaylı tümleçlerin genellikle cümle içinde belli bir yeri yoktur. Özellikle şiir dilinde diğer ögeler gibi, dolaylı tümleçler de cümlenin başında, ortasında veya sonunda bulunabilir.

Örneğın:

Köpüklü fallarda / yudumlanır kader

dt. y. b.siz n.(s.ö.)

Kaynar / bir cezvede / kaygılar durmadan. (Feyzi Halıcı)

y. dt. ö. zt.

Deniz / ufukta, kadın / evde / can çekişiyor... Ölüyor. (Tevfik Fikret)

ö. dt. ö. dt. y. y.

Bir nür ki meyledince hâbe,

ö. zt.

İnmekte / şu bir yığın türâbe. (Abdülhak Hamit Tarhan)

y. dt.

⁶⁹ ŞİMŞEK (1987 : s.128).

Dolaylı tümleç olan kelime veya kelime grubu ayrıca belirtilmek; yani, vurgulanmak isteniyorsa, yüklem veya soru ekinin önünde kullanılır.

Ömer yarın sizi / dershanede / bekleyecek.

ö. b.li n. dt. y.

Hasan, dün sizi / otobüste / mi görmüş?

ö. b.li n. dt. y.

VIII. DOLAYLI TÜMLEÇ GÖRÜNÜMLÜ ZARF TÜMLEÇLERİ

Bir kısım dilcimiz, şekilsel anlamda dolaylı tümlece benzeseler de, gerçekte zarf tümleci olan öğelerden bahsederler. Gençan, -e takısını almış öğelerin ilgeçlerle öbekleşerek, türlü anlam ve görevlerde yüklem belirteci olur diyerek şu örnekleri veriyor:

> Akşama değin bekledik.

zt.

> Eve doğru gidiyor.

zt.

-e takısının aynı zamanda, yinelenmiş kimi adlardan sıfatlardan birincisine gelerek, kalıplaşmış bir deyim gibi yüklem belirteci olacağını ifade eder şu örnekleri sunar:

> Yarışta başa baş geldiler.

zt.

> Göze göz, dişe diş çarpışacaklar.

zt.

-den takısı almış sözcüklerin de, ilgeçlerle öbekleşmesinin sık görüldüğünü ve bu öbeklerin, yer, zaman ve nedenlik anlamlarıyla yüklemelerin belirteci olduklarını söyler. *Dünden beri, bundan dolayı, ondan ötürü; -den başka...* gibi.

Bununla birlikte, -den takısının kimi adlara, sıfatlara, belirteçlere de gelerek onları belirteç yaptığına işaret eder.

- > Eskiden “bayramınız mübarek olsun” derlerdi. (*Burhan Felek*)
zt.

Ayrıca, -den...-e durum takılarını art arda almış ikilemeler, ikizlemeler deyim değeri öbekler kurarak, daha çok belirteç olurlar der ve örnekleyerek konuyu noktalar.

- > Uzaktan uzağa selamlaştık.
zt.
- > Öğrendiklerini baştan başa anlatacak.⁷⁰
zt.

Ediskun, -den’li ve -e’li tümleçlerin arka arkaya gelmeleri ile, zaman zarfı öbekleri, yer zarfı öbekleri ve durum deyimleri oluştuğunu söyler.

Örnek:

- > O, sabahtan sabaha geliyor...
zt.
- > Kuşlar, dağdan dağa uçuyorlar...
zt.

⁷⁰ GENCAN (1975 : 101,104,105).

- > Konuşurken renkten renge girdi.⁷¹
zt.

Karahan da, yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma eki taşıyan tarz, zaman ve miktar zarflarının yer tamlayıcısı olmadığıнын unutulmaması gerektiğine vurgu yaparak şu örnekleri sıralar:

- > Birden yanında Türkçe bir lakırdı işitti. (*Refik Hâlit Karay*)
zt.

- > Sisli havalarda vapur ve sis düdüklerinin seslerine dikkat ettiniz mi? (*Ahmet*
zt.

Hamdi Tanpınar)

- > Odalara çoktan karanlık basmıştı. (*Tarık Buğra*)
zt.

- > Tek başına tek odalı bir evde otururdu. (*Emine Işınsu*)⁷²
zt.

Dolaylı tümleç olarak adlandırılan, ancak, dolaylı tümleç şeklinde olup, zarf tümleci mahiyeti taşıdığı görülen öğelerden bahsedildiğini, bunun nedeninin de, öğelerin belirlenmesinde ve ayırımında öncelikle, aldığı eklere ve yükleme sorulan hangi sorulara cevap olduğuna bakılmasının olduğunu görüyoruz.

IX. CÜMLELERDE DOLAYLI TÜMLEÇLERLE İLGİLİ ANLAM ÖZELLİKLERİ

Bu başlık altında, Gencan ve Ediskun'un, dolaylı tümlecin değişik anlam özellikleriyle ilgili tespitlerine baktığımızda :

⁷¹ EDİSKUN (1999 : s. 359).

⁷² KARAHAN (1995 : s.56,57).

Gencan, ta belirtecinin, bu tümleçlerle anlatılan yerlere uzaklık ya da yakınlıkta son aşama ayırtısı kattığını belirtir ancak örnek vermez.⁷³

Ediskun ise, -e'li, -de'li, -den'li tümleçlerin başına ta edatı getirildiği zaman, bu tümleçler uzaklık anlamı verirler diyerek örneklerini sıralar:

- > Ta okula gitti.
dt.
- > Ta Van'da oturuyor.
dt.
- > Ta Bitlis'den gelmiş...
dt.

Ediskun, bir keresinde -e'li bir keresinde de -de'li tümleç almış olan aynı kelimelerle kurulmuş cümlelerin anlamlarında önemli ayrılıklar görüldüğünden söz ederek, 'Yatağa yatıyorum.' cümlesinde *Yatağa* tümlecinin, *yatıyorum* yüklemine *hareket durumunda varılacak* bir yön ilgisiyle bağlı bulunduğu hâlde, 'Yatakta yatıyorum.' Cümlesinde, *Yatakta* tümlecinin, *yatıyorum* yüklemine *hareketsiz olarak içinde oluşu* gösteren bir yer ilgisiyle bağlı olduğunu örnek gösterir.

Bir başka anlam özelliği olarak, cümlede yüklem, çekinmek, korkmak, bıkmak, usanmak... gibi bir fiil olduğu takdirde, isim-fiil (=matar) olarak tümleçlerin, hem -e'li, hem de -de'li biçimde söylenebileceğini ve her iki durumda da cümlenin yargısına sebep ilgisi kazandıracağını ifade ederek 'Söylemeye çekiniyorum.' cümlesinde, *çekinmenin sebebinin* söylendiğini, 'Söylemekten çekiniyorum.' cümlesinde de aynı şekilde, *çekinmenin sebebinin* belirtildiğini söylemektedir.

⁷³ GENCAN (1975 : s.106).

-e'li tümleçler için ayrıca, ek-fiil aldıkları zaman, bunlardan...e karşıdır ya da içindir (-di, -miş, -se, -ken) gibi anlamlar çıkacağını ifade ederek örnek verir:

- Onun bütün nazı bana idi. (Bana karşı idi, benim içindi)
dt.

-de'li tümleçlerin, ek-fiil aldıkları zaman, bunlardan ...-in içinde, ...-in yanında, ...-in üzerinde bulunuyor (bulunuyordu, bulunuyormuş, bulunacak, bulunuyorsa, bulunuyorken) gibi anlamların oluşacağını belirtir.

Örnek :

- Cananla meyle son günü ey mevt sendeyiz. (Senin yanında bulunacağız.) (*Yahya*
dt.

Kemal Beyatlı)

-den'li tümleçler için ise, ek-fiil aldıkları zaman, ...-den geliyor, ...-den doğuyor, ...-den geliyordu, ...-den doğuyordu, ...-den geliyormuş, ...-den doğuyormuş, ...-den geliyorsa, ...-den doğuyorsa gibi anlamları vereceğini söylemektedir. Örnek olarak da:

- Tanrım her nimet sendedir. (Senden geliyor.) cümlesini verir.⁷⁴

⁷⁴ EDİSKUN (1999 : 358,359).

ZARF TÜMLEÇLERİ

1. ZARFIN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

“Zarf tümleci” kavramının doğru tespiti için öncelikle “zarf”ın tanımını, bir anlamda sınırını belirlememiz gerekir.

Zarflar, sözdiziminde “yüklem” ve “zne” gibi aslı bir öge sayılmasalar da, cümlenin anlamını tamamlayan son derece önemli tmleçlerdir. Zarfları Şöyle tanımlayabiliriz: “*Yükleme (yer, yön, zaman, tarz, ölçü, sebep vs. bakımından) niteleyen, belirginleştiren ya da sınırlayan kelime veya kelime gruplarına zarf denir.*”⁷⁵

Banguoğlu: Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan ya da değiştiren kelimelere zarf (adverbe) deriz: geç kalmak, yalnız yaşamak, içeri girmek, fazla konuşmak, pek çirkin, sade güzel, koyu yeşil, az tuzlu gibi.

Zarflar getirdikleri değişik yapıcı anlatım bakımından çeşitlidirler. Onları bu yönden başlıca altı sınıfta toplayabiliriz: 1. gerçekleme zarfları, 2. miktar zarfları, 3. nitelik zarfları, 4. yer-yön zarfları, 5. zaman zarfları, 6. suret zarfları.⁷⁶

Ergin: “ Zarflar, zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Sıfat da zarf da ismin kelime gruplarındaki fonksiyonlarına göre aldığı addır. (...) Zarf ise, kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın manasını değiştiren isimlere verdiğimiz addır. Zarflar yer zarfları, zaman zarfları, nasıllık-nicelik zarfları, azlık-okluk zarfları olmak üzere dört çeşitlidir.”⁷⁷

Gencan: “Sıfatların, eylemlerin ya da görevce kendisine benzeyen sözcüklerin anlamlarını kısıp sınırlayan sözcüklere belirteç denir. Belirteçler görevleri bakımından

⁷⁵ Gürer, GÜLSEVİN, *Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf Fiiller*, AK Sosyal Bilimler Dergisi, S.5, 2000, s.1-11

⁷⁶ BANGUOğLU (1990 : s. 371-372).

⁷⁷ ERGİN (1999 : s. 244-246).

altı çeşittir; 1. Zaman belirteçleri, 2. Yer, yön belirteçleri, 3. Durum belirteçleri, 4. Azlık-çokluk belirteçleri, 5. Soru belirteçleri, 6. Koşul Belirteçleri.”⁷⁸

Kükey: “Eylemlerden, sıfatlardan ve görevce kendisine benzeyen sözcük(belirteç)lerden önce gelerek, onların anlamlarını etkileyen, pekiştiren, sınırlayan sözcüğe, sözcük öbeğine “belirteç” adı verilir. Görevleri bakımından beş çeşit belirteç vardır: 1. Zaman belirteçleri, 2. Nitelik belirteçleri, 3. Nicelik belirteçleri, 4. Yer-yön belirteçleri, 5. Soru belirteçleri.”⁷⁹

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, dil bilgisi kitaplarında genel olarak fiilleri, sıfatları veya görevce kendisine benzeyen sözcüklerin anlamlarını etkileyen, pekiştiren kelimelere, kelime gruplarına zarf denmektedir. Burada bizi doğrudan ilgilendiren, fiilin anlamını niteleme, pekiştirme, etkileme açısından zarftır. Çünkü zarflar cümlelerde ancak, yüklemelerin anlamlarını doğrudan doğruya etkiledikleri durumlarda zarf tümleci olarak kullanılırlar. Burada bir fiili niteleme açısından da zarfın genellikle fiili, zaman, yer-yön, nitelik, azlık-çokluk, soru ilgileriyle tamamlayan kelime veya kelime grubu olarak ele alındığını ve bu doğrultuda çeşitlendiğini görüyoruz. Ancak :

sevinçle gel-, birden coş-, ağlayarak bak- ... (nitelik)

sabahleyin gel-, sabaha karşı git- ... (zaman)

içeri gir-, eve kadar git- ... (yer-yön)

pek yaklaş-, çok çalış-... (azlık- çokluk)

ne zaman gel-, nereye kadar git-... (soru)

örneklerindeki zarflarla,

sevinçten (dolayı) ağla-, gelsin diye yap-, gelmesi için seslen- ... (sebep)

arabayla git-, orakla biç-... (vasıta)

gelirse git-, yaparsa ver- ... (şart)

sevinç diye iç-, babası diye bil- ... (karşılık)

⁷⁸ GENCAN (1975 : s. 409-410).

⁷⁹ KÜKEY (1975 : s. 148).

örneklerindeki birer zarf olarak düşündüğümüz kelimeler veya kelime grupları arasında görev bakımından hiç bir farklılık yoktur. Bunlar da bir fiilin anlamını değişik yönlerden ve doğrudan doğruya sınırlamakta, açıklamakta veya pekiştirmektedir.

Şimdiye kadar zarf çeşitleri arasında; yani, zarf olan kelimenin veya kelime grubunun fiili tamamladığı yönler arasında sebep, şart, vasıta, karşılık gibi çeşitler veya ilgiler olmadığı için dilcilerimiz bu ilgileri taşıyan kelimeleri, kelime gruplarını edat tümleci saymaktadırlar. Yani, zarf tümlecini, dar olarak ele aldıkları zarf çeşitlerine göre belirlemede ve bunların dışında kalan kelimeleri veya kelime gruplarını da edat tümleci olarak değerlendirmektedirler. Bu yüzden biz, zarf ve zarf çeşitleri üzerindeki düşüncelerimize burada yer vermek istiyoruz.

Bazı gramerlerimizdeki zarf anlayışlarını sıralarken verilen, “sıfatları ve görevce kendisine benzeyen kelimeleri (yani zarfları) kısip sınırlayan kelimelerin de zarf olduğu”nu içeren görüşler olsa da, zarfların, sadece fiilleri etkileyen, onların anlamlarını sınırlayan, pekiştiren kelime veya kelime grupları olduğu da düşünülerek, zarflara fiillerin sıfatları da diyebiliriz. Fiilleri nitelediği zaman zarf olarak değerlendirilen kelimeler, sıfatları veya görevce kendisine benzeyen kelimeleri etkiledikleri, onların anlamlarını kısip sınırladıkları zaman, o kelimelerle birlikte bir grup oluştururlar ve sıfat olarak değerlendirilebilirler.

Örneğin; pek çirkin çocuk, çok büyük ev, fazla tuzlu yemek, minare kadar uzun kavak; daha çok kazan-, hemen şimdi başla-, en iyi yap-, oldukça yakından gör... misallerinde zarf oldukları iddia edilen, sıfatların anlamlarını sınırlayan “pek”, “çok”, “fazla”, “minare kadar” kelimeleri ile zarfların anlamlarını sınırlayan “daha”, “hemen”, “en”, “oldukça” kelimelerinin kendilerinden sonra gelen kelimelerle bir sıfat tamlaması oluşturduğu ve bu sıfat tamlamasının sıfatı olduğu görülecektir. Yani, sıfatları ve zarfları etkileyen bu nitelikteki kelimeler, aslında, etkiledikleri kelimelerle bir grupturlar ve bu gruptan ayrı düşünülemezler. Kanaatimizce, bu tür kelimeler, bu görevleriyle zarflar bahsinde değil, sıfatlar bahsinde ele alınmalıdır. Yalnız, bu tür kelimeler bir zarfi etkilediğinde o zarfın türüne göre, kelime grubu biçiminde zarf olarak değerlendirilirler.

Örnek:

Daha güzel yap-, en doğru bil-: nitelik zarfı,

Daha çok sev-, daha fazla al-: azlık-çokluk zarfı.

Tek başına sıfattan, nasıl bahsedemezsek, tek başına zarftan da söz edilemez. Sıfatlar gibi zarflar da tek başına isimden başka bir şey değildir. Zarf, ismin fiili etkilediği zaman aldığı addır. Fakat her isim zarf olarak da kullanılamaz. Genellikle mücerret (soyut) olarak nesne adı olan isimle ve özellikle, özel isimler zarf olarak kullanılamaz. Bunlar ancak edatlarla birlikte bir edat grubu hâlinde veya zarf yapan çekim ekleri olarak zarf vazifesi görebilir.

Zarflar genellikle yalın durumda bulunan çekimsiz unsurlardır. İsim oldukları zaman çekim eklerini alır, fakat zarf oldukları zaman eşitlik, vasıta (instrumental) ve yön ekleri dışındaki çekim eklerini almazlar. Bu ekler de aslen edat fonksiyonundadır ve çekim ekleri içinde bir zarf yapım eki durumundadır. Bazen de zarf olan kelimelerin veya kelime gruplarının sonuna bir yapım eki gibi kullanılan asıl fonksiyonunu kaybetmiş veya ancak bir kısaltma sonunda oluşmuş -e, -de, -den eklerinin geldiği görülür. Bu örnekler de çok azdır ve böyle oluşmuş zarflar da (yer-yön zarflarındaki kullanılışları hariç) bir çekim eki elmiş sayılmazlar.

II. ZARF ÇEŞİTLERİ

Zarf olan kelime veya kelime grupları, zaman, yer-yön, nitelik (durum), azlık-çokluk, sebep, şart (koşul), vasıta, karşılık veya soru anlamları taşır ve bu anlamlara göre çeşitlenirler.

Türkçede kimi zaman bazı yer, yön, zaman vs. adları yükleme niteliğinde “zarf” görevini üstlenir, kimi zaman da bazı gramatikal işleyişler zarfları oluşturur.⁸⁰

⁸⁰ GÜLSEVİN (2000 : s.1).

A) Zaman Zarfı Anlamı Taşıyan Zarflar

Bunlar, fiillerin, fiilimsilerin anlamını zaman bakımından sınırlayan, belirten kelime veya kelime grubu biçimindeki zaman isimleridir.

1. Kelime Biçiminde Olan Zaman Zarfları

Zaman zarfları, yalın, türemiş ya da birleşik yapıya sahip kelimeler şeklinde olabilirler:“sabah, akşam, dün, yarın, gece, geç; kışın, yazın, sabahleyin, akşamleyin, geceleyin, önce, sonra, sabahları, yazları, geceleri, akşam, pazartesiye, haftaya; biraz, bugün” gibi.

Dün Fenerbahçe’de gördüm

zz.

İri bir zümrüt içindeydi bahar.

Yarın bu işi yaparız.

zz.

Sabahleyin yola çıkacağım.

zz.

Akşamleyin Orhan’ı gördüm.

zz.

Kayak sporları kışın yapılır.

zz.

Yazın oyun oynarız.

zz.

örneklerdeki “*kışın*” ve “*yazın*” kelimeleri “-In” vasıta hâli ekiyle yapılmış türemiş bir zarftır.

Önce sen yapmalısın.

zz.

örneğindeki “*önce*” kelimesi “-CA” eşitlik hâli ekiyle yapılmış türemiş bir zarftır.

Mehmet Bey, sonra geldi.

zz.

örneğindeki “*sonra*” kelimesi ise yön hâli ekiyle yapılmış türemiş bir zarftır.

Geceleri çok soğuk oluyor.

zz.

Yazları pikniğe gideriz.

zz.

örneklerindeki “*geceleri*” ve “*yazları*” kelimeleri çokluk eki almış zaman gösteren isimlere 3. kişi iyelik ekinin getirilmesiyle yapılmış türemiş zarflardır. Bunlardaki iyelik ekinin manası yoktur, sadece belirtme fonksiyonuyla iş görmektedir.

Pazartesiye gelirim.

zz.

Eskiden gençler böyle davranmazdı.

zz.

Haftaya amcamlar geliyor.

zz.

örneklerindeki datif ve ablatif eklerinin klişeleşerek ve asıl fonksiyonunu kaybederek oluşturduğu “pazartesiye”, “eskiden” ve “haftaya” kelimeleri de birer türemiş zaman zarfıdır.

Biraz etrafı gezindik.

ZZ.

Bugün onu gördüm.

ZZ.

örneklerindeki “biraz” ve “bugün” kelimeleri birleşik yapılı birer zaman zarfıdır.

2. Kelime Grubu Biçiminde Olanlar

a. “-den beri”, “-den önce”, “-den sonra”; “-e kadar”, “-e karşı”, “-e doğru”, “-e dek”, “-e değin” gibi son çekim edatlarının zaman isimleriyle oluşturacağı edat grupları fiil soylu kelimeyi zaman bakımından tamamlayan zaman zarfı olur: *akşamdan beri seyret-, öğleden sonra gel-, sabaha kadar gez-, eve dek yürü- gibi.*

b. “-de bir” kalıbı ile oluşturulan kelime grupları deyim kılığında zaman zarfı olur: *haftada bir git-, yolda bir uğra- gibi.*

B) Yer-Yön Anlamı Taşıyan Zarflar (Yer-Yön Zarfları)

Bunlar fiilin anlamını yer-yön bakımından sınırlayan kelime veya kelime grubu biçimindeki zaman isimleridir.

1. Kelime Biçiminde Olanlar

Kelime biçiminde olanların çoğu yön eki ile yapılmış zarflardır. Eskiden beri en çok kullanılanları “içeri”, “dışarı”, “geri”, “aşağı”, “yukarı”, “beri”, “öte” kelimeleridir. Örnek: *içeri gir-, dışarı bak-, aşağı düş-, öte git-, yukarı çık-, beri gel-*

gibi. Bunlardan başka “*alt*”, “*yan*”, “*karşı*” isimleri nadir de olsa yer-yön zarfı olarak kullanılır: *alt et-*, *yan gel-*, *karşı gel-*, *karşı dur-* *gibi*. Bunlar, çoğunlukla isim hâl eklerini aldıklarında dolaylı tümleç kabul edilirler: *aşağıya in-*, *geriye dön-*, *aşağıda dur-*, *içerden çık-* *gibi*. Ancak bu konuda D. Aksan ve Banguoğlu farklı bir görüşle, zarf tamlayıcısı grubuna dahil ederler.⁸¹

2. Kelime Grubu Biçiminde Olanlar

“*-e kadar*”, “*-e doğru*”, “*-e karşı*” son çekim edatlarının zaman gösteren isimlerden başka isimlerle yapacağı edat grupları ve -den durumundaki isimlerin yer-yön zarflarıyla yapacağı kelime grupları yer-yön zarfı olarak kullanılır: *eve kadar gel-*, *sınıfa karşı otur-*, *otobüse doğru koş-*, *merdivenden yukarı çık-*, *balkondan içeri gir-* *gibi*.

“*-den yana*” edatının isimlerle oluşturacağı edat grupları da yer-yön zarfı olarak değerlendirilir: *bizden yana kullan-*, *onlardan yana bak-* *gibi*.

C) Nitelik (Durum) Anlamı Taşıyan Zarflar (Nitelik Zarfları)

Fiilin nasıl yapıldığını, ne durumda olduğunu belirten kelimelere, kelime gruplarına denir.

1. Kelimelerden Oluşanlar

Durum ve tavır ifade eden her isim nitelik zarfı olarak kullanılabilirdiği için bu zarflar sayılamayacak kadar çoktur: *yalnız kal-*, *sebepsiz terk et-*, *şiddetli çarp-*, *yavaş git-*, *doğru söyle-*, *çabuk koş-*, *birden kırıl-* *gibi*.

⁸¹ Prof. Dr. Doğan Aksan’ın yönetiminde hazırlanan “Sözcük Türleri” adlı kitapta “*içeri*”, “*dışarı*”, “*aşağı*”, “*yukarı*”, “*ileri*”, “*geri*”, “*beri*”, “*öte*”, “*yan*”, “*alt*”, “*karşı*” yer-yön zarflarının isim hâl eklerini almış şekilleri de yer-yön belirteci sayılmaktadır. (a.g.e. s. 101).

Banguoğlu da bu konuda; “*bunlardan eski kimeri hâlinde olanlar ve zarf-fiillerde yeni yer-yön hâlleri ekleri alarak çeşitlenmiştir: içeri , içeriye, içeride, içeriden, ileri, ileriye, ileride, ileriden, öte, öteye, ötede, öteden gibi*” demektedir ve bunları yer-yön zarfı içinde göstermektedir. (a.g.e. s. 373,374).

Birçok isim de vasıta ve eşitlik hâli eklerini alarak nitelik zarfı olarak kullanılabilir: *heyecanla kalk-*, *hızla gel-*, *şiddetle bak-*; *ailece gel-*, *güzelce paylaş-*, *yavaşça bırak-*, *kardeşçe yaklaş-*, *sinsice bak-* gibi.

Sıfat olarak da kullanılan “böyle”, “şöyle”, “öyle” kelimeleri de fiilin anlamlarını etkilediklerinde nitelik zarfı olur: *böyle yap-*, *öyle söyle-*, *öyle sev-* gibi.

Niteleme sıfatları da genellikle nitelik zarfı olarak kullanılabilir: *yavaş git-*, *doğru söyle-*, *güzel yaz-*, *iyi yap-*, *dosdoğru yap-*, *tertemiz ol-* gibi.

2. Kelime Grubu Biçiminde Olanlar

“gibi” ve “diye” edatlarının oluşturduğu kimi gruplar da nitelik zarfı olur: *kaplan gibi atıl-*, *aslan gibi bağır-*, *gelsin diye seslen-* gibi.

“daha”, “en”, “pek”, “az”, “çok”, “biraz”... gibi kelimelerin nitelik zarflarını etkiledikleri zaman oluşturdukları gruplar azlık-çokluk zarfı olarak değil, nitelik anlamı taşıyan zarflar olarak değerlendirilirler: *daha güzel yap-*, *en yavaş git-*, *çok sert vur-*, *biraz yumuşak davran-* gibi.

Kısacası fiilin nasıl yapıldığını ve ne durumda olduğunu bildiren her kelime, kelime grubu nitelik zarfı olarak kullanılabilir.

D) Azlık-Çokluk Anlamı Taşıyan Zarflar (Azlık-Çokluk Zarfları)

Fiillerin anlamını azlık-çokluk, sayı, ölçü, derece, sıklık veya miktar ilgileriyle tamamlayan kelimelere, kelime gruplarına azlık-çokluk zarfı denir.

1. Kelimelerden Oluşanlar

Azlık-çokluk zarfı olan kelimelerden başlıcaları “az”, “çok”, “daha”, “pek”, “fazla”, “az çok”, “kıt”, “eksik”, “aşırı”, “tam”, “çokça”, “fazlaca”, “biraz”, “sık”,

“seyrek”, “azıcık”, “oldukça” gibi kelimelerdir: *az ol-, daha getir-, çok sat-, pek yaklaş-, biraz iste-, azıcık ye-, aşırı sev-, fazlaca ağla- gibi.*

Bu kelimeler sıfatları niteledikleri zaman sıfat tamlaması oluştururlar ve sıfat olurlar: *az tuzlu yemek, oldukça büyük iş, aşırı güzel kız gibi.*

Ancak, bu kelimeler, azlık- çokluk zarflarının anlamlarını derecelendirdikleri, nitelendirdikleri zaman o zarfla birlikte azlık-çokluk zarfi olarak değerlendirilirler: *biraz çok çalış-, oldukça fazla uğraş-, çok seyrek gel-, pek çok sat-, biraz daha getir- gibi.* Nitelik zarflarını etkiledikleri zaman ise nitelik zarfi olurlar.

1. “biraz” kelimesi fiilin anlamını zaman ilgisiyle tamamladığında zaman zarfi da olur.

2. “en” sözcüğü tek başına zarf olarak kullanılamaz. “en” sözcüğü;

a. Sıfatları nitelediğinde sıfat olur: *en güzel kız, en büyük iş, en yaşlı kadın gibi.*

b. Nitelik zarflarını etkilediği, derecelendirdiği zaman nitelik zarfi olur.

c. Azlık-çokluk zarflarını etkilediği zaman ise azlık-çokluk zarfi olur: *en çok yap-, en az al-, en fazla bil- gibi.*

2. Kelime Grubu Biçiminde Olanlar

‘Kadar’ edatının oluşturduğu bazı edat grupları fiilin anlamını derece, miktar, ilgileriyle tamamladığında azlık-çokluk zarfi olur: *Ayşe kadar yap-, senin kadar başar-, üç gün kadar gez- gibi.*

E) Sebep Anlamı Taşıyan Zarflar (Sebep Zarfları)

Fiilin anlamını sebep yönüyle belirten, sınırlayan kelime grubu şeklindeki zarflara “sebep zarfi” denir.

Sebeup zarfları, “-den dolayı”, “-den ötürü”, “diye”, “için”, “üzerine”... edatlarının oluşturdukları edat gruplarından oluşur: *sevinçten (dolayı) ağla-, bundan ötürü gül-, sevsin diye yap-, gelmesi için seslen-, bilmesi üzerine ver-gibi.*

F) Şart Anlamı Taşıyan Zarflar (Şarf Zarfları)

Fiilin anlamını şart ilgisıyla belirten, sınırlayan kelime ve kelime grubu şeklindeki zarflara “şart zarfı” adı verilir.

“-sA” şart gerundiumunun (zarf-fiilinin) geldiği kelimeler ve kelime grupları fiilin anlamını etkilediğinde, kısip sınırladığında şart zarfı olarak kullanılırlar: *gelirse git-, gitse gör-, yaparsa döv-, isterse ver- gibi.*

Bunun yanında “-sA bile”, “-sA dahi”, “-e rağmen” yapıları kelimeler ve kelime grupları da şart zarfı olarak değerlendirilirler: *gelse bile git-, bilmese dahi ver-, yapmasına rağmen kız- gibi.*

G) Vasıta Anlamı Taşıyan Zarflar (Vasıta Zarfları)

Fiilin anlamını vasıta, araç, birliktelik ilgileriyle tamamlayan, belirten kelime ve kelime grubu şeklindeki zarflara “vasıta zarfı” adı verilir.

Vasıta (-lA) hâli ekiyle yapılan ve fiilin anlamını vasıta, araç, birliktelik ilgileriyle tamamlayan kelimeler vasıta zarfı olur: *orakla biç-, gözleriyle gör-, kalemle yaz-, Ali 'yle gel- gibi.*

“-lA birlikte” yapıları da vasıta zarfıdır: *çocukla birlikte gel-, eliyle birlikte yakala-, kızla birlikte gör- gibi.*

“ile” edatının oluşturduğu gruplar vasıta zarfı olarak değerlendirilir: *araba ile gel-, arkadaşı ile görüş-, kızı ile vedalaş- gibi.*

Uyarı: “-la” ve “ile” yapıları kelimeler ve kelime grupları:

- a. Nitelik zarfı olur.
- b. Zaman zarfı olur.
- c. Bağlaç da olur: *Ali ile Veli gelmiş. Kalem ile kitap aldı.* gibi.

H) Karşılık Anlamı Taşıyan Zarflar (Karşılık Zarfları)

Fiilin anlamını karşılık ilgisiyle tamamlayan kelime grubu şeklindeki zarflara “karşılık zarfları” adı verilir.

“diye” edatıyla yapılan ve karşılık anlamı taşıyan kelime grupları fiilin anlamını karşılık ilgisiyle tamamlar ve karşılık zarfı olur: *kederi sevinç diye iç-, acıyı sevinç diye bil- gibi.*

İ) Soru Anlamı Taşıyan Zarflar (Soru Zarfları)

Fiilin anlamını soru yoluyla ve zaman, yer-yön, nitelik, azlık-çokluk, sebep, şart, vasıta, karşılık ilgileriyle belirleyen, sınırlayan zarflara “soru zarfları” denir. *Niçin git-, neden yaptı, ne diye iç-, neyle biç-, ne zaman sev- gibi* ⁸²

⁸² BANGUOĞLU (2000 : s. 375-376)

ZARF TÜMLECİ

A)Tanımı

Bilgegil'e göre, yklemdaki kavramı; zaman, durum, derece veya ölçü fikirlerinden biriyle tamamlayan kelimeler, kelime grupları *zarf tümleçlerini* teşkil eder.

> Dn İstanbul'a geldim.

zt. y.

> Bu kitabı geçen yıl okumuştum.

zt. y.

> Ali, güzel yazıyor.

zt. y.

> Haydar, saçını sık sık tarar.

zt. y.

> Burada rüzgar gayet hafif esiyor.⁸³

zt. y.

Bilgegil'in tanımını genel kabul niteliğinde değerlendirebiliriz.⁸⁴ Şu hâlde, farklılık gösteren tanımlara bakacak olursak:

⁸³ BİLGEGİL (1982 : s.43).

⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. GENCAN (1975: s.109), EDİSKUN (1999 : s.360), GÜNEŞ (2002 : s.373), BİLGEGİL (1982 : s.43), BANGUOğLU (1990 : s.530,531), ERGİN (1999: s.400), KARAHAN (1995 : s.55), KÜKEY (1975 : s.148), GÜLENSOY (2000 : s.435), KAHRAMAN (1996 : s.192-196). OLGUN (1996 : s. 111), ÇATIKKAŞ (2001 : s.264), HENGİR MEN (1995 : s.340), H.İbrahim DELİCE (2001 ; 154). BOZKURT (2000 ; s.290), DİZDAROğLU (1976 : s.119,120), KARAÖRS (1993 : s.42,43), ATABAY, ÖZEL, AM ; (1991: s.61,62). SAğLAM (1977 : s.108). PAçACIOğLU (1987 : s.106), ŞİMŞEK (1987 : s.137).

Gencan, *belirteç tümleci* olarak nitelediği ögeyi, yüklemeleri berkiten sözcük, olarak tanımlıyor. Bu kısa tanımdan sonra örnek (aşağıda) vermektedir. Ancak, tanımda farklılık görüyoruz. Ayrıca, belirsizlik ve eksiklik olduğunu da söyleyebiliriz. Berkitmek ifadesini, pekiştirmek veya tamamlamak anlamında düşünürsek, neyi ve ne tür bir ilgi kurarak tamamladığını kestiremiyoruz. Bu nedenle de, izaha muhtaç bir tanım olduğunu düşünüyoruz.

> Çok çalıştım. Pek yorgunum. Dün geldik. Yarın gideceğiz. Koşa koşa ilerleyiniz.
 zt. y. zt. y. zt. y. zt. y. zt. y.

Yavaş yavaş gidelim. Yukarı çıktılar.⁸⁵

zt. y. zt. y.

Zarf tümleçleri, yüklemi zaman, yer ve yön, durum ya da tarz, nicelik ilgileriyle tamamlayan kelimelerdir.⁸⁶ diyen Ediskun, zarf tümleçlerine, yer ve yön ilgisi kurma özelliği yüklemekte, oysa bu vasfın, dolaylı tümleçlere ait olduğunu biliyoruz.

Zarflama (déterminant adverbial, complément circonstanciel) olarak adlandırdığı *zarf tümleçlerini* cümlede yüklem içinde geçtiği hâl ve şartları belirten zarflar ve zarf niteliğindeki belirtme öbekleri olarak tanımlayan Banguoğlu, zarflamanın yüklem içinde geçtiği hâl ve şartları belirttiğini söylemekle, biraz genel ve belki biraz da bulanık bir ifade kullanıyor. Hâl ve şartlar, zaman kavramını da içine alıyor mu bilemiyoruz.⁸⁷

Ergin'e baktığımızda, Banguoğlu'nun tanımında muaallakta kalan, zaman ilgisi tarafını ayrıca belirttiğini görüyoruz. Ergin, tanımında, *zarf tümlecinin*, fiilin muhtelif şartlarını ve *zamanını* gösteren cümle unsuru olduğunu belirtiyor.⁸⁸

Bir diğer farklılığı, Kükey'de görüyoruz. Yüklemi, yüklemdeki kavramı, zaman, nitelik, nicelik, yer-yön ve soru ilgilerinden birisiyle tamamlayan sözcük ya da sözcük

⁸⁵ GENCAN (1975 : s.109).

⁸⁶ EDİSKUN (1999 : s. 360).

⁸⁷ BANGUOĞLU (1990 : s.530).

⁸⁸ ERGİN (1999 : 378).

öbeği biçimindeki tümleçlere ‘*belirteç tümleci*’ adı verilir.⁸⁹ Diyen Kükey, örnek de veriyor.

Zarf tümlecinin, yer-yön ilgisi kurabileceği görüşünü, Ediskun’un tanımını verirken görmüştük. Kükey’in tanımında gördüğümüz diğer farklılık, zarf tümlecinin, yüklemi veya yüklemdeki kavramı, soru ilgisi kurarak da tamamlayan bir öge olduğu görüşüdür. Bu görüşünü şöyle örneklendiriyor:

> Niçin kondun a bülbül kapımdaki asmaya

zt.

Ben yârimden ayrılmam götürseler asmaya

(anonim) (soru belirteci örneği)

> Erkek çocuklarla kızlar, karma karışık otururlar, beraber okur, beraber

ö.

bt.

y.

bt

y.

bt.

oyunlardı. (Ömer Seyfettin) (belirteci örneği)⁹⁰

y.

Karahan ise, zarf tümleçleri için; yön, zaman, tarz, sebep, miktar, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle unsuru, şeklinde tanım yaparak, tanımını örneklendiriyor:

> İnsan, alemde hayal ettiği müddetçe yaşar. (miktar) (Yahya Kemal Beyatlı)

ö.

dt.

zt.

y.

> Bir deva bulmak için bağrındaki yaraya

zt.

Toplanmıştı garipler şimdi kervansarayaya. (sebep, zaman)

y.

ö.

zt.

dt.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)⁹¹

⁸⁹ Dizdaroğlu’nun da benzer tanımı yaptığını görüyoruz. Geniş bilgi için bkz. DİZDAROĞLU (1976 : s.119)

⁹⁰ KÜKEY (1975 : s.158).

Karahan'ın tanımında dikkatimizi çeken nokta, zarf tümlecini tanımlarken, yer - yön ilgisi değil, sadece yön ilgisi ifadesini kullanmasıdır.⁹² Bu kullanımıyla Karahan, Ediskun, Dizdaroğlu ve Kükey'den farklı olarak, zarf tümlecinin, yer-yön değil, sadece yön ilgisi kuracağını belirterek, başka bir tartışma ve izah konusu oluşturuyor.

Yukarıdaki açıklamalardan istifade ederek bir tanımlama yapacak olursak: Yüklemin gösterdiği işi, hareketi veya oluşu zaman, nitelik (durum), yer-yön, azlık-çokluk, sebep, şart (koşul), vasıta, karşılık veya soru anlamları katarak tamamlayan kelime veya kelime grubu biçimindeki tümleçlere "zarf tümleci" adı verilir diyebiliriz. Ancak, daha önce belirttiğimiz üzere, meseleyi, tartışmaya açık ve izaha muhtaç buluyoruz.

B) Zarf Tümlecinin Türleri ve Özellikleri

Zarf tümleci türlerini, *zaman ifade eden*, *durum ifade eden* ve *ölçü ifade eden zarf tümleçleri* şeklinde üç ana başlık altında vereceğiz.

Bilgegil'e göre zarf tümleçleri üçe ayrılır :

1) *Zaman İfade Eden Zarf Tümleçleri*: Bunlar yüklemnin anlamını zaman kavramıyla sınırlar. Yalın hâlde bulunan veya çekim eki almış olan Türkçe kelime veya kelime gruplarıyla cer harfi almış bazı Arapça ve Farsça kelime ve kelime gruplarından meydana gelir.

a) Zarf tümleci görevinde bulunan yalın kelimeler: *henüz, demin, dün, yarın, erken, şimdi, geç, önce, sonra, daima, öğleyin, geceleyin, akşamleyin, sabahleyin vb.*

b) Zarf tümleci görevinde bulunan kelime grupları: *bu yıl, geçen sene, bu akşam ertesi sabah, bir müddet önce, bir süre sonra, gelecek hafta, bir saat evvel vb...*

⁹¹ KARAHAN (1995 : s.57)

⁹² Şimşek de, zarf tümlecini tanımlarken Karahan gibi, yer ifadesini kullanmaz ve sadece yön ilgisinden bahseder. Geniş bilgi için bkz. ŞİMŞEK (1987 : s.137).

c) Zarf tümleci görevinde bulunan Türkçe çekim eki almış kelimeler: Bunlar ya tek başlarına kullanılır, yahut bir kelime grubuna dahil olur: “*günde, yılda, asırda, mazide, istikbalde, atide, atiden, zamanında vb...*”grup içine girmeden zarf tümleci görevinde bulunan sözlerdir.

Yıldan yıla, geçen yüzyılda, akşama kadar, sabahtan beri, kıyamete kadar, ayda bir, haftada iki, bir yıldan beri, dünden itibaren vb... sözler de, zarf tümleci görevinde bulunan, çekim eki almış gruplardır.

Bu örnekler gösteriyor ki, ‘e, de, den’ hâlindeki kelimeleri yalnız dolaylı tümleç saymak hatalıdır.

d) Zarf tümleci görevinde bulunan Arapça ve Farsça cer harfi almış sözler: *İlla yevmü’l-ahir; ilel’l-ebed, ila nihaye, ile’n- nihaye, fi’l-hâl, fi maba’d, fi 10 Recep 1303, ale’s-sabah, aie’l-ekser vb...*

Arapça sözlerle; *şeb ta-be-seher, ta-be-kıyamet, ta-be-mahşer, der şehr-i ramazan, ez-yevm-i cum’a, vb...*

Farsça sözler taşıdıkları zaman kavramıyla Türkçede zarf tümleci olarak kullanılmışlardır.

Örneğin :

e) ‘*Ba’zen*’ ve ‘*muahharen*’ gibi zamana delalet eden tenvinli (sonu iki n’li) bazı Arapça kelimeleri buraya sokmak lazımdır.

f) Burada zikredilecek “*kalkar kalkmaz, geldiği gibi, gelince, geldikçe, gelinceye kadar, gittiğinden beri*” kabilinden bazı fiilimsilerle, onların meydana getirdiği gruplar da vardır.

2) Durum İfade Eden Zarf Tümleçleri:

Yalın ve çekimli hâldeki kelimelerle çeşitli kelime grupları; yüklemdeki kavramı, ona durum fikri katmak suretiyle artırır veya tamamlar yahut öznenin, yüklemde ifade edilen eylemi yaparken bulunduğu başka bir hâl, işlediği başka bir eylemi anlatır, yahud isnadın ayırtıcı yönünü gösterirse, zarf tümleci göreviyle cümleye katılmış olur.

> Ali Bey, dostuna çok çok ilgisiz davrandı.

dz.

> Hasan koşarak kapıdan çıktı.

dz.

> O çocuk zekaca bundan üstündür.

dz.

Demek ki, hâl ve ayırtma (temyiz) da, zarf tümleci teriminin kapsamı içine giriyor.

a) Yükleme durum anlamı katan yalın kelimeler: *Öyle, böyle, şöyle, ansızın, çabuk, hızlı, yavaş, şiddetle, iyi, yalnız, kötü, acı, merhametle, tuhaf, ağır, hafif, sesli, zarif, hafifçe, anlarcasına, bencileyin, şairane...*

b) Yüklemden kavramı durum fikriyle tamamlayan kelime grupları: *Çağıl çağıl, mışıl mışıl, şarıl şarıl, tıpış tıpış, çayır çayır, harıl harıl, tıklar tıklar, ağır ağır, yavaş yavaş, hafif hafif, gürül gürül...*

vb... ikizlemelerle;

tepeden tırnağa, baştan ayağa, içten içe, içten dışa, eni konu

gibi hâl eki almış sözlerden ve “*arслан gibi, gül gibi...*” kabilinden benzetme edatı almış kelimelerden meydana gelen gruplar.

c) Öznenin, yüklemde ifade edilen eylemi yaparken bulunduğu durum veya işlediği diğer bir eylemi ifade eden zarf tümleçleri: Bunlar ‘hâl’ adını alan tamamlayıcı ögelerdendir.

Fiilimsiden teşkil olunanlar:

- > Hasan koşarak geldi.
dz.
- > Ali, kapıyı açıp içeri baktı
dz.
- > Hüseyin yürürken direğe çarptı.
dz.
- > Ben, gençken böyle konuşmazdım.
dz.

İstek kipinin üçüncü tekil şahsının tekrarı veya zıt anlamlılarının birbirini takibiyle teşkil olunanlar: *Güle güle, ağlıya ağlıya, sızlaya sızlaya, inleye inleye, yalvara yalvara, düşe kalka, salına salına, ine çıka, ayıla bayıla...*

Eş anlamlı kelimelerin sıralanmasıyla teşkil olunanlar: *Rica minnet, yalvara yalvara, inleye sızlaya...*

Niteleme sıfatlarının tekrarıyla hasıl olunanlar:

- > Ali, isteksiz isteksiz konuşuyor.
dz.
- > Hasan, dalgın dalgın bakıyor.
dz.

Topluluk isimlerinin tekrarından hasıl olunanlar:

- > Ordular tabur tabur ilerliyor.
dz.
- > Oyuncular küme küme sahaya çıktılar...
dz.

Üleştirme sıfatlarının tekrarından hasıl olanlar:

- > Çocuklar ikişer ikişer sınıftan çıksınlar.
dz.

Niteleme sıfatı olanlar:

- > Otomobil gürültüsüz yürüyor.
dz.
- > Rıfkı Bey İstanbul'dan yorgun geldi.
dz.

Edat grubundan meydana gelenler:

- > Ali derslerine çalışmadığı hâlde imtihana giriyor.
dz.
- > Siz imtihtadaki başarınız üzerine sınıfı geçtiniz.
dz.
- > Öğretmen olacağınıza göre, ağır başlı davranınız.
dz.

> O uçakla Ankara'ya gelmiş.
dz.

> O işi Haydar yaptığı takdirde ben yaparım...
dz.

d) Hâl, yalnız öznenin değil, tümleçlerden birinin de tamamlayıcısı olur. Bu takdirde yine zarf tümleci görevinde bulunur.

> Onu üzgün buldum (belirtili nesnenin tamamlayıcısı).
dz.

> Bu hadiseyi güzel bir mektupla Vekil Bey'e anlatınız (belirtili nesnenin tamamlayıcısı).
dz.

e) Bazen iki 'n' ile biten Arapça kelimeler hâl anlamıyla zarf tümleci görevinde bulunur.

> Haydar bu parayı def'aten ödedi.
dz.

> Suallerinize şifahen cevap verdik.
dz.

> Rıfkı Bey, salimen Konya'dan döndü.
dz.

f) Ayırma yönü ifade eden sözler cümleye zarf tümleci olarak katılır .(Türkçe kelimeler 'ce' eki, Arapça kelimeler 'iki n' alarak bu anlamı kazanır).

> Belkıs, zerafetçe bu hanımların hepsinden üstündür.
dz.

- > Haydar, ilmən hepimize faiktir.
dz.

Ayrıca, sıla kuyumuna uyan sıfat fiiller, ‘-nazarən’ edatını almak suretiyle ayırtma yönü ifade etmektedir:

- > Ali’nin sorulara doğru karşılık vermediğine nazaran sınıfta bırakılmasını tabii
dz.

saymanız gerekir.

g) Daraltma (kasır) ifade eden “ancak, yalnız, başka, maada, özge, illa, gayrı...” gibi sözler cümlede zarf tümleci görevini alıyor. Bilindiği gibi bu kelimeler, bir şeyin başka bir şeye ayırılmasında kullanılmaktadır.

- > Rıfıkı Melul Bey’den başka kimse, eski sanatımıza gerekli ilgiyi göstermiyor.
dz.

- > Ne yanar kimse bana ateş-i dilden özge
dz.

- > Ne açar kimse kapım bad-ı sabadan gayrı.
dz.

- > Artık hiçbir yeri görmek istemiyordu. illa İstanbul’u.
dz.

Not: Bu edatların anlamı, bir kelime veya kelime grubundan sonra “hariç” kelimesi getirmek suretiyle de temin olunur.

- > İsmet Eryetiş hariç, hiçbir hekim bu hastalığı kolay kolay tedavi edemez.
dz.

h) Tasdik, inkar ve ihtimal ifade eden zarf tümleçleri: *Elbet, muhakkak, mutlaka, şüphesiz, kat'î surette, kat'îyyen, hakikaten, evet, asla, hiç, hayır, belki, muhtemel ki, muhtemelen, her hâlde...* gibi tasdik, inkar, ihtimal ifade eden sözler de, cümlede zarf tümleci göreviyle yer alırlar.

3) Ölçü ve Derece İfade Eden Zarf Tümleçleri:

Fiilden önce kullanılan belgisiz sıfatlarla, bir ölçü birimi isminden önce gelmiş sayı sıfatlarının o isimle teşkil ettiği tamlamalar, zarf tümleci olarak karşımıza çıkıyor.

- Bugün kahveyi az içtim.
dz.
- Bu kitaba fazla ihtiyaç var.
dz.
- Adana'da obur bir adam, bu baklavadan üç tepsi yemiş.
dz.

Not: Zarf tümleçlerini bulmak için sorulan sorular da, cümlede zarf tümleci göreviyle bulunur.⁹³

Zarf tümlecini, zarflama olarak isimlendiren Banguoğlu'nun zarflama tasnifindeki farklılık ise, yer ve yön zarflamalarını belirtmesi ve soru zarflamasından söz etmeyip, *gerçekleme* dediği bir türü örneklerle sunmasıdır diyebiliriz. Banguoğlu'na göre, Zarflama cümlede pek çeşitli hâl ve şartlar belirtir. Zarflama olan kelimeler ve belirtme öbekleri de çeşitlidir, basit ve bileşik zarflar, sıfatlar, zarf ve takı öbekleri gibi. Başlıca türleri şunlardır:

⁹³ BİLGEGİL (1982 : s.43-47).

Zaman için:

- > Ayşe erkenden kahvaltıyı hazırladı.
zt.
- > Öğlenden sonra deniz dalgalıydı.
zt.

Yer için:

- > İçeride bir misafir var.
zt.
- > Dostum şurda burda beni çekiştiriyormuş.
zt.

Yön için:

- > Onu nereden tanıyorsunuz?
zt.
- > Hayvanları karşı yakaya geçireceğiz.
zt.

Tarz için:

- > Sen usul usul beni kandırıyorsun.
zt.
- > Osman deli gibi eve koşuyordu.
zt.

Mikdar için:

- > İşi büsbütün ortağına bırakmış.
zt.
- > Şoför en azından yüz lira isteyecek.
zt.

Gerçekleme için:

- > Herhâlde bizi unutmayacaksınız.
zt.
- > Belki işi yarım kolaylarım. gibi.”⁹⁴
zt.

Ergin ise konuyla ilgili; zarfın ana fonksiyonu fiilin şartlarını ve zamanını göstermek olduğunu, fakat bu ana fonksiyonun, birlikte kullanıldığı fiilin manasına göre şekil, sebep, tarz, vasıta, yön, eşitlik, benzerlik, sebep, miktar, derece, hâl, durum, bağlılık, hedef, bedel, alet, karşılaştırma, zaman, müddet, sür’at, vs. vs. gibi zarfların; instrumental, eşitlik ve yön eklerinin; gerundiumların, son çekim edatlarının, hasılı zarf olarak kullanılan her türlü kelimelerin ve kelime gruplarının taşıdığı çeşitli ifadeler hâlinde görülebileceğini ifade eder.⁹⁵

Bir başka görüş de Karahan’a ait. Yer ve soru ilgisine yer vermediği tasnifinde şunları söyler :

İsimler eksiz veya yön, vasıta, eşitlik ve bazı hâl ekleriyle, fiiller de zarf - fiil ekleriyle zarf görevi yaparlar.

⁹⁴ BANGUOĞLU (1990 : s.530,531). Ediskun’un tasnifi de, *Gerçekleme* türü dışında, Banguoğlu ile benzer şekildedir. Geniş bilgi için bkz. EDİSKUN (1999 : s.360,361).

⁹⁵ ERGİN (1999 : s.378,379)

- > Kurduğun devlet asırlarca / muzaffer yürüdü. (Yahya Kemal Beyatlı)
zt.
 - > Ankara, uzun tarihinin şaşkırtıcı terkipleriyle doludur. (Ahmet Hamdi Tanpınar)
zt.
 - > Ayağa kalktım ve Nüzhet'le beraber dışarı çıktım. (Peyami Safa)
zt.
 - > Hana sağ indi, ölü çıktı geçende. (Faruk Nafiz Çamlıbel)
zt. zt.
 - > Kulak verdin mi yürekten kavala saza. (Yavuz Bülent Bakiler)
zt.
 - > O zaman yükselerek arşa değer belki başım. (Mehmet Akif Ersoy)
zt.
- Yön, zaman, tarz, sebep, vasıta, miktar ve şart bildiren bütün kelime grupları cümlede zarf görevi yapar.
- > Tuna boyuna yaklaştıkça içinizde yepyeni bir hissin ürpermeye başladığını
zt.
duyarsınız. (zarf fiil grubu) (Falih Rıfkı Atay)
 - > Hayata beraber başladığımız
Dostlarla da yollar ayrıldı bir bir. (tekrar grubu) (Cahit Sıtkı Tarancı)
zt.
 - > Tenha sokakta kaldım oruçsuz ve neşesiz. (bağlama grubu) (Yahya Kemal Beyatlı)
zt.

> İlahi tabiatın ortasında bir buhurdan gibi tüten Bizans'a doğru yürüdü. (edat
zt.
grubu) (Yahya Kemal Beyatlı)

> Erzurum'a yağmurlu bir günde, / Zakir Bey'in bahsettiği bu bitmez tükenmez
zt. zt.
mezarlığın arasından geçerek girdim. (sıfat tamlaması, zarf fiil grubu) (Ahmet Hamdi
Tanpınar)

Şart cümlesi, ana cümlenin zarfıdır. Yükleme şart, zaman, sebep, benzetme gibi anlamlarla tamamlar.

> Sevdiğimiz biri ölürse, ona yaptığımız bütün haksızlıkların azabı da matemimizin
zt.
içine dolar. (Peyami Safa)

> Cihanın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun. (Mehmet Akif Ersoy)
zt.

> Rabbim isterse sular büklüm büklüm burulur.
zt.

Sırtına Sakarya'nın Türk tarihi vurulur. (Necip Fazıl Kısakürek)⁹⁶

Bir diğer dilcimiz Kükey de, görevleri bakımından, zaman, nitelik, nicelik, yer-yön, soru belirteçleri şeklinde beş tümleç türünden bahseder.⁹⁷

Tasnifinde farklılık görülen diğer dilcimiz, Dizdaroğlu'dur. Yaptığı tasnifin öncesinde, belirteçlerle belirteç tümleçlerini birbirine karıştırmamak gerektiğini belirterek, durumu izah eden Dizdaroğlu şunları söyler :

⁹⁶ KARAHAN (1995 : s.57-59).

⁹⁷ KÜKEY (1975 : s148-158).

Belirteçler tümcede her zaman belirteç tümleci görevinde değildir. Yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleş görevinde kullanılan ya da öznenin, nesnenin, dolaylı tümlecin, sıfatların ve kendi soyundan sözcüklerin tümleyeni olan belirteçler, belirteç tümleci sayılamaz. Belirteç tümleci olmaları için, yüklemle ilintili bulunmaları ve yüklem anlamında değişiklik yapmaları gerekir.

> Zira yumuşak kalpli çocuklar, etraflarında daima daha fazla nezaket görmek

bt. bt. bt.

isterler. (*Abdülhak Şinasi Hisar*)

Yukarıdaki tümcede art arda üç belirteç sıralanmıştır: Daima, daha, fazla. Bunlardan daima, daha'nın, her ikisi de fazla'nın belirteçidir. Üçü birden, öznenin tümleyeni görevindedir. Yani belirteç tümleci değildirler.

> Delicesine daha dün

bt.

Kitaplara düşküdü. (*Behçet Necatigil*)

Birinci dizedeki *daha* belirteci, *dün* belirtecinin tümleyeni durumundadır ve ikisi birlikte belirteç tümleci olmaktadır.

Yukarıdaki izahtan sonra: Demek ki, belirteçlerle belirteç tümleci ayrı şey, der ve bir cümlede belirteçlerin bulunmasının, her zaman, o cümlede belirteç tümlecinin bulunduğu anlamına gelmeyeceğini belirterek, sözlerine şöyle devam eder: Belirteç tümleçlerinin öbür tümce öğelerinden ayrılan bir yanları vardır: Yüklem özne, nesne ve dolaylı tümleçler her çeşit dil bilgisi birliklerinden oluştukları hâlde, belirteç tümleçleri böyle değildir. Her dil bilgisi birliği belirteç tümleci olamaz. Çünkü, belirteç tümleçlerinin anlam özellikleri başkadır. Bu özellikleri taşımayan birliklerle belirteç tümleci kurulamaz. Örneğin, *sesleri, heceleri, takıları, ekleri, adıları, bağlaçları, ünlemleri* -zorlama yapılmadan- belirteç tümleci olarak kullanamayız. Belirteç

tümleçleri yalın durumdadır. Ancak, adların -e, -de, -den, durum takılarını alan birlikler, belirteç tümleci olabilirler. Bu takıları alınca, zaman ya da durum bildirirler.

Başta söylediğimiz, tasnif farklılığına bakacak olursak, daha önce, nesne ve dolaylı tümleç türlerinde de yaptığı gibi, belirteç tümlecini de, *anlamlarına* ve *kullanımlarına göre* olmak üzere ikiye ayırarak inceliyor. Anlamlarına göre yaptığı ayrımın, genel kabullere benzer nitelikte olduğunu görüyoruz. Ancak, kullanımlarına göre olan tasnif, farklılık arz ediyor.

Kullanımlarına göre, *ortak, açıklamalı ve yinelenmiş belirteç tümleci* olmak üzere üç ayrı türden bahseden Dizdaroğlu, ortak belirteç tümlecinin, sıralı cümlelerde, cümlelerden birinde bulunup da tümüyle ilgili olduğunu ve bağımsız sıralı cümlelerde, bağımlı sıralı cümlelerde, karma sıralı cümlelerde bulunduğunu belirterek örnek verir.

> Dün gece çok çalıştığından epeyce yorulmuştu, (epeyce) sarsılmıştı. (Bağımsız
o.b.t

sıralı tümce). (*İlhan Torus*)

> Müteaddit defa yerinden kalktı / ve / (müteaddit defa) odada dolaştı. (Bağımlı
obt.

sıralı tümce). (*Ercüment Ekrem Talu*)

> Ona bakarsanız çok zamandır burada oturuyor, / (çok zamandır) burada çalışıyor /
o.b.t

ve / (çok zamandır) aynı komşularla bir arada yaşıyor. (Karma sıralı tümce). (*Aka Gündüz*)

Açıklamalı belirteç tümlecini de, asıl belirteç tümlecinin anlamını daha da belirginleştiren aynı türden birlik, şeklinde tanımlar ve asıl belirteç tümlecinden sonra geldiğini belirtir. Ayrıca, bu açıklayıcı ögenin, asıl belirteç tümlecinden ayrı düşünülemeyeceğini, ikisi birden belirteç tümleci öbeğini oluşturacağını ve aynı

zamanda bir cümlede birden çok açıklayıcı öge bulunabileceğini ifade eder ve örneklendirir:

- > *O gün / akşama doğru, / konak yerine vardık. (Hâlîde Edip Adivar)*
abt.

Yinelenmiş belirteç tümleci için : Belirteç tümlecinin ya olduğu gibi, ya da açıklayıcı bir kalıba girerek yinelenmesine denir demektir.

Örnek :

- > *Birden, birikenlerin patlaması gibi birden,* sesini duydu Ela'nın Sokak. (Sevgi Soysal)⁹⁸
bt. ybt.

Şimşek'in tasnifi de Dizdaroğlu ile benzer niteliktedir. Ancak, Dizdaroğlu'nun söz ettiği, *ortak, açıklamalı ve yinelemeli* türlerinden başka, *gerçekleme, kesinlik, sınırlama(özgüleme), dilek, koşul, yanıt, olasılık(varsayım), gösterme, araç belirteci tümleci* şeklinde kullanım özelliklerine göre sıraladığı türleri de, ayrı başlıklar hâlinde incelediğini görüyoruz.⁹⁹

Yukarıdaki açıklamaları dikkate alarak toparlayacak olursak; dilcilerimizin tasniflerinde bazı farklılıklar görülse de, birleştikleri noktalar, ayrıldıklarından fazladır diyebiliriz. Bir kısım dilcinin, zarf tümleci türleri arasında, yer-yön ilgisini belirttikleri hâlde, bir kısmının bahsetmediğini ve birkaç dilcinin de, sadece yön tümlecini belirtildiğini görüyoruz. Ayrıca, bazı dilciler, soru ilgisinden de söz etmemektedir. Banguoğlu ve Şimşek'in, *gerçekleme* adında bir türden bahsettiklerini, Dizdaroğlu'nun, *ortak, açıklamalı ve yinelemeli belirteç tümleci* adlarıyla üç tür ortaya koyduğunu, Şimşek'in ise, bu türlerden başka, *kesinlik, sınırlama (özgüleme), dilek, koşul, yanıt, olasılık (varsayım), gösterme, araç belirteçleri*'ni verdiğini görmekteyiz. Bütün bunlar gösteriyor ki, mesele, ana hatlarıyla belirgin olsa da, yukarıda belirttiğimiz bazı tartışma ve farklı izah noktaları olduğu görülmektedir.

⁹⁸ DİZDAROĞLU (1976 : s. 119-150).

⁹⁹ ŞİMŞEK (1987 : 139-155).

C) Zarf Tümlecini Bulmak İçin Sorulan Sorular

Gencan, Banguoğlu ve Kükey'in, bu konuyla ilgili bir görüşe rastlamıyoruz.

Türlerine göre, belirteç tümleçlerinin bulunması ayrı sorularla sağlanır. Diyen Dizdaroğlu bu konuda şunlara yer verir:

1. Zaman Belirteci Tümlecinin Bulunması

Çeşitli dil birliklerinden oluşan zaman belirteci tümleçlerini bulmak için, yüklem üzerinde ne zaman?, ne vakit?, ne zamana dek?, ne vakte dek? Soruları sorularak, bu soruların karşılığı olan birlik, zaman belirteci tümlecini verir der ve şu örnekleri sıralar:

- > Gün oluyor, / bir karamsarlıktır çöküyor içimize. (Nurullah Ataç)
bt.

- Ne zaman (vakit) çöküyor?

Gün oluyor: zaman belirteci tümleci öbeği (Tümceden oluşmuş deyim).

- > Akşam karanlığından gözü uyku tutuncaya kadar / geçmek bilmez bir süre
bt.

uzanırdı önünde. (Necati Cumalı)

- Ne zamana (vakte) dek uzanırdı.

Akşam karanlığından gözü uyku tutuncaya kadar: Zaman belirteci tümleci öbeği.

2. Durum Belirteci Tümlecinin Bulunması

Çeşitli dil birliklerinden oluşan durum belirteci tümleçlerini bulmak için, yükleme sorulan, *nasıl?*, *ne durumda?*, *ne biçimde?* sorularının karşılığı olan dil birliği, durum belirteci tümlecidir.

- > Tuzluğun ucunu mermer masanın ucuna / tık tık / vurdu. (*Sacit Yumer*)
bt.

- Nasıl (ne biçimde) vurdu?

tık tık: Durum belirteci tümleci öbeği.

3. Nicelik Belirteci Tümlecinin Bulunması

Nicelik belirteci tümleçlerini bulmak için de, yüklem üzerinde kaç?, kaç kez?, ne kadar?, ne miktar?, ne miktarda?, ne ölçüde? sorularından birinin sorulacağını söyler.

Örnek :

- > On bir / yaşındaydım annem öldüğünde. (*Nurullah Ataç*)
bt.

- Kaç yaşındaydım?

On bir: Nicelik belirteci tümleci öbeği.

- > Beş yüz sene / bekler mi? Nasıl bekleyeceksin? (*Mehmet Akif Ersoy*)
bt.

- Ne kadar bekler mi?

Beş yüz sene: Nicelik belirteci tümleci öbeği.

4. Yer Belirteci Tümlecinin Bulunması

Dizdaroğlu, yer belirteci tümleçlerini bulmak için, yükleme nereye?, nerede? soruları sorulacağını ve nereye? sorusunun, yer belirteçlerinden oluşan tümleçler için; nerede? sorusunun ise, sıfatlardan oluşan belirteç tümleçleri için kullanılacağını belirtir ve şu örnekleri verir :

- > Kadınlarla birlikte dilekçe elinde, / dışarı / çıktı. (*Necati Cumalı*)
bt.

- Nereye çıktı?

dışarı: Yer belirteci tümleci.

- > Bize / yakın / oturuyorlar. (*Ahmet Cevat Emre*)
bt.

- Nerede oturuyorlar?

yakın: Yer belirteci tümleci.

Yer belirteçlerini oluşturan sıfatlar, durum belirteci tümleci de olur. Tümcedeki anlamından, durum ya da yer belirteci tümleci olduğu anlaşılır.

- > Siz bilgi bakımından arkadaşlarınızdan / geri / görünüyorsunuz. (*Necmettin Halil*
bt.

Onan)

- Nasıl görünüyorsunuz?

geri: Durum belirteci tümleci.

- > Saat beş dakika / geri / kalıyor. (*Ahmet Cevat Emre*)
bt.

- Nerede kalıyor?

geri: Yer belirteci tümleci

5. Soru Belirteci Tümlecinin Bulunması

Soru belirteci tümleçleri, yüklemle ilgili olan ve soru kavramı taşıyan öğelerdir. diyen Dizdaroğlu, öbür belirteç tümleçlerini bulmak için, belirli sorular vardır; soru belirteci tümleçleri için böyle bir şey söz konusu değildir der. Yani, soru belirteci tümleçleri özel sorularla bulunmaz. Çünkü bunlar soru kavramı taşıdıklarından, ayrıca

bir soru gerektirmezler. Yüklemin anlamını soru yoluyla etkileyen her birlik, soru belirteci tümlecidir. der ardından şu örnekleri verir :

- > Sen burdan garip mi geldin

Niçin / ağlarsın bülbül hey (*Yunus Emre*)

bt.

- > Ben sana / ne vakit / ameliyat yaptım. (*Peyami Safa*)

bt.

Yukarıda yer alan, genel kabuller içinde gördüğümüz türlerin dışında, bir takım dilcimizin de, tasniflerinde yer verdikleri bazı türleri dikkatlere sunacağız :

6. Ortak Belirteç Tümlecinin Bulunması

Dizdaroğlu'na göre ortak belirteç tümleci, sıralı cümlelerde bulunur ve belirteç tümlecinin ortak olduğu cümlelerde, ortak öge hangi cümlede ise, çözümlemede, o cümle dikkate alınır.

Örnek :

- > Bu hadiselerden sonra, teessürle içini döktü (1), / (bu hadiselerden sonra,

bt.

teessürle) düşüncelerini izah etti (2). (*Hâlit Ziya Uşaklıgil*)

1. Bu hadiselerden sonra, teessürle içini döktü.

içini döktü: Yükleme öbeği.

- İçini döken kim?

o: Özne.

- Ne zaman içini döktü?

Bu hadiselerden sonra: Zaman belirteci tümleci öbeği.

- Nasıl döktü?

teessürle: Durum belirteci tümleci.

2. Düşüncelerini izah etti.

izah etti: Yükleme öbeği.

- İzah eden kim?

o: Özne.

- Neyi izah etti?

Düşüncelerini : Belirtili nesne.

7. Açıklamalı Belirteç Tümlecinin Bulunması

Dizdaroğlu'na göre, bu tür belirteç tümleçleri hangi türden ise, o türle ilgili sorular sorularak bulunur. Açıklamalı belirteç tümleci, asıl belirteç tümleciyle birlikte bir bütündür. İkisi birden, belirteç tümleci öbeğini oluşturur. Bu nedenle, değişik türdeki belirteç tümleçlerini bulmak için geçerli olan sorular, açıklamalı belirteç tümleçleri için de geçerlidir. Açıklamalı belirteç tümleçlerinin bulunduğu tümcede, birden çok belirteç tümleci var demektir.

➤ *O gün, / akşama doğru, / konak yerine vardık. (Hâlîde Edip Adivar)*

bt.

- Ne zaman vardık?

O gün, akşama doğru: Zaman belirteci tümleci öbeği.

8. Yinelenmiş Belirteç Tümlecinin Bulunması

Konuyla ilgili, yinelenmiş belirteç tümleci hangi türden ise, o türle ilgili sorular sorularak bulunacağını belirterek şu örneği verir:

- > Toprak, / Emeti Nine'nin yüzü gibi, / tıpkı Emeti Nine'nin yüzü gibi / arık, pürtük
bt. bt.

ve yamrı yumru idi. (*Yakup Kadri Karaosmanoğlu*)

- Nasıl arık, pürtük ve yamrı yumru idi?

Emeti Nine'nin yüzü gibi, / tıpkı Emeti Nine'nin yüzü gibi: Yinelenmiş durum belirteci tümleci öbeği.

Yukarıdaki cümlede belirteç tümleci olarak verilen ögeyi, aslında, isim kaynaklı yüklem sifati olarak da görmek mümkündür.

9. Karma Belirteç Tümlecinin Bulunması

Bu tümleçten, bir tür olarak bahsedilmemişti. Dizdaroğlu'nun da, nasıl bulunacağını belirttiği ancak, tümleç türlerinden söz ederken belirtmediğini görüyoruz.

Ona göre, bir cümlede, değişik türde birden fazla belirteç tümleci bulunabilir. Bu tür belirteç tümleçleri, karma belirteç tümlecidir. Aynı tümcede değişik türdeki belirteç tümleçlerini bulmak için, belirteç tümleci hangi türde ise, onunla ilgili sorular sorulur.

Örnek :

- > Hırslı hırslı anlatırken / biriken karları, / birisini dövüyormuşçasına, / üstüne
bt. bt. bt.

başına vura vura, / çırpıyordu. (*Zafer Hüsnü Turan*)

- Ne zaman çırpıyordu?

Hırslı hırslı anlatırken: Zaman belirteci tümleci öbeği.

- Nasıl çırpıyordu?

birisini dövüyormuşçasına, üstüne başına vura vura: Durum belirteci tümleci öbeği.¹⁰⁰

¹⁰⁰ DİZDAROĞLU (1976 : s.397-404).

Bilgegil, zaman ifade eden zarf tümleçlerinin, yüklemden önce ne vakit, ne zaman, hangi gün, hangi yıl, saat kaçta? vb... sorular getirilerek bulunacağını, durum ifade eden zarf tümleçlerini bulmaya yarayan soruların ‘nasıl, ne suretle, ne gibi, ne ile, niçin?...’ gibi sorular olduğunu, ölçü ve derece ifade eden zarf tümleçlerinin ise, yüklemden önce ‘ne kadar, kaç, ne ölçüde, ne miktar, ne miktarda?’ sorularını getirmek suretiyle bulunacağını ifade eder.¹⁰¹

Ediskun, yüklemden önce ne zaman?, ne vakit? sorularından birini getirildiğinde alacağımız yanıtın, bize, zaman tümlecini vereceğini söyler. Yer ve yön zarfı tümlecini bulmak için, yüklemden önce nereye? sorusunu getiririz ve alacağımız yanıt, bize bu tümleci verir der. Cümlede durum zarfı tümlecini bulmak için de, yüklemden önce “nasıl?” sorusunu getirdiğimizde alacağımız yanıtın, bize bu tümleci vereceğini, miktar zarfı tümlecini bulmak için ise, yüklemden önce ne kadar? sorusunun getirilerek, alınacak yanıtın, miktar zarfı tümleci olacağını vurgular.¹⁰²

Karahan ise : Nasıl, ne zaman, ne ile, kiminle, hangi şartlarda, kim tarafından, niçin, ne kadar, hangi yöne gibi sorular, cümle tahlillerinde zarf unsurunu bulmayı kolaylaştırır. şeklindeki ifadeleriyle, ayrıntıya inmez. Şu örnekleri verir:

> Karanlık çökünce / heyecanla kabak çekirdekçiyi bekliyordum. (Ne zaman
zt. zt.
bekliyordum? Nasıl bekliyordum?). (*Hâlîde Edip Adıvar*)

> Uçar gider yüreğimiz kuşlarla /
zt.
İklimden iklimlere doğru. (Nereye doğru gider? Ne ile gider?) (*Yahya Akengin*)
zt.

> Bu insanları biraz tanıdım. (Ne kadar tanıdım?) (*Yahya Kemal Beyatlı*)¹⁰³
zt.

¹⁰¹ BİLGEGİL (1982 : s. 44-47). Geniş bilgi için bkz. ERGİN (1999 : s. 378).

¹⁰² EDİSKUN (1999 : s.360,361).

¹⁰³ KARAHAN (1995 : s.59).

D) Zarf Tümleçlerinin Sayıları ve Yerleri

Bu başlık altında sıralanan konularda Bilgegil, Ediskun ve Kükey, incelediğimiz kitaplarında bir görüş belirtmemişlerdir. Görüş bildiren dilcilerimizden Gencan, aynı ekle ya da ilgeçlerle biçimlenmiş görevce benzeşen belirteçler birden artık olamaz diyerek, yinelenmiş eşit ögelerin -kaçar tane olursa olsun- bir sayılacağını vurgular ve belirteç tümleçlerinin değişik biçimleriyle birden çok da olabileceğini söyler :

> Bugün çok yoruludum.

bt. bt.

> Yarın nasıl gideceksin?

bt. bt.

> Şimdi hemen koşu koşu aşağı ineceğim. Örneklerini verir.¹⁰⁴

bt. bt. bt. bt.

Banguoğlu, zarflama dediği zarf tümlecinin yapılış bakımından isimlemeye (yani dolaylı tümlece) benzediğini ve onun gibi, bir cümlede türlü yönlerden belirtici olarak birden fazlası bulunabileceğini söyler.

> Siz yarın orada bulunmalısınız.

zt. zt.

> Herhâlde yarın orada bulunmalısınız. Örneklerini verir.¹⁰⁵

zt. zt. zt.

Karahan , zarf tümleçlerinin sırasına da değinerek şunları söyler : Bir cümlede aynı veya ayrı türden birden fazla zarf bulunabilir. Aynı cinsten zarfların bir arada bulunduğu bir cümlede, genellikle zaman zarfı diğer zarfların önünde yer alır. Miktar bildiren zarflar ise yüklemim hemen önündedir.

¹⁰⁴ GENCAN (1975 : s.110).

¹⁰⁵ BANGUOĞLU (1990 : s.531).

Örnekler :

- > Ankara'ya geldiği zaman, Hacı Bayram'ı müritleriyle ovada mahsül toplarken
zt. zt.
gördü. (Ahmet Hamdi Tanpınar)
- > Bekir / boş, / yorgun, / kimsesiz bakakaldı. (Emine Işınsu)
zt. zt. zt.
- > Yumurtaları ilk gördüğünde / çok / sevinmişti. (Şükrü Karaca)¹⁰⁶
zt. zt.

Dizdaroğlu ise : Bir cümlede, açıklamalı belirteç tümleçleri dışında, aynı türde birden çok belirteç tümleci bulunamaz dedikten sonra : Aşağıdaki cümlede aynı türde birden çok belirteç tümleci var gibi görünmekteyse de, aslında böyle değildir. Çünkü bu tümce, iki ayrı tümceden oluşmuş ortak yüklemli bağımsız sıralı tümcedir. Bu nedenle, her birinde aynı türde bir tek belirteç tümleci bulunmaktadır. der ve şöyle örnek verir:¹⁰⁷

- > Birkaç gün sonra, / karargahın henüz uçları gelip çatarak yerleşir yerleşmez, / bir
bt. bt.
patlama oldu. (Ahmet Rasim)

Bu ortak yüklemli tümlecini bağımsız tümcelere ayrılışı şöyledir:

- > Birkaç gün sonra (bir patlama oldu), / karargahın henüz uçları gelip çatarak
bt. bt.
yerleşir yerleşmez, bir patlama oldu.

Ancak pek az örnekte de olsa, aynı türde iki belirteç tümlecinin, ortak yüklemli olmayan cümlede bulunduğunu belirterek örnek verir:

¹⁰⁶ KARAHAN (1995 : s.58,59).

¹⁰⁷ Dizdaroğlu'nun bu konudaki görüşleri daha önceden sıralanmıştır. Ayrıntı için (Bkz. Zarf Tümleçlerinin Türleri ve Özellikleri s. 81. Zarf Tümleçlerini Bulmak için Sorulan Sorular s. 93)

- > Gün ağarıyor, diyor, gün de yaman ağarıyor doğrusu. (Zeyyat Selimoğlu)
zt. zt.

Ayrıca, ortak yüklemli cümlelerde, *aynı yapıdaki* belirteç tümleçlerinden de bir tane bulunacağını ve bu özelliğin genellikle, ulaçlardan oluşan belirteçlerde görüleceğini söyleyerek şu örnekleri verir :

- > Babası kendisine tatlı bir söz söylemez mi (başı göğe erer), / ve / yanığını
bt. bt.
makaslamaz mı başı göğe erer. (Mehmet Seyda)

Dizdaroğlu aynı zamanda, değişik türde belirteç tümleçlerinin aynı cümlede bulunabileceğini belirtir ve örnek sunar:

- > Karısı gidince, / bomboş bir kafayla, / isteksiz ve bezgin eve döndü.
zaman b. t. durum b. t. durum b. t.

(Kâmuran Şipal)¹⁰⁸

Açıklamalarını yukarıda ifade ettiğimiz dilcilerimizin de, konuyla ilgili benzer şeyler söylediklerini görmekteyiz. Şu hâlde, zarf tümlecinin, bir cümlede, farklı türde olmak üzere, birden fazla olabileceğini, aynı türden olanların da, bir tek tümleç olarak kabul edileceklerini anlıyoruz. Zarf tümleçlerinin cümledeki yeri ile ilgili ise, Karahan'ın yukarıda söyledikleriyle beraber, bir kural olmadığını düşünüyoruz.

¹⁰⁸ DİZDAROĞLU (1976 : s.150-152).

EDAT TÜMLECİ

I. EDAT TÜMLECİNİN TANIMI

Edat tümleçlerinin tanımı ve mahiyeti ile ilgili farklı görüşler vardır. Bu unsuru, Ediskun, Gencan, Kükey ve Dizdaroğlu, ayrı bir tümleç olarak değerlendirirken, Banguoğlu, Bilgegil, Karahan ve Ergin, bunun tam tersi bir tutum izlemektedir.

F. Bozkurt, ilgeçli tümleç olarak nitelediği türü, tümceye türlü anlam ilgileri katan, ilgeçlerden veya ilgeç öbeklerinden oluşan tmleçler olarak tanımlar. Yükleme etki ettikleri sürece belirteç işlevinde kullanıldıklarını ve bu bakımdan bunları ayrı bir tümleç gibi işlemenin doğru olmayacağını belirterek, önemli olanın tümleçlerin kuruluş biçimlerinin değil, işlevlerinin olduğunu ve ilgeç dediğimiz anlamsız, ama işlev özellikli sözcükleri bu açıdan değerlendirmek gerektiğini belirtir.¹⁰⁹

Gencan, ile (-le), için... ilgeçleriyle birleşerek yükleme tümleyen söz öbeklerine ilgeç (*edat*) tümleci adını vererek, örnek verir :

- > Örümcek acele ile iniyor, çıkıyor; kim bilir hangi muzibin harap ettiği ağını tamir it. it.
için duman renkli ibrişimi ile müdevver bir dantela ryor. (*Cenap Őhabettin*)¹¹⁰
it.

Ediskun, “cmlece çeşitli anlam ilgisi getiren yardımcı ögelere *edat tümleci* diyoruz.” der.¹¹¹

İlgeç tümlecinin ne olduğunu açıklamadan önce ilgecin tanımı üzerinde durmamız gerektiğini söyleyen Sağlam: Tek başına bir anlamı olmayan, anlam ve görevleri daha çok, cümle içinde birlikte kullanıldığı sözcüklerle, sözcük öbekleriyle

¹⁰⁹ BOZKURT (2000 : 294).

¹¹⁰ GENCAN (1975 : s.100-106).

¹¹¹ EDİSKUN (1999 : 362).

beliren, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan ögelere ilgeç (edat) denir. dedikten sonra, ilgeçlerden ya da başka dil bilgisi birliklerinden oluşan ilgeç tümleçlerinin tartışma konusu olduğunu, ilgeç tümleçlerinin varlığını kabul etmezsek, cümle içinde bazı ögelerin açıkta kalacağını belirterek, cümle çözümlemelerinde hiçbir ögeyi açıkta bırakmamak gerektiğine vurgu yapar.¹¹²

Paçacıoğlu, edat tümleçlerinin, cümlenin diğer unsurları ile sıkı bir bağlantısı olmayan, bir ara söz özelliğindeki kelime ve kelime grubu olduklarını, *ile, için, gibi* vb. edatlarla birleşerek yüklemi tamamladıklarını ve cümlede, bir edatla kurulmuş tamlama durumunda bulduklarını söyler.¹¹³

Kahraman, çekim ilgeci olarak kullanılan *başka(özge, gayrı), beri, böyle, değin, dek, diye, doğru, dolayı, geri, gibi, göre, için, ile, ilişkin, kadar, karşı, karşın, önce, öte, ötürü, rağmen, sonra, üzere, yana...* gibi kelimelerin oluşturdukları ve yükleme bağladıkları öbeklere *ilgeçli tümleç* der. Ve devamında; çekim ilgeçlerinin oluşturduğu öbeler, kullanıldıkları cümlenin yüklemelerini; amaç, araç, başkalık, benzerlik, biçim, birliktelik, durum, neden, nicelik, ölçü, yön, zaman...anlamları bakımından tamamladığını, bu nedenle de, gördükleri işlev ve cümleye kattıkları anlam açısından, genellikle zarflara benzediklerini, ancak, çekimsiz bir tümleç türü ve çekimsiz birer cümle ögesi olan zarflardan, çekim ilgeçleri ile yükleme bağlanma özellikleri bakımından ayrıldıklarını belirtir.¹¹⁴

Bu hususta, N Atabay ve diğerleri, Kahraman'ın ifadelerine benzer olarak, ilgeçli tamlamaların cümlede tümleç görevi yaptığını, bunun dışında, başka tamlamaların da bir ilgeçle yeniden oluşturdukları tamlamalarla, cümlede ilgeçli tümleç olarak kullanıldığını belirtirler.¹¹⁵

Hengirmen, “İlgeçlerle kurulmuş tümleçlere *ilgeç tümleçleri* denir.” diyerek kısa bir tanım yapar.¹¹⁶

¹¹² SAĞLAM (1977 : s.116,117).

¹¹³ PAÇACIOĞLU (1987 : s.106-113).

¹¹⁴ KAHRAMAN (1996 : s.190-191).

¹¹⁵ ATABAY, ÖZEL, ÇAM ; (1991 : s.60).

¹¹⁶ HENGİRMEN (1995 : s.338).

Kükey'in tanımına bakacak olursak; cümlenin temel ögeleriyle, yardımcı ögelerden düz tümleş, dolaylı tümleş ve belirteç tümlecinin tanımları dışında kalarak yüklem anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan tümleşlere ya da cümlenin hiç bir ögesiyle doğrudan doğruya ilgisi bulunmayan sözcük, sözcük öbeği, deyim ya da cümle niteliğinde sözlerin '*ilgeç tümleci*' olacağını belirtir.¹¹⁷

Dizdaroğlu ise, ilgeçlerden ya da başka dil bilgisi birliklerinden oluşan; ilgeçlerle kurulanlarda yüklemle bağlantısı bulunan, öbürlerinde yüklemle ilgisi olmayan; her iki durumda da tümceye çeşitli anlam (araç, benzerlik, eşitlik, nedenlik, yöneliş, yer, yanıt, seslenme, güçlendirme, gösterme, yineleme, soru, araç, onaylama, yadsıma...) ve anlatım özelliği katan tümleşlere *ilgeç tümleci* deneceğini söyler.¹¹⁸

Konuyla ilgili yukarıda yer verilen alıntıları dikkate alarak, edat tümleşlerine değinmeden önce, "edat" terimine bakmak gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü görüş ayrılıklarının bir yönü edat anlayışındaki farklılıktan doğuyor. Öncelikle, *edat* teriminin açıklanması gerekiyor.

Eski dil bilgisi kitaplarındaki anlayışın etkisiyle olsa gerek, başka bir türe mâl edilemeyen sözcükler, bu türe dahil edilmiş. Bir takım dilcilerimizin geniş kapsamlı olarak gördüğü bu terime, bazı zarfları dahil edenler dahi var. Elbette bu anlayış, cümle çözümlemelerinde karışıklığa ve yanılgılara da yol açmaktadır. *Edat*'ı ünlem ve bağlaçtan ayrı bir tür olarak, sadece ilgi sağlamaya yarayan bir sözcük olarak kullanan Banguoğlu'nun da belirttiği üzere *edat, bir ismin başka bir sözcük ile ilgisini belirten sözcüktür*. Böylelikle de ünlem ve bağlaçtan ayrılır.¹¹⁹ Yukarıdaki görüşlere baktığımızda, dilcilerimizin bir kısmının da belirttiği gibi, sözcük ve sözcük öbekleri arasında ilgi kurmaya yarayan edatların, bu nedenle tek başına cümlenin bir ögesi olamayacaklarını düşünüyoruz. Edatların, katıldığı öbeğin sonunda olacağını ve hiçbir zaman başa gelmeyeceklerini de söyleyebiliriz. Aynı zamanda edatlar, ayrı görevde

¹¹⁷ KÜKEY (1975 : s.172).

¹¹⁸ DİZDAROĞLU (1976 : s.153)

¹¹⁹ BANGUOĞLU (2000 : s.385)

bulunan sözcük ve öbekler arasında ilgi kurdukları için, bu işlevleriyle bağlaçtan ayırt edilebilirler.

“*Edat tümleci*” teriminin tartışmaya açık olduğunu söyleyebiliriz. Mehmet Tuğrul’un da belirttiği gibi, sonuna edat getirilerek kurulan ve *edat grubu* diye adlandırılan öbeklerin temel kavramı edatlarda değil, edatın önünde bulunan sözcük ve öbeklerdedir. Eğer bir edat grubu tümleç görevine giriyorsa, bu durumda gerçek tümleç edat olmadığı için, bu öbeğe de edat tümleci demek uygun düşmez.

Babanıza karşı daha saygılı davranmalısınız.

Bu kuş, *bülbül gibi* ötüyor.

Evimizin onarımı için çok para harcadık.

Örneklerinde, cümleleri anlam yönünden tümleyen kısımların *karşı, gibi, için* edatları olmayıp, *babamıza, bülbül, evimizin onarımı* sözcük ve öbekleri olduğu yargısına kolaylıkla varırız.¹²⁰

Konuya dair, *Edat* teriminin doğru ve yerinde olup olmadığı, *edat tümleci* diye bir ögenin varlığı, *edat tümlecinin* yükleme veya diğer öğelerle mi yoksa sadece sözcüklerle mi ilişkili olduğu, sözü edilen tümleç türünü oluşturan unsurların sadece edatlardan mı oluşacağı, cümlede edat tümlecinin neler olacağı ve cümle tahlilinde, nasıl bulacağımız... gibi, birçok sorunun da, tartışmaya ve izaha açık olduğunu belirtebiliriz.

II. EDAT TÜMLECİNİN TÜRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Edat tümleçlerinin türleri ve özellikleri ile ilgili ortaya konulanlar :

Gencan’a göre :

1. İLE (-le) tümleçleri yüklemi türlü yönlerden tümler:

a) Araç olur:

¹²⁰ Mehmet TUĞRUL, *Tümleç Tartışması Üzerine*, Türk Dili, XVIII, Nisan 1968, S.199, s.18-20.

- > Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan... (Mehmet Âkif Ersoy)
et.
 - > İlkbaharın tatlı rüzgarlarıyla sarhoş olan martılar, çılgın naralarla havayı
et.
çınlatıyorlardı. (Ömer Seyfettin)
 - > Ekmeği bıçakla kestim.
et.
 - > Ekin orakla biçilir.
et.
 - > Gözlerimle gördüm.
et.
- b) -le yapılı tümleçler yükleme nasıllık anlamı katar:
- > Gökle denizin birleştiği dumandan çizgiye dikkatle baktı. (Ömer Seyfettin)
et.
 - > Hiddetle kalkan zararlar oturur. (Atasözü)
et.
 - > Topa hızla vurdum.
et.
 - > İş kolaylıkla başarıldı.
et.
 - > Yazınızı sevinçle okudum...
et.

- > Yerinden öfkeyle sıçradı.
et.

c) -le yapılı tümleçlerde anlam pek çeşitlidir. Her biri incelenirken anlamına, anlam özelliğine bakılmalıdır:

- > Ara sıra kasabaya iniyor; çalışıp kazandığı birkaç para ile, kulübesine dönüyordu.
et.

(Ömer Seyfettin)

- > Gözlerimizde bir tebessümle bakışıyorduk. (Hâlit Ziya Uşaklıgil)
et.

- > Yüksek hünerinle kâni olma
et.

İhsan-ı Huda'ya mâni olma. (Nâmık Kemal)

Yazılışı: -(ile)nin kendisinden önce gelen sözcüklere bitişip bitişmemesi değişik yönleriyle incelenmeye değer.

1) Anlatıma bir ses değeri, bir belirtme tonu katmak istenince ayrı yazılır ve ayrı söylenir.

2) Böyle bir neden yoksa (ile)nin bitişik yazılması daha uygundur. Şöyle bitişir:

a) Ünsüzlerle biten sözcüklere bitişirken I düşer; -le bir ek gibi, ünlüler uyumuna göre değişir: *Kalemle, ağaçla, kolla, çiçekle, dağlarla, yurdumuzla...*

b) Bitiştigi sözcük ünlülerle bitiyorsa ile'nin başındaki I, y olur; -le hecesi ünlüler uyumuna göre değişir: *Dereyle, kapıyla, suyla, anneyle, babayla...*

c) İle, kişi adlarının ve (bu, şu, o) im adlarının tümleyenlerine gelir.
Benimle, seninle, bizimle, sizinle, bununla, şununla, onunla...

Not: -ler eki ile biten sözcüklerle (ile)nin bitişmesinde özellik yoktur:
 Bizlerle, sizlerle, bunlarla, şunlarla, onlarla, serçelerle...

2. İÇİN ilgeci de:

a) Sonuna geldiği adları, neden, özgülleme ve amaç anlamlı tümleçler yapar:

> Yükselmek isteyenler pervaz için feza

et.

dâima küşadedir... (*Tevfik Fikret*)

> Toprağınız toprağım, eviniz evim; burası için, bu diyarın çocukları için bir ana,

et.

et.

bir ışık olacağım ve hiç bir şeyden korkmayacağım vallâhi billahi... (*Hâlîde Edip Adivar*)

> Yaşı kaç olursa olsun zavallı baş daima çocuktur. Rahat uyumak için şefkatten

et.

yapılmış bir yastık ister. (*Cenap Şehabettin*)

b) İçin ilgeciyle öbekselen tümleçler, tümceye ant anlamı da katar:

> Tanrı hakkı için bu zavallıyı bağışla! Yavrularınızın başı için beni üzme!

et.

et.

> Allah için söyle! Nâmus hakkı için!..

et.

et.

c) İçin ilgeci (-e göre) anlamına da kullanılmıştır:

- > Hak bizim için hâla o eski meçhul... Bizim için hâlâ o çözülmeyen bilmece. (*Fâlih Rıfki Atay*)
et.

ç) İçin (-çün) yapıları tümleçler (hakkında, o yüzden) anlamıyla da yüklemi tümleçler:

- > Ne haber verdi saba zülf-i perişânınçün
et.

Ki benefşe kara yaşlı görünür anınçün
et.

Dürr ü cevher saçılır nazik ü ter söz yazılır

Şeyhi inşa kılacak şol leb ü dendanınçün

et. (*IV. Murat*)

Yazılışı: a) Daha çok ayrı yazılır.

b) Yakın çağlara dek ünsüzlerle biten sözcüklere -çün olarak bitiştiği sık görülürdü.

c) -çin biçimine de girer:

- > bu kitabın gecesinde
Mehtabı seninçin yere serdim. (*Ahmet Haşim*)
et.

ç) Ünlülerle biten sözcüklerle, pek az da olsa, -yçün biçiminde bitiştiği görülür:
Kuzuyçün...

3. GİBİ ilgeciyle öbekleşen sözcükler, benzetme anlamlı tümleçler olur:

- > hâla... bir şey anlamamış gibi gözlerini satırdan ayıramıyordu. (*Hüseyin Rahmi Gürpınar*)
et.

- > Farsça'yı bülbül gibi konuşur. Fransızca'yı bir Parisli gibi söyler.
et.

4. Nedenlik ilgeçleriyle öbekleşen tümleçlerden örnekler:

- > Doğruluğundan ötürü (dolayı) onu herkes sever.
et.

- > Gitmek üzere ayağa kalktı.
et.

- > Yukarıda da yazıldığı üzere bu işler yakında bitecektir.
et.

5. Öbür ilgeçlerle öbekleşenler:

NE? soru adlı:

- 1) 'ile, için' ilgeçleriyle şöyle bitişir: Neyle, niçin?
- 2) 'Gibi, kadar' ilgeçleriyle öbekleşmesinde özellik yoktur.

Durum takılı sözcüklerle öbekleşen ilgeçler:

- 1) -e durum takısı almışlarla öbekleşenler: göre, karşı, doğru, kadar, dek: *Size göre, düşmana karşı, onlara doğru, yarına dek, buna karşın...*

2) -den durum takısı almış sözcüklerle öbekteşenler: beri, önce, sonra, başka, özge, yana, dolayı, ötürü...

> Bu açıklamalardan dolayı doktora teşekkür ettim. (Ruşen Eşref Ünaydın)
et.

> Atlarımız çözüldü, girdik handan içeri. (Faruk Nafiz Çamlıbel)
et.

Durum takılarının öbekteştirdiği bu sözcükler, biçimsel bakımdan, ilgeç tümlecidir; anlamları bakımından zaman belirteci ya da ‘neden?’ anlamlı birer durum belirteci (tümleci) de sayılabilir.¹²¹

Ediskun’a göre, acaba ya da acep, edat tümlecidir. Bu tümleç, soru cümlelerine şu anlam ilgilerini getirir:

a) Merak ilgisi:

> Acaba kim geldi?
et.

b) Kararsızlık ilgisi:

> Acaba sinemaya gitsek mi, otursak mı?
et.

Ancak, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümlelere şu anlam ilgilerini getirir:

a) Yalnızca ilgisi:

> Böyle bir romanı ancak o yazabilir.
et.

¹²¹ GENCAN (1975 : s.106-109, 445).

b) Olsa olsa, zar zor, güçlkle ilgisi:

- > Bu tarla ancak bin lira eder.
et.

Bari, edat tümlecidir. Bu tümleç cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) Hiç olmazsa ilgisi:

- > Mademki evde oturacaksın, bari dersine çalış.
et.

Belki, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) Oranlama ilgisi:

- > Sinemaya belki biz de gideriz.
et.

Bile, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye, fiilin umulmazken oluş ilgisini getirir.

- > Babam, Ankara'ya vardı bile.
et.

Değil, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) Yalnızca, sadece ilgisi:

- > Değil yazmak, okumak da bilmiyormuş.
et.

Gel (gel de), edat tümlecidir. Bu tümleş, cümleye Şu anlam ilgisini getirir:

a) Cümle olumlu ise olumsuzluğa, olumsuz ise olumluluğa zorlayarak onu tamamlar:

- > Sen gel de bu habere inan. ya da Sen gel de bu sudan içme.
et. et.

Evet, edat tümlecidir. Bu tümleş, cümleye Şu anlam ilgisini getirir:

a) Öyledir ilgisi:

- > - Bu romanı okudun mu?
- Evet (okudum).
et.

Hayır, edat tümlecidir. Bu tümleş, cümleye Şu anlam ilgisini getirir:

a) Öyle değil ilgisi:

- > - Bu kitabı okudun mu?
- Hayır (okumadım).
et.

Hele, edat tümlecidir. Bu tümleş cümleye Şu anlam ilgisini getirir:

a) İsteklendirme ya da gözdağı ilgisi:

- > Sen, hele gel, o işi sonra görüşürüz.
et.

- > Hele gelsin, gözünü patlatırım!

et.

Peki, olur, edat tümlecidir. Bu tümleçler, cümleye şu anlam ilgisini getirirler:

a) Kabul etme ilgisi:

- > - Otur, dersine çalış.
- Peki (çalışırım).
- et.
- > - Sakın sokağa çıkma.
- Olur (çıkmam)... vb.
- et.

Sebebiyle, dolayısıyla, edat tümleçleridir. Bu tümleçler, cümleye şu anlam ilgisini getirirler:

a) Sebep ilgisi:

- > Gemiler fırtına dolayısıyla limandan çıkamadılar.
- et.

İçin, edat tümlecidir. Bu edat tümleci, cümleye şu anlam ilgilerini getirir.

a) Amaç ilgisi:

- > Ben bu kitabı okumak için aldım.
- et.

b) Özgüleme ilgisi:

- > Yaz için giysi diktiriyor.
et.

c) -e göre ilgisi:

- > Bu otomobil için bu kadar para verilmez doğrusu.
et.

ç) Ant ilgisi:

- > Bir evladının başı için söyle!
et.

Diye, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgilerini getirir:

a) Amaç ilgisi:

- > Sizi görelim diye geldik.
et.

b) Sebep ilgisi:

- > Bugün evde değilsiniz diye size uğramadık.
et.

Cümlenin hiçbir ögesiyle doğrudan doğruya ilintisi bulunmayan edat tümleçleri, cümlelere çeşitli anlam ilgisi getiren ya da düşünce ve duygular üzerine dikkati çeken tamamlayıcılarıdır.

Dil bilgisi kitaplarımızın bir bölümünün, zarf tümleçleriyle edat tümleçlerini bir isim altında incelemesini eleştiren Ediskun; *ancak, acaba, ancak, bakalım... vb.* gibi öyle kelimeler var ki cümle çözümlemesinde bunları özne, nesne, yüklemle ilgili ve görevli göstermeye olanak yoktur diyerek, böyle olunca da, onları, *cümleye şu yada bu anlamla tamamlayan yardımcı ögeler* olarak benimsemek gerektiğini vurgular ve bu sebeple onları zarf tümleçlerinden ayırarak, edat tümleçleri adı altında incelediğini belirtir.¹²²

Kükey'e göre ise, ilgeç tümleçleri dört öbekte verilebilir:

1. Tek İlgeçlerden İlgeç Tümleci:

Çoğunlukla tek sözcük biçiminde bulunan bir kısım ilgeçler, tümcede, ancak ilgeç tümleci olur. Konuya dikkatle eğilirsek, *“işte”, “bakalım”, “bakarsın”, “acaba”, “yoksa”, “iyisi mi”*...gibi ilgeçlerin tümce çözümlemesinde, içinde buldukları tümceye yüklem, özne, düz tümleç, dolaylı tümleç ya da belirteç tümleci görevinde bağlanamayacağını görürüz. İşte, tümcenin temel ögeleriyle, yardımcı ögelerinden düz tümleç, dolaylı tümleç ve belirteç tümlecinin tanımları dışında kalarak yüklem anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan ya da tümcenin hiç bir ögesiyle doğrudan doğruya ilgisi bulunmayan bu ilgeçleri tümcede, ilgeç tümleci olarak değerlendiririz.

Örnekler:

- > Bak işte, cevap vermiyorsun. (Hüseyin Rahmi Gürpınar)
it. y.
- > İşte çiğnetmedi namusunu çiğnetmeyecek. (Mehmet Akif Ersoy)
it. y. b.li n. y.
- > Bakarsın ansızın gelebilirim. (Ümit Yaşar Oğuzcan)
it. bt. y.
- > İyisi mi, baltayı ormana vuracaktı. (Refik Hâlit Karay)
it. b.li n. dt. y.

¹²² EDİSKUN (1999 : s.362-364)

2. İlgeç Öbeklerinden İlgeç Tümleci:

Bir ad ögesiyle bir ilgecin oluşturduğu sözcük öbeği olan ilgeç öbeklerinin dilde,

- a) Ya sıfat görevinde,
- b) ya belirteç görevinde geçtiğini biliyoruz.

a) Sıfat görevinde geçen bir ilgeç öbeği, sıfat gibi iş gördüğünden başlı başına bir öge olamaz. Bu, ancak nitelediği adla birlikte, tümcenin bir ögesi olur.

b) Belirteç görevinde çalışan bir ilgeç öbeği ise, içinde geçtiği tümcenin ögesi olarak,

1. ya belirteç tümleci,
2. ya ilgeç tümleci görevinde bulunur.

Belirteç görevindeki ilgeç öbeği, belirteç tümlecinin tanımını içine giriyorsa; yani, bu ilgeç öbeği, yüklemi zaman, nitelik, nicelik, yer-yön ve soru ilgilerinden birisiyle tamamlıyorsa, o zaman belirteç tümleci olarak değerlendirilir.

Belirteç olarak iş gören, ancak belirteç tümlecinin tanımını içine girmeyen ilgeç öbeklerini, tümcede ilgeç tümleci olarak değerlendiririz.

Örnekler:

➤ Kederi *sevinç diye* içerler,

b.li n. it. y.

Bu toprağa bağlı toprak yüzlü insanlar. (Necati Önal)

ö.

“sevinç diye”, “sevinç” ad ögesiyle “diye” ilgecinin oluşturduğu bir ilgeç öbeğidir. Bu ilgeç öbeği, “içerler” eylemini etkilediğinden sıfat olarak değil; belirteç olarak iş görüyor. “sevinç diye” belirtecinin, içinde bulunduğu tümcede görevi ilgeç tümleci olmaktadır. Çünkü, “sevinç diye” belirteci, “içerler” yüklemine zaman, nitelik, nicelik, yer-yön ve soru ilgilerinden herhangi birisiyle tamamlamıyor; yani, belirteç

tümlecinin tanımına girmiyor. Bu nedenle “sevinç diye” ilgeç öbeği, burada ilgeç tümleci görevinde geçmektedir.

> Aydın yarınlara kavuşmak için

it.

Genç, ihtiyar, çoluk çocuk

ö.

Çalışmalı çalışmalı. (Sabih Şendil)

y.

> Beşimiz de sevinçten deli divane olmuştuk.

ö.

it.

y.

“sevinçten” sözcüğündeki “-den”, durum eki değildir. Bu, “-den dolayı” ilgecinin kısaltılmış biçimidir.

sevinçten: sevinçten dolayı

“-den dolayı” ilgecinin kısaltılmış biçimi olan “-den” belirteç yapım eki, “sevinç”adı ile bir belirteç öbeği oluşturmuştur. “sevinçten” ilgeç öbeği, belirteç görevindedir; ancak belirteç tümlecinin tanımını dışında kalarak ilgeç tümleci olmuştur.

> Büyük hanım üzgün ve manalı bir bakışla ihtiyarı süzdü. (Reşat Nuri

ö.

it.

b.li n. y.

Güntekin)

> Dersi heyecanla anlattı.

b.li n.

it.

y.

Birinci örnekte “üzgün ve manalı bir bakışla” ilgeç öbeği, “süzdü” yüklemine nitelik ilgisiyle tamamladığından belirteç tümleci olmuştur. İkinci örnekte “heyecanla” ilgeç öbeği, “anlattı” yüklemine nitelik ilgisiyle tamamladığından belirteç tümleci olmuştur.

- > Ekin *orakla* biçilir.
ö. it. y.
- > Notlarımı *kalemle* yazarım.
b.li n. it. y.
- > Saçını *tarakla* taramış.
b.li n. it. t.
- > Eve *otomobille* gidiyormuş.
dt. it. y.

“orakla”, “kalemle”, “tarakla”, “otomobille” ilgeç öbekleri, belirteç tümlecinin tanımını dışında kalarak ilgeç tümleci olmuşlardır. Bu örneklerden anlıyoruz ki, “ile” ilgeciyle oluşan ilgeç öbekleri, yüklemi nitelik ilgisiyle tamamlıyorsa, belirteç tümleci olmakta; belirteç tümlecinin tanımını dışında kalarak bir araç gösteriyorsa, ilgeç tümleci olmaktadır.

3. İlgeç Görevindeki Söz ve Deyimlerden İlgeç Tümleci:

İlgeç görevinde bulunan, ilgeçler gibi iş gören dil birlikleri, içinde buldukları tümcede ilgeç tümleci olur.

- > *Bereket versin yatacağımız yer* belliydi. (*Reşat Nuri Güntekin*)
it. ö. y.
- > *Erken olsun, geç olsun, giriştim dil işine.* (*Nurullah Ataç*)
it. y. dt.

4. Tümce ya da Tümce Niteliğinde Sözlerden İlgeç Tümlecisi:

İçinde buldukları tümceyi yapı bakımından değiştirmeyen; yani, tümcenin yapısını etkileyemeyen, ayrı bir tümce olarak düşünülmesi ve değerlendirilmesi de mümkün olmayan tümce ya da tümce niteliğindeki dil birlikleri, ilgeç tümlecisi olur.

> Çocuk değil mi? Yavrucağ kırmızı kirazları görünce kirazlara imrendi.

it. ö. bt. dt. y.

(Reşat Nuri Güntekin)

> Nasıl oldu, farkına varamadım; söğüdün kabuğu birden yarıldı. (Ömer

it. ö. bt. y.

Seyfettin)

> Ne yalan söyleyeyim kalbime hasyet geldi. (Mehmet Âkif Ersoy)

it. dt. ö. y.

Bu örneklerde belirttiğimiz ilgeç tümlecileri, içinde buldukları tümceyi yapı bakımından değiştiremeyen, tümcenin yapısını etkilemeyen; ayrı bir tümce olarak düşünülmesi ve değerlendirilmesi de mümkün olmayan tümce görünümünde dil birlikleri olduğundan ilgeç tümlecisi olmuşlardır.

Bu açıklamalı örneklerde görüldüğü üzere, ilgeç tümlecinin varlığını inkar etmemiz ya da ilgeç tümlecini bir başka öge olarak düşünmemiz olanaksızdır.¹²³

Yukarıdaki tasniflere baktığımızda, benzer yanlar olsa da, birçok yönüyle farklılık olduğu görülüyor. Gencan, *ile, için, gibi, nedenlik ilgeçleriyle* ve *öbür ilgeçlerle öbekleşen ilgeçler* olmak üzere beş grup hâlinde incelerken, Ediskun, *acaba veya acep, ancak, bari, belki, bile, değil, gel (gel de), evet, hayır, hele, peki olur, sebebiyle, dolayısıyla, için, diye* sözcüklerini, edat tümlecisi türleri şeklinde sıralar. Kükey'in ise, ilgeç tümlecilerini dört gruba; *tek ilgeçlerden ilgeç*

¹²³ KÜKEY (1975 : s.172-180).

tümleci(işte,bakalım,bakarsın,acaba), ilgeç öbeklerinden(sevinç diye, sevinçten) ilgeç tümleci, ilgeç görevindeki söz ve deyimleden ilgeç tümleci ve tümce ya da tümce niteliğindeki sözlerden ilgeç tümleci şeklinde ayırarak tasnif eder. Aynı zamanda, edat tümleçleriyle zarf tümleçlerinin bazı noktalarda birbirine girdiği, karıştığı, hatta, bazı dilcilerin, edat tümleçlerinden bahsetmeyerek, edat tümleci olarak nitelenen öğeleri de zarf tümlecine dahil ettiklerini veya zarf tümleci olan dil bilgisi birliklerinin, edat tümleci olarak nitelendiğini biliyoruz. Şu hâlde, edat tümleçleri bahsinin bu kısmının da tartışma konusu olduğu ve izah gerektirdiği ortaya çıkmaktadır.

III. EDAT TÜMLECİ OLAN DİLBİLGİSİ ÖZELLİKLERİ

Bu konuyla ilgili en ayrıntılı ve açıklayıcı bilgiyi Dizdaroğlu verir.

Adına bakarak, ilgeç tümleçlerini salt ilgeçlerden kurulu tümleş saymaması gerektiğini, belirteç tümleçleri, nasıl yalnız belirteçlerden değil de her çeşit dil bilgisi birliğinden oluşuyorsa, ilgeç tümleçlerinin de hem ilgeçlerle, hem de başka tür dil bilgisi birlikleriyle kurulabileceğini ifade eden Dizdaroğlu'nun, konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

İlgeç Tümleci Olan Dil Bilgisi Birlikleri:

1. İlgeçler:

İlgeçler, ya tek başlarına, ya da öbeksere ilgeç tümleci kurabilir

- Soğuk su ancak sıhhatte bulunanları incitmez. (*Falih Rifkî Atay*)
it.

“*Ancak*” sözcüğü ilgeç tümleci olduğu zaman “sadece”, “yalnız”, “tek” anlamlarını verir. Bağlaç da olur. O zaman, önceki tümceyi sonraki tümceye bağlar, “fakat” anlamı verir:

- > Buraya gelmeni bekliyorum, ancak önceden mektup yazmayı unutma.
it.

- > Yalnız gözlerimiz, burunlarımız üşüyordu. (Mahmut Yesari)
it.

“Yalnız” sözcüğü durum belirteci tümleci, sıfat ve bağlaç da olur. İlgeç tümleci iken “ancak”, “sadece”, “tek” anlamlarını verir:

- > Evet, gerçek ve hassas bir sanatkar, bu hükmü verir. (Yahya Kemal Beyatlı)
it.

- > Hayır, bana çatmak için, bana öfkelerini söylemek için “Şair yok bu ülkede.”
it.

dedikleri oluyor. (Nurullah Ataç)

- > - Yok yok... Bir şey var... Gene bir şeyler kuruyorsun. (Peyami Safa)
it.

Yok sözcüğü olumsuz ad tümcesi de kurar, o zaman yüklem görevindedir.

- > Hakikaten o gece yemekten sonra gittik. (Ahmet Rasim)
it.

- > Hani şu kış günlerinde de başka eğlencemiz yok. (Falih Rifki Atay)
it.

- > Aferin, pek erken başlamışsın. (Mehmet Seyda)
it.

- > Bugün, oyunda kendisine niçin o kadar gülmüştü acaba? (Sami Paşazade Sezai)
it.

- > Tılsımlı bir solukmuş aslında ruhumuz; bir yaratıcı, büyüleyici, yoğun var edici bir
it.

solukmuş. (*Selahattin Batu*)

- > Evladım, biz kuş gibi uçmayız ya! (*Ahmet Mithat*)
it.

İlgeçlere Dayalı Öbekler

Değil:

- > Çocuklarımızın kuru edebiyat bilgilerine değil, şiir zevkine ihtiyaçları var. (*Suut*
it.

Kemal Yetkin)

- > Değil el sürmek, zihinden fena bir niyet geçirmeden, uzaktan hayretle, hayranlıkla
it.
sevgi lazımdı. (*Refik Hâlit Karay*)

Değil sözcüğü hem olumsuz koşaçtır, hem de ilgeçtir. Koşaç iken, olumsuz tümce kurar.

İlgeç Öbekleri

İle sözcüğü ile:

İle sözcüğü ilgeç tümleci olduğu zaman, görevdeş olmayan ögeler arasında ilgi kurar ve birliktelik veya araç anlamı verir.

- > Artık hayatla barıştım. (*Reşat Nuri Güntekin*)
it.

- > Ağaçların sık yeşil yaprakları, elektirik ışıkları ile parlıyor. (*Faik Sabri Duran*)
it.

İle ile kurulu öbekler: Zaman belirteci tümleci olur, durum belirteci tümleci olur, bağlaç olur.

İçin:

- > Bu toprağı Türk'ün kanı yoğurdu
Annem beni bugün için doğurdu. (Süleyman Nazif)
it.

- e kadar kalıbı ile:

Bu kalıpla öbikleşen ilgeç tümleçleri, ıraklık bildirir.

- > Yürü! Hür maviliğın bittiği son hadde kadar!
it.
İnsan alemde hayal ettiği müddetçe yaşar. (Yahya Kemal Beyatlı)

Uyarı: -e kadar ile kurulu öbekler: 1. Zaman belirteci tümleci olur, 2. Durum belirteci tümleci olur, 3. Nicelik belirteci tümleci olur.

-e karşı kalıbı ile:

Bu kalıpla kurulu öbekler ilgeç tümleci olduğu zaman yön ve yöneliş bildirir.

- > Bu söze ve bu harekete karşı hiç sesimizi çıkaramadık. (Haydar Ediskun)
it.

-e karşı kalıbıyla kurulu öbekler, zaman belirteci tümleci de olur.

-e doğru:

-e doğru kalıbıyla kurulu öbekler ilgeç tümleci olduğu zaman yön ve yöneliş bildirir.

- Muhayyilemiz, yaşadığımız bu hudut içinden uzaklara doğru koşuyor... (Kenan
it.

Hulusi Karay)

Uyarı: Bu kalıpla kurulu ilgeç tümleçleri, zaman belirteci tümleci de olur.

2. Bağlaçlar:

Kimi bağlaçlar, eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini, anlamca bağıntılı tümceleri bağlamadıkları zaman, ilgeç tümleci görevindedirler.

- Fakat, bunun gibi hayattaki her gülünç şeyin altında bir facia yok mudur? (Ömer
it.

Seyfettin)

- Şayet torbayı sana doldurturlarsa şöyle düzgünlerini seç. (Bekir Sıtkı Kunt)
it.

3. Ulaçlar:

Nedenlik ulaçları, tümcede ilgeç tümleci görevindedir.

-mek için:

- Rahat uyumak için / şefkatten yapılmış bir yastık ister. (Cenap Şehabettin)
it.

-diği için:

- Yaz kış ayağına lastik giydiği için / Lastik Sait Bey diye ayrıca bir lakabı vardır.
it.

(Ahmet Rasim)

-diğinden dolayı:

- > Çocuk başını yan tahtaya vurduğundan dolayı / ağlardı. (*Refik Hâlit Karay*)
it.

-diğinden:

- > Düşündüklerinizi bildiğinden / babanın yüzü güldü. (*Tahir Nejat Gencan*)
it.

-mekle:

- > Hakir olduysa millet şanına noksan gelir sanma
Yere düşmekle / cevher sakıt olmaz kadr ü kıymetten (*Namık Kemal*)
it.

-mekten:

- > Kızaklarla dolaşmaktan / anam ağlamıştı. (*Refik Hâlit Karay*)
it.

diye: Bu ulaçla kurulu ilgeç tümleçleri, niçin, neden, ne diye sorularını karşılar.

- > Bu işte bir iş var diye / şüpheli şüpheli bakındılar. (*Hâldun Taner*)
it.

Uyarı: Diye ulacıyla kurulu öbekler, durum belirteci tümleci de olur.

4. Deyimler, Deyim Niteliğindeki Sözler:

Deyimler ya da deyim niteliğindeki kalıplaşmış sözler, tümceye özel bir deyiş gücü ve anlam katarak, ilgeç tümleci olurlar. İlgeç tümleçlerinin en zengin kaynaklarından biri, bu deyimler ve deyim niteliğindeki sözlerdir.

- > Sözün doğrusu, biraz duraksadım. (Ahmet Rasim)
it.
- > İyisi mi, böyle büyük işler beklemeyin eleştirmeciden. (Nurullah Ataç)
it.
- > Gel gör ki, kaldırımlar kaldırım değil. (Hâldun Taner)
it.

5. Tümceler, Tümce Niteliğindeki Sözler:

Cümleler ya da tümce niteliğindeki sözler, deyim niteliği kazanarak, ilgeç tümleci olabilirler. İlgeç tümleçlerinin zengin kaynaklarından biri de bunlardır.

- > Bırakalım her sanatçı kendi dünyasını yaşasın. (Suut Kemal Yetkin)
it.
- > Ne yalan söyleyeyim, dört senedir oturduğum bu köşedeki hayatı şimdiye kadar
it. it.
memuriyet verdiğim köyler, kasabalar şöyle dursun, birçok vilayetlerde dahi bulmuş
değilim. (Umran Nazif Yiğiter)
- > Söyleyiniz, bugün kime rast gelsem beğenirsiniz? (Selahattin Enis)
it.

Kullanımlarına Göre İlgeç Tümleci Türleri

Kullanımlarına göre üç türlü ilgeç tümleci vardır:

1. Ortak İlgeç Tümleci:

Sıralı tümcelerde, tümcenin birinde bulunup da hepsiyle ilgili olan ilgeç tümlecine *ortak ilgeç tümleci* denir.

Ortak ilgeç tümleci; bağımsız sıralı tümcelerde, bağımlı sıralı tümcelerde, karma sıralı tümcelerde bulunur.

- > O gün dışarı çıkarak arabayla dolaştılar, / (arabayla) şehri gezdiler. (*Hakkı Özkan*)
it.

- > Yalnız gözlerinde parıltı vardı / ve / (yalnız) onlarla gülüyordu. (*Aka Gündüz*)
it.

2. Açıklamalı İlgeç Tümleci:

Asıl ilgeç tümlecini daha belirli duruma getiren birliğe *açıklamalı ilgeç tümleci* denir. Açıklamalı ilgeç tümleci, asıl ilgeç tümlecinden sonra gelir. Bu açıklayıcı öge, asıl ilgeç tümlecinden ayrı düşünülemez ve ikisi birden ilgeç tümleci öbeğini oluşturur.

- > *Ahmet'le*, / o kendisini çok seven arkadaşıyla / artık eski samimiyetleri
it.
kalmamıştı. (*Tarık Günkut*)

- > *Onun için*, / çok sevdiği kardeşi için / katlanıyorlar bunca sıkıntılara. (*M. Ertuğrul Şener*)

3. Yinelenmiş İlgeç Tümleci:

İlgeç tümlecinin, ya olduğu gibi, ya da değişik bir kalıba girerek yinelenmesine *yinelenmiş ilgeç tümleci* denir.

- > Eve kadar, yakında bulunan evlerine kadar birlikte yürüdüler. (*İsmail Sivri*)
it.

- > Karşısındakini, sözleriyle, inandırıcı sözleriyle hayrete düşürmüştü. (Bedii it.

Demirsüren)¹²⁴

IV. EDAT TÜMLEÇLERİNİ BULMAK İÇİN SORULAN SORULAR

Gencan, Ediskun ve Kükey bu konuda herhangi bir görüş bildirmezler. Dizdaroğlu, daha önce değinilen ancak, genel kabullerin dışında olduğunu gördüğümüz bazı, tür olarak nitelenen unsurlara da değinir.

Dizdaroğlu, ilgeç tümleçlerinin, bir yapıda ve bir kalıpta olmayarak, çok değişik dil birliklerinden oluştukları ve değişik özellikler gösterdiklerini, bundan ötürü de cümlenin öbür öğelerini bulmak için belirli sorular bulunduğu hâlde ilgeç tümleçlerinin tümüne özgü bir soru biçimi olmadığını belirtir, sonrasında: Ancak, ilgeçlerden ve ilgeç öbeklerinden oluşanlar için belirli sorular sorularak ilgeç tümlecinin bulunabileceğini, öbür birliklerden meydana gelen ilgeç tümleçlerini bulmada bu olanağın olmadığını söyler. Bu durumda izlenecek yol şudur, diyen Dizdaroğlu, cümlenin bütün öğeleri bulduktan sonra, geriye kalan ve cümleye anlam, anlatım, deyiş özelliği katan ögenin, ilgeç tümleci olacağını ifade ederek, cümle çözümlemesinde hiç bir dil birliğinin açıkta kalmaması, belirli bir görevde bulunması gerektiğini vurgular. O'na göre; kimi cümlelerin çözümü yapılırken; yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, belirteç tümleci olmayan bir dil birliği ile karşılaşırız. Bu öge, anlam ve görev bakımlarından öbürlerine benzemez. İşte bu birlik, ilgeç tümlecidir. Bu açıklamalardan sonra, tümleç türlerinin bulunma şekillerine geçer.

A) İlgeçle (edat) ya da İlgeç (edat) Öbekleriyle Kurulu İlgeç (edat) Tümleçlerinin Bulunması

İle: Kendinden önceki sözcükle öbeleşerek araç ya da ilgi anlamlı ilgeç tümleci kurar. İle ilgeciyle kurulu tümleci bulmak için, yüklem üzerinde *kimle?, kiminle?, kimlerle?, ne ile?, nelerle?, neleriyle?, nelerine?*, soruları sorulur.

¹²⁴ DİZDAROĞLU (1976 : s.153-162).

- > Mektepte birçok çocuklar / birbirleriyle / ant içmişlerdi. (Ömer Seyfettin)

it.

-Kiminle ant içmişlerdi?

birbirleriyle: İlgeç tümleci.

- > Faik Bey / ilk vapurla / çıkageldi. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

it.

-Ne ile çıkageldi?

ilk vapurla: İlgeç tümleci öbeği.

İle ilgeci, tümcenin başka öğeleri de olabilir. Tümce çözümlenirken, hangi görevde kullanıldığına dikkat etmek gerekir.

ancak: İçinde bulunduğu tümceye “yalnız, tek, belki, sadece” anlamlarını katar. Bağlama niteliğindedir. Bulunması için özel bir soru yoktur.

- > İki çatının arasına sıkışmış bir bulut parçası görebiliyorum / ancak. (Selçuk Baran)

it.

acaba: Tümceye soru kavramı katan soru ilgecidir. Bulunması için özel bir soru yoktur.

- > Acaba / en aşağı katta birisinin odasına giderken merdivende yakalanınca,

it.

kendisini tanıtmamak için sustu, kımıldamadı ve Ferit'in geri dönüşünü görünce kaçtı mı? (Peyami Safa)

başka: Kendinden önce -den durum takısı almış sözcüklerle öbekleşerek kullanılır. Bu ilgecin içinde bulunduğu tümcenin yüklemi olumsuz olur. Bu ilgeçle kurulu tümleci bulmak için, yüklem üzerinde neden başka? sorusu sorulur.

- > Cihanda / akıldan başka / mümeyyiz yoktur. (*Namık Kemal*)
it.

-Neden başka yoktur?

akıldan başka: İlgeç tümleci öbeği.

Başka sözcüğü, sıfat olarak da kullanılır: Başka iş, başka ülke, başka adam.

için: Amaç ilgisi kurar. Kendinden önceki sözcükle öbekleşerek kullanılır. Bu ilgeçle kurulu tümleci bulmak için, yüklem üzerinde *kim için?*, *kimin için?*, *kimle için?*, *niçin?*, *ne için?*, *neler için?* soruları sorulur.

- > Bir insan için / kanuna ihtiyaç yoktur. (*Hüseyin Rahmi Gürpınar*)
it.

-Kim için yoktur?

Bir insan için: ilgeç tümleci öbeği.

işte: Gösterme ya da sonuç ilgisi kuran bir ilgeçtir. Bulunması için özel bir soru yoktur.

- > İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve Cumhuriyetini
it.
kurtarmaktır. (*Atatürk*)

evet: Onaylama bildiren ilgeçtir. Bulunmasına ilişkin bir soru yoktur.

- > Evet, / böyle kapalı sınıflar içinde, gevşetici dersler arasında, kütüphane,
it.

konferans salonu ve laboratuvar odasında dönüp dolaşan gençliği biraz kımıldatın.
(*Falih Rifki Atay*)

hayır: Yadsıma bildirir. Özel bir sorusu yoktur.

- > Ölmek, bu en büyük hakikat!

Hayır, / giden ebedidir zalam-ı maziye! (*Abdülhak Hamit Tarhan*)

it.

yok: Yadsıma ya da koşul bildirir. Özel bir sorusu yoktur.

- > Yok yok, / böylesi daha iyi. (*Orhan Akbal*)

it.

-e kadar: Yönelme tümleci takısı (-e) almış sözcüklerden sonra kadar sözcüğü gelirse, bu öbek, ilgeç tümleci olur. Bu kalıptaki ilgeç tümleçlerini bulmak için, kime kadar?, kimlere kadar?, nereye kadar?, nerelere kadar? soruları sorulur.

- > Otomobili ile / evinin önüne kadar / gidebiliyordu. (*Hüseyin Rahmi Gürpınar*)

it.

-Nereye kadar gidebiliyordu?

evinin önüne kadar: İlgeç tümleci öbeği.

-e kadar kalıbındaki öbekler, belirteç tümleci de olurlar. Tümce çözümlemesinde bu özelliği dikkate almak gerekir.

-e karşı: Yönelme tümleci takısı (-e) almış sözcüklerden sonra karşı sözcüğü gelirse, bu öbek, ilgeç tümleci olur. Bu kalıptaki ilgeç tümleçlerini bulmak için, kime karşı?, kimlere karşı?, neye karşı?, nelere karşı? soruları sorulur.

- > Bunun / kendime karşı / bir ispatı var. (*Peyami Safa*)

it.

-Kime karşı var?

kendime karşı: İlgeç tümleci öbeği.

-e karşı kalıbındaki öbekler, zaman belirteci tümleci de olur. Tümce çözümlemesinde bu özellik dikkate alınmalıdır.

-e doğru: Yönelme tümleci takısı (-e) almış sözcüklerden sonra doğru sözcüğü gelirse, bu öbek, ilgeç tümleci olur. Bu kalıptaki ilgeç tümlecini bulmak için *kime doğru?*, *kimlere doğru?*, *neye doğru?*, *nelere doğru?* soruları sorulur.

➤ Ama sudan doğar, gelişir, büyür, / Çarşamba'ya doğru / akar. (Ceyhun Atuf
it.

Kansu)

-Nereye doğru akar?

Çarşamba'ya doğru: İlgeç tümleci öbeği.

Bu kalıpla kurulu öbekler, zaman belirteci tümleci de olur. Cümle çözümlemesinde bu noktayı unutmamak gerekir.

B) Başka Dil Birliklerinden Oluşan İlgeç (edat) Tümleçlerinin Bulunması

İlgeç tümleçlerinin birçoğu, deyimlerden, deyim niteliğindeki kalıplaşmış sözlerden, tümcelerden, tümce niteliğindeki sözlerden oluşur. Bu tür ilgeç tümleçlerini bulmak için özel bir soru yoktur. Tümcenin öbür öğeleri bulunduktan sonra geri kalan birlik, ilgeç tümlecidir.

➤ Doğrusu, / bir bakıma bu konu üzerinde durmayı bile / gereksiz buluyorum. (Suut
it.

Kemal Yetkin)

➤ Sebepler ne olursa olsun, / Paris muhakkak ki şimdi biraz neşesiz bir şehirdir.
it.

(Ahmet Haşim)

- Gelgelelim, / patronda din iman yok ağabey... (Samim Kocagöz)
it.

C) Ortak İlgeç (edat) Tümlenin Bulunması

Ortak ilgeç tümleri, sıralı cümlelerde bulunur. ...ilgeç tümlenin ortak olduğu cümlelerde, ortak öge hangi cümlede ise, çözümlemede, o cümlede dikkate alınır.

- *Bunun için* çalışıyor(lardı) (1) /, (bunun için) didiniyorlardı (2). (Bekir Büyükkarın)

1. Bunun için / çalışıyorlardı.

çalışıyorlardı: Yüklem.

-Çalışanlar kimler?

onlar: Özne.

-Ne için çalışıyorlardı?

Bunun için: İlgeç tümleri öbeği.

2. Didiniyorlardı.

didiniyorlardı: Yüklem.

Didinenler kimler?

onlar: Özne.

D) Açıklamalı İlgeç (edat) Tümlenin Bulunması

Açıklamalı ilgeç tümleri, aynı yapıdaki ilgeç tümlerinden oluşur. Açıklamalı ilgeç tümleri asıl ilgeç tümleriyle birlikte bir bütündür. İkisi birden ilgeç tümleri öbeğini meydana getirir. İlgeç tümlerini bulmak için sorulan soru, aynı yapıdaki bütün ilgeç tümlerini de verir. Açıklamalı ilgeç tümlenin bulunduğu cümlede, birden çok ilgeç tümleri var demektir. ...Ancak, cümlenin çözümlenmesi sırasında, ikisi bir arada düşünülerek “ilgeç tümleri öbeği” diye adlandırılır.

- > *Onun için, / Türkçemizin bu gerçek ve efendi ustası için, / yazılacak ağıta şöyle*
it.

başlayabiliriz. (Ayhan Hünelp)

-Kimin için başlayabiliriz?

Onun için: İlgeç tümleci öbeği.

Türkçemizin bu gerçek ve efendi ustası için: Açıklamalı ilgeç tümleci öbeği.

E) Yinelenmiş İlgeç (edat) Tümlecinin Bulunması

Aynı ilgeç tümlecinin ya olduğu gibi, ya da açıklayıcı bir kalıba girerek yinelenmesinden oluşan ilgeç tümleçleri bir bütündür. İlgeç tümlecini bulmak için yöneltile soru, yinelenmiş ilgeç tümlecini de verir.

- > *Eve kadar, / yakında bulunan evlerine kadar / birlikte yürümüşlerdi. (Abdullah*
it. it.

Aşçı)

-Nereye kadar yürümüşlerdi?

Eve kadar, yakında bulunan evlerine kadar: Yinelenmiş ilgeç tümleci öbeği.

F) Karma İlgeç (edat) Tümlecinin Bulunması

Bir tümcede değişik yapıda ve nitelikte birden çok ilgeç tümleci bulunabilir. Bu tür ilgeç tümleçleri, karma ilgeç tümlecidir. Karma ilgeç tümleçleri, ilgeçlere dayalı ise, ilgili sorular sorularak bulunur.

- > *Otomobil ile / evinin önüne kadar / gidebiliyordu. (Hüseyin Rahmi Gürpınar)*
it. it.

-Ne ile gidebiliyordun?

Otomobil ile: İlgeç tümleci öbeği.

-Nereye kadar gidebiliyordun?

evinin önüne kadar: İlgeç tümleci öbeği.

Karma ilgeç tümleçleri, ilgeçlerden oluşmamışsa ve soru ile bulunacak türde değilse, tümcenin çözümü yapıldıktan sonra geri kalan ögeler, ilgeç tümlecidir.

> Bir gün / bir de baktık, / altı tane uçak, / hiç unutmam, / İstanbul'un üstünde arı
it. it.
gibi pır pır dolanır durur. (*Demirtaş Ceyhun*)

Kimi cümlelerde, ilgeçlere ya da başka dil birliklerine dayalı ilgeç tümleçleri bir arada bulunabilir. Bu tür cümlelerde, ilgeçlere dayalı olanlar, ilgili sorular sorularak bulunur. Başka dil birliklerinden oluşanlar ise, önceden bilinmiyorsa, cümlenin çözümlenmesi yapıldıktan sonra belirlenir.

> Eh, / artık, / ediplerin kıymeti bilinmiyor diye / yanıp yakılmayalım.
it. itö.

-Niçin (ne diye) yanıp yakılmayalım?

ediplerin kıymeti bilinmiyor diye: İlgeç tümleci öbeği.

Eh: ilgeç tümleci.¹²⁵

Yukarıdaki ifadelerle baktığımızda, *Karma İlgeç Tümlecinin Bulunması* başlığı altında, Dizdaroğlu'nun, 'Karma ilgeç tümleçleri, ilgeçlerden oluşmamışsa ve soru ile bulunacak türde değilse, tümcenin çözümü yapıldıktan sonra geri kalan ögeler, ilgeç tümlecidir.' şeklindeki açıklaması, konuyla ilgili bir sorun olarak, en başta değindiğimiz, dilcilerimizin bir kısmının, başka ögelere mâl edemediği unsurları *Edat Tümleçleri*'ne dahil etme tutumuna benzemektedir. Dizdaroğlu'nda da gördüğümüzün ifadesi durumundadır. Ayrıca, *ortak*, *açıklamalı*, *yinelenmiş* ve *karma ilgeç tümleçleri*

¹²⁵ DİZDAROĞLU (1976 : s.405-413).

şeklindeki, dilcilerimizin büyük bir kısmının, bir tür olarak ele almadığı unsurları, tür olarak ele alıp, cümle çözümlemelerinde nasıl bulunacaklarını belirttiğini görüyoruz.¹²⁶

V. EDAT TÜMLECİNİN SAYILARI

Bu konuda, Ediskun ve Kükey herhangi bir görüş belirtmemişlerdir. Bu başlığı da birçok dilcimizin kitaplarında göremiyoruz. Konuyla ilgili, Gencan ve Dizdaroğlu görüş belirtmişlerdir.

Gencan'a göre :

Bir eylem tümcesinde, aynı ekle ya da ilgeçle biçimlenmiş... ilgeç tümleçleri birden artık olamaz. Yinelenmiş eşit öğeler -kaçar tane olursa olsun- bir sayılır.

İlgeç tümleçleri, değişik biçimleriyle birden çok da olabilirler.

Her Türk, bu yurt için düşmanlarla arslanlar gibi çarpışacaktır.¹²⁷

it.

it.

Dizdaroğlu ise, ilgeç tümleçlerinin, cümlede bulunmaları ve kullanımlarıyla ilgili birtakım özellikleri olduğunu söyler.

Bir cümlede, açıklamalı ilgeç tümleci dışında, aynı yapıda, birden fazla ilgeç tümleci bulunamayacağını belirten Dizdaroğlu, aşağıda verdiği cümlede yedi tane ilgeç tümleci var gibi görünüyor da, aslında böyle olmadığını, bu cümlenin, yedi ayrı cümleden oluşmuş ortak yüklemli bağımsız sıralı cümle olduğunu, Bu nedenle, aşağıdaki bağımsız sıralı tümceyi oluşturan tümcelerin her birinde bir tek ilgeç tümleci bulunduğunu belirtir.

> Kurşunlu Han, şadırvanıyla, / turnasıyla, / demir parmaklıklılı pencereleriyle, /

it.

it.

it.

menkibeleriyle, / türküleriyle, / tamburalarıyla, / karadüzenleriyle/ Üsküplülerin

it.

it.

it.

it.

¹²⁶ Bkz. (s.127-129)

¹²⁷ GENCAN (1975 : s.110).

gözünde tüterdi. (*Yakup Kadri Karaosmanoğlu*)

Bu ortak yüklemli tümcenin bağımsız tümcelere ayrılışını ise şöyle açıklar:

- > Kurşunlu Han, *şadırvanıyla* (Üsküplüler'in gözünde tüterdi), / *turnasıyla* (Üsküplüler'in gözünde tüterdi), / *demir parmaklıklı pencereleriyle* (Üsküplüler'in gözünde tüterdi), / *menkıbeleriyle* (Üsküplüler'in gözünde tüterdi), / *türküleriyle* (Üsküplüler'in gözünde tüterdi), / *tamburalarıyla* (Üsküplüler'in gözünde tüterdi), / *karadüzenleriyle* Üsküplüler'in gözünde tüterdi.

Dizdaroğlu diğer bir görüşünde de, bir tümcede, değişik yapıda ve nitelikte, birden çok ilgeç tümleci bulunabileceğini ifade ederek örnek veriyor :

Örnek :

- > *Ne yalan söyleyeyim,* dört senedir oturduğum bu köydeki hayatı *şimdiye kadar*
it. it.
memuriyet verdiğim köyler, kasabalar şöyle dursun, birçok kentlerde dahi bulmuş
değilim. (*Umran Nazif Yiğiter*)¹²⁸

Meseleyi, bu iki görüş paralelinde toparlayacak olursak, edat tümlecinin, bir cümlede birden fazla olabileceğini, ancak, aynı türden birden fazla edat tümleci olsa da bunların tek tümleç şeklinde değerlendirileceği veya açıklamalı tümleç deneceğini, farklı türden edat tümlecinin ise, birden fazla olabileceğini anlıyoruz.

¹²⁸ DİZDAROĞLU (1976 : s. 162,163).

SONUÇ

Cümle, anlatılmak istenen düşüncelerin, belirtilmek istenen duyguların kapsamına göre, sözü, dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde, çekimli bir fiille ya da çekime girmiş bir ek-fiille kurulan ve içinde anlam, anlatım ve yargı birliği olan en geniş dil birliğidir.¹²⁹

Cümlede temel ögeler özne ve yüklemidir. Tümleçler ise yardımcı ögelerdir. Yardımcı ögeler, yüklemdeki anlamı çeşitli yönlerden belirginleştirerek ve sınırlandırarak anlatılmak istenenin tam olarak ifade edilmesini sağlayan, fakat bazen cümlede bulunması cümle kuruluşu açısından zorunlu olmayan ögelerdir. Tümleçler dört çeşittir: Nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci ve edat tümleci. Bunlardan başka, Karahan ve Ergin, cümleyle yapı bakımından doğrudan doğruya bir ilişkisi olmayan, sadece anlam açısından ilgili bulunan kelime ve kelime gruplarını “Cümle Dışı Unsurlar” olarak ele almaktadırlar.¹³⁰

Gramer kitaplarımızda, cümlenin ögeleri ile ilgili olarak verilen bilgiler arasında, ilk bakışta büyük bir farklılık görülmez. Ancak, konu detaylı bir şekilde ele alınınca, bu ögelerin tanımlarında ve cümlede yer alan bazı kelime veya grupların hangi ögelere dahil edileceği konusunda, ayrı ayrı yorumlar karşımıza çıkmaktadır.

Nesne, “Yüklemi geçişli fiil olan temel veya yardımcı cümlelerde öznenin eyleminden etkilenen belirtme ekli veya eksiz, kelime veya kelime grubu şeklindeki ögeye denir”¹³¹ tanımından hareketle nesnenin, fiilin tesir ettiği şey olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayıdır ki, hangi eki alırsa alsın veya eksiz olsun, şayet fiil tesir etmekteyse, bu ögeyi nesne olarak adlandırılabiliriz.

Dolaylı tümleç, yer (bulunma), yön (yöneliş, yaklaşma), başlangıç (ayrılma) bildiren cümle ögesidir, ancak isimlerin –e, -de, -den durum takılarını alan her unsura dolaylı tümleç denemeyeceğini söyleyebiliriz. Belirttiğimiz bu durumun, yani şekil ve fonksiyon karmaşasının, dolaylı tümleçlerle ilgili en önemli sorun olduğunu ve bunun,

¹²⁹ Özgür AY, *Cümlenin Temel ögeleri Dışındaki Unsurları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Uşak 1998, s.249.

¹³⁰ Bkz. KARAHAN (1995 : s. 59). ERGİN (1999 : s.379). s.249.

¹³¹ Erdoğan BOZ, *Türkiye Türkçesi'nde +DAn Ekli Nesne ögesi Üzerine*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20 – 26 Eylül 2004, Ankara (Basılmamış bildiri).

bir başka sorun olan, dolaylı tümleç ve zarf tümleci karmaşasına da yol açtığını görüyoruz.

Zarfları şöyle tanımlayabiliriz: “*Yüklemi (yer, yön, zaman, tarz, ölçü, sebep vs. bakımından) niteleyen, belirginleştiren ya da sınırlayan kelime veya kelime gruplarına zarf denir.*” Sıfat ve zarf görevindeki sözcükleri niteleyen kelimeler ise birer zarf değil, nitelediği kelimenin sıfatıdır. Fiili niteleme açısından da zarflar, fiili sadece *zaman, yer-yön, nitelik, azlık-çokluk, soru* ilgileriyle değil, *sebep, şart, vasıta, karşılık* gibi anlamlarla tamamlayan kelimelerdir. Fiilleri niteleyen kelimeler olarak tanımlanan zarflar da cümle içinde zarf tümleci görevini üstlenir. Son çekim edatlarının ve zarf-fiil gruplarının oluşturduğu gruplar da cümle içinde zarf tümleci görevindedir. Zarf tümleci üzerine yapılan tartışmaların ve söz dizimindeki bu konularla ilgili sorunların temelinde, zarfın ve zarf çeşitlerinin dar olarak düşünülmesi yatmaktadır. Zarflar, söz diziminde “yüklem” ve “özne” gibi aslî bir öge sayılmasalar da, cümlenin anlamını tamamlayan son derece önemli tümleçlerdir.¹³²

Edat tümlecinin varlığını kabul eden yazarların birbirinden farklı üç ayrı tanım yaptıkları görülür. Bir kısmı cümledeki bütün edat gruplarını edat tümleci sayar.¹³³ Bir kısmı ise “ile (-le), için” edatlarıyla kurulan kelime gruplarını edat tümleci saymaktadır.¹³⁴ Bazı gramercilerimiz ise cümleye çeşitli anlam ilgisi katan “acaba, ancak, bari, bile, hele, vb.” gibi yardımcı ögeleri edat tümleci sayarlar.¹³⁵ Edat tümleçleri ile ilgili bu son tanımda, bazı gramercilerimizin “cümle dışı unsur” dediği bağlaçlar da edat tümleci sayılmaktadır.

Sonuç olarak, dil bilgisi yazarları arasındaki “çalışmamızda tespit ettiğimiz” tanım, terim ve tasnif farklılıklarının giderilmesi veya bu farklılıkları ortadan kaldıran yeni görüşlerin ortaya konulması, Türkoloji adına önemli bir adım olacaktır.

¹³² GÜLSEVİN (2000 : s.1).

¹³³ ATABAY, ÖZEL, ÇAM (1991 : s.106).

¹³⁴ GENCAN (1975 : s.106).

¹³⁵ EDİSKUN (1999 : s.362), DİZDAROĞLU (1976 : s.95-162).

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AKSAN, Doğan, *Sözcük Türleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1983.
- AY, Özgür, *Cümlelerin Temel öğeleri Dışındaki Unsurları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Uşak 1998.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 1995.
- BESEREK, Ahmet, *Türkçede Cümle Yapısı*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.
- BİLGEGİL, M. Kaya, *Türkçe Dil Bilgisi*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1942.
- BOZKURT, Fuat, *Türkiye Türkçesi*, Hatiboğlu Yayınları, Ankara, 2000.
- ÇATIKKAŞ, M. Ata, *Örneklili ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- DELİCE, Halil İbrahim, *Türkçe Söz Dizimi*, Sivas, 2001.
- DENY, Jean, *Türk Dili Grameri (A. Ulvi Elöve tercümesi)*, İstanbul, 1943.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, *Tümce Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1976.
- DOĞAN, İsmâil, *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Akademi Yayınları, Trabzon, 2000.
- EDİSKUN, Haydar, *Türk Dil Bilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.
- EKER, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, 2002.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dili*, Bayrak Basımevi, 3. Baskı, İstanbul, 1987.
- EMRE, Ahmet Cevat, *Türk Dil Bilgisi*, TDK Yayınları, İstanbul, 1945.
- GENCAN, Tahir Nejat, *Dil Bilgisi*, TDK Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1975.
- GÖKNEL, Yüksel, *Modern Türkçe Dil Bilgisi*, İzmir, 1974.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik Yayınları, 1. Baskı, Kayseri, 1994.
- GÜNEŞ, Sezâi, *Türk Dil Bilgisi*, İzmir, 1996.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1972.
- HENGİRMEN, Mehmet, *Türkçe Dil Bilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 1997.
- KAHRAMAN, Tâhir, *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi*, Ankara, 1996.

- KAHRAMAN, Tâhir, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK Yayınları, Ankara, 1996.
- KARAHAN, Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1995.
- KARAÖRS, M. Metin, *Türkçe'nin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri, 1993.
- KİREMİT, Mehmet, *Türk Dili Dersleri – Türkiye Türkçesi*, Ankara, 1997.
- KOÇ, Nurettin, *Yeni Dil Bilgisi*, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul, 1990.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayınları, C. I-II, Ankara, 1995.
- KORKMAZ, Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1992.
- KÖKLÜGİLLER, Ahmet, *Çözümlemeli Cümle Bilgisi*, Otağ Yayınları, İstanbul, 1978.
- KÜKEY, Mazhar, *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara, 1975.
- MEHMEDOĞLU, Alâeddin, *Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi*, Âşiyân Yayınları, Adapazarı, 2001.
- OLGUN, Yusuf, *Türk Dili Kompozisyon*, Âlfa Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÖNER, Şâkir- PALA, İskender- ERTEN, Rahim, *Dil Bilgisi*, Servet Yayınları, İstanbul, 1999.
- PAÇACIOĞLU, Burhan, *Türk Dili Dersleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987.
- TOPALOĞLU, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.
- UZUN, N. Engin, *Dil Bilgisinin Temel Kavramları*, Ankara, 1998.
- SAĞLAM, Sıtkı, *Türkçenin Söz Dizimi, Örneklerle Cümle Çözümlemeleri*, Diyarbakır, 1977.
- ŞİMŞEK, Rasim, *Örneklerle Türkçe Söz Dizimi*, Trabzon, 1987.
- ÜSTÜNOVA, Kerime, *Türkçede Yapı Kavramı ve Sözdizimi İncelemeleri*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2002.
- ZÜLFİKÂR, Hamza, *Cümle öğeleri, Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara, 1995.

MAKALELER

ACARLAR, Kevser, *Çıkma Durumunda (“den” hâlinde) Sözcüklerin Tümcede Türlü Kullanışları*, Türk Dili Dergisi, S. 235, Nisan 1971, s.34-37.

AKASLAN, Talât, *Türk Dili İncelemelerinde Sözcelemsel Bir Yaklaşım Doğru*, Dil Dergisi, S. 64, Şubat 1998, s.46-48.

AKÇATAŞ, Ahmet, *Nesnenin Etki Alanı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.III, S.2, 2001, s.137-143.

AKGÜL, Bâki, *Edat Tümleçleri*, Türk Dili Dergisi, S.190, Temmuz 1967, s.248-249.

AKGÜL, Bâki, *Gene Edat Tümleçleri*, Türk Dili Dergisi, S.195, Aralık 1967, s.800-803.

AVCI, Ramazan, *Cümle Bilgisi Konusundaki Çelişkiler*, Türk Dili Dergisi, S.30, Eylül 2001, s.597.

AY, Özgür, “+(y)LA(< ile)” Ekinin Cümle öğeleri Oluşturmadaki Yeri. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.III, S.2, 2001, s. 253-260.

AYDIN, Özgür, *Türkçe'nin Söz Dizimine İlişkin Olumsuz Aktarım Yanlılıkları*, Dil Dergisi, Temmuz - Ağustos 1993, s.5-17.

BABA, Okan, *Türkiye Türkçesinde Nesne Tümlecinin Gösterilmesi Üzerine Bir Deneme*, Türk Dili Dergisi, S. 20, Kasım – Aralık 2000, s.14,81.

BOZ, Erdoğan, *Türkiye Türkçesi'nde +DAn Ekli Nesne ögesi Üzerine*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20 – 26 Eylül 2004, Ankara (Basılmamış bildiri).

CEMİLOĞLU, İsmet, *Nesne Kavramı Üzerine*, Milli Eğitim Dergisi, S.184, Ekim-Kasım-Aralık 2000, s.13-15.

CEMİLOĞLU, İsmet, *Cümle Tahlilinin Önemi ve Metot*, Türk Dili Dergisi, S.148, Kasım 2000, s. 478-481.

CEMİLOĞLU, İsmet, *Cümle Tahlili Üzerine Bazı Düşünceler*, Türk Dili Dergisi, S. 511, Temmuz 1994, s. 29-32.

DEMİRAY, Kemal, *Edat Tümleçleri Konusunda Doğru Düşünceler*, Türk Dili Dergisi, S.193, Ekim 1967, s.16-18.

DİZDAROĞLU, Hikmet, *Edat Tümleçleri Üzerine*, Türk Dili Dergisi, S.17, Şubat 1968, s.579-582.

- DURAK, Mustafa, *Türkçe’de Dolaylı Tümleç Yoktur*, Çağdaş Türk Dili Dergisi, 2001, s.342-343.
- EMRE, A. Cevat, *Türkçe’de Cümle: II. İsim Cümlesi*, TDAY-Belleten 1955, Ankara, 1988, s.23-58.
- EMRE, A. Cevat, *Türkçe’de Cümle*, TDAY-Belleten 1954, Ankara, 1988, s.105-180.
- ERDEN, Aysu, *Cümlede Yüklemler Tamamlanmış Ögeler Üzerine*, S.560, Türk Dili Dergisi, s.107-115.
- GENCAN, Tâhir Nejat, *Edat Tümleçleri*, Türk Dili Dergisi, S.192, Eylül 1967, s. 907-911.
- GENCAN, Tâhir Nejat, *Edatlar ve Edat Tümleçleri*, Türk Dili Dergisi, S.198, Mart 1968, s. 680-684.
- GÖKNEL, Yüksel, *Üretici Dönüşümlü Dil Bilgisi ve Türkçe Sözdizimi*, Türk Dili Dergisi, C.33, S. 295, 1976, s. 263.
- GÜLSEVİN, Gürer, *Türkçede -Sa Şart Gerumdiumu Üzerine*, Türk Dili Dergisi, Kasım 1990, s.1102-1106.
- GÜLSEVİN, Gürer, *Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf - Füller*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.5, 2000, s.1-11.
- KIRAN, Zeynel, *Üretici – Dönüşümlü Dil Bilgisi Açısından Türkçede Çekirdek Tümce*, Genel Dil Bilim Dergisi, S.5-6, 1991, s.14-31.
- KOCAMAN, Ahmet, *Türkçe Dilbilgisi Sorunları: Yeni Bir Dilbilgisi Anlayışına Doğru*, Çağdaş Türk Dili Dergisi, S.67, Temmuz 1999, s.137-138
- KOÇ, Nurettin, *Tümce Konusundaki Karmaşa*, Varlık Dergisi, S. 152, Kasım 1996, s.1070.
- KOÇ, Sabri, *Türkçe’de Tümcelerin Adlandırılmasında Dönüşümlü-Üretken Yaklaşım*, TDAY-Belleten 1978-1979, Ankara 1981, s.197-198.
- SİNANOĞLU, Samim , *Basit Cümlede Nesne ve Tümleç*. Türk Dili Dergisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 5-6, Ankara, 1957.
- LUCIEN, Tesniere, *Bağımlılık*, (Tercüme : Nükhet Güz), Yirminci Yüzyıl Dil Bilimi, Multilingual Yayınları, İstanbul 1999, s.134-159.
- ÖZDEMİR, Emin, *Cümle Kalıpları*, Türk Dili Dergisi, S.184, Ocak 1967, s.292-296.
- ÖZMEN, Mehmet, *Cümlenin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi*, Türk Dili Dergisi, S. 519, Mart 1995, s.224-227.

ÜSTÜNER, Ahat, *Cümlelerin öğeleri Konusundaki Karışıklıklar*, Türk Dili (Dil Edebiyat Dergisi), S: 553, Ocak 1998, s.18-30.

ÜSTÜNOVA, Kerime, *Cümle Çözümlemelerinde YüzeY Yapı - Derin Yapı İlişkileri*, Türk Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi), TDK Yayınları, S. 563, Kasım 1998, s. 398-406.

